

font

■ **UN VILA-REALENC PER A RECORDAR:
ONOFRE FLORES SACRISTÁN**

Salustiano López Orba

■ **LA REPRESSIÓ FRANQUISTA:
EL CAS DE JOSÉ VILLARREAL PESUDO**

Antoni Pitarch Font
Domingo Font Pitarch

■ **VICENT, L'ESCOLÀ**

Mn. Vicent Gimeno i Estornell

■ **LA INQUISICIÓ I ELS COLPS DE SANT
PASQUAL: PROCÉS DEL VENERABLE
FRANCESC CLIMENT**

Vicent Gil Vicent

■ **JAUME CABRÉ, SOCARRAT MAJOR 2013**

Vicent Pitarch i Almela

■ **HISTÒRIA DE LA PRIMERA RAMADERIA
DE BOUS BRAUS A VILA-REAL**

Fèlix Quirós Candau

■ **CRÒNICA D'UNA VISITA REIAL**

José Sanchis Mezquita

■ **EL LÈXIC DEL CAMP DE VILA-REAL**

Jordi Serriols Pla
Xavier Serrano Mata

■ **L'ODISSEA DE L'ANY 1933**

Joan Baptista Llorens Cantavella

■ **EL CARRER DE SANT ANTONI**

Pascual Mezquita Broch

■ **ELS LLINATGES DE VILA-REAL**

Pasqual Chabrera Calpe

■ **RELACIÓ DE DOCUMENTS SOBRE
VILA-REAL DE L'ARXIU HISTÒRIC
DIOCESÀ DE TORTOSA (I)**

Manuel Carceller Safont

■ **ELS ROMANESOS A VILA-REAL**

Nicolau Munteanu

■ **EL MÓN DELS CÍTRICS**

Manuel García Candau

**Publicació de la Regidoria de Normalització Lingüística i Tradicions
de l'Ajuntament de Vila-real**

PRODUCCIÓ I COORDINACIÓ:

Regidoria de Normalització Lingüística i Tradicions de l'Ajuntament de Vila-real

DISSENY ORIGINAL: Javi Sales

DISSENY ACTUAL I MAQUETACIÓ: Pasku Disseny SL - pasku.com

CORRECCIÓ I RECOPIACIÓ D'ARTICLES:

Carne Martí i Herrera, Elena Chiva Roca i Mònica Soler Beltrán

IMPRIMEIX: Canós Impressors, SL

PATROCINADORS:

Facsa, Fundació Caixa Rural, Porcelanosa i Acadèmia Valenciana de la Llengua

Foto de la portada: Etiqueta de paper a principis del segle xx. Arxiu Flores-Llorens

Fotos facilitades pels autors dels articles, l'Arxiu Municipal de Vila-real, AC Socarrats, Arxiu Flores-Llorens, associació de Filles de Maria del Rosari, fotògrafs Ruzafa i Martínez i Pasku Disseny SL

ISSN: 2171-4983

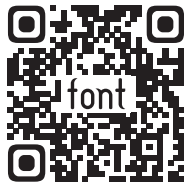
DIPÒSIT LEGAL: CS-165-2010

Maig de 2014

La Regidoria de Normalització Lingüística no s'identifica necessàriament amb les opinions expressades en els articles publicats.

font⁺

Publicació d'investigació
i estudis vila-realencs

www.revistafont.es

ÍNDIX

PRESENTACIÓ DEL REGIDOR	
Pasqual Batalla Llorens	7
1. UN VILA-REAL PER A RECORDAR: ONOFRE FLORES SACRISTÁN	
Salustiano López Orba	13
2. LA REPRESSIÓ FRANQUISTA: EL CAS DE JOSÉ VILLARREAL PESUDO	
Antoni Pitarch Font i Domingo Font Pitarch	31
3. VICENT, L'ESCOLÀ	
Mn. Vicent Gimeno i Estornell	45
4. LA INQUISICIÓ I ELS COLPS DE SANT PASQUAL: PROCÉS DEL VENERABLE FRANCESC CLIMENT	
Vicent Gil Vicent	77
5. JAUME CABRÉ, SOCARRAT MAJOR 2013	
Vicent Pitarch i Almela	97
6. HISTÒRIA DE LA PRIMERA RAMADERIA DE BOUS BRAUS A VILA-REAL	
Fèlix Quirós Candau	107
7. CRÒNICA D'UNA VISITA REIAL	
José Sanchis Mezquita	121
8. EL LÈXIC DEL CAMP DE VILA-REAL	
Jordi Serriols Pla i Xavier Serrano Mata	137
9. L'ODISSEA DE L'ANY 1933	
Joan Baptista Llorens Cantavella	173
10. EL CARRER DE SANT ANTONI	
Pascual Mezquita Broch	193
11. ELS LLINATGES DE VILA-REAL	
Pasqual Chabrera Calpe	223
12. RELACIÓ DE DOCUMENTS SOBRE VILA-REAL DE L'ARXIU HISTÒRIC DIOCESÀ DE TORTOSA (I)	
Manuel Carceller Safont	231
13. ELS ROMANESOS A VILA-REAL	
Nicolau Munteanu	259
14. EL MÓN DELS CÍTRICS	
Manuel García Candau	265
APÈNDIX SOBRE ELS ARQUETS	
Fèlix Quirós Candau	299

Presentació

Un any més us presente un altre número de *Font*, revista d'investigació i estudis vila-realencs. Mentre escric aquestes paraules tinc un sentiment contradictori; d'una banda, de satisfacció per poder oferir-vos una nova edició de la nostra revista –la setzena– i, d'altra, l'enyorança per totes aquelles persones que ja no estan amb nosaltres.

Enguany ens han deixat tres personalitats destacades de la nostra ciutat: **Vicent Llorens Poy**, pintor i escultor, deixeble de Josep Ortells; **Batiste Carceller Ferrer**, alcalde de la ciutat entre 1979 i 1983, en el primer mandat constitucional de la democràcia, i **M. José Valtueña Batalla**, regidora d'aquest Ajuntament entre 1999 i 2007.

Una altra gran pèrdua, especialment sentida per a nosaltres, és la d'**Onofre Flores Sacristán**, que ens va deixar a l'agost de l'any passat. Onofre, a més de ser col·laborador de la nostra revista des del primer número –amb l'article “El paper de seda i la seua aplicació en la confecció tarongera”–, quasi el podríem considerar un membre més de l'equip de redacció de *Font*. A banda d'escriure articles, sempre ens ha deixat fotos per a articles d'altres col·laboradors; ja que el seu arxiu fotogràfic és d'un valor històric incalculable.

Per aquesta raó, ens agradaria dedicar aquest número a la seua memòria. La Regidoria de Normalització Lingüística –les tècniques i jo, al capdavant– mai podrem oblidar les seues aportacions a la difusió de la història de la nostra ciutat. I el seu record, com a amic, sempre ens acompanyarà.

És per això que la primera de les col·laboracions és la de **Salustiano López Orba**, que ens ha preparat un sentit article sobre la vida i obra d'Onofre, que porta per títol “Un vila-realenc per a recordar”.

Tot seguit trobarem un interessant article d'**Antoni Pitarch Font** i **Domingo Font Pitarch** que ens aportarà un poc de llum sobre l'època posterior a la Guerra Civil a Vila-real, amb el cas concret de José Villarreal Pesudo. Enguany podrem gaudir una altra vegada d'un treball d'investigació de **Mn. Vicent Gimeno i Estornell** sobre un personatge molt conegut del nostre poble, Vicent, l'escolà. **Vicent Gil Vicent** ens parlarà d'un capellà –Francesc Climent– que va ser processat per la Inquisició a causa dels famosos colps de sant Pasqual.

Enguany tenim una novetat que esperem que es consolide d'ara endavant. Tots els anys, l'associació cultural Socarrats atorga un premi anomenat Socarrat Major a una persona que destaca en el nostre domini lingüístic per la defensa de la nostra llengua i cultura. L'any 2013 se li va atorgar aquest honor a Jaume Cabré, de la mà de **Vicent Pitarch i Almela**, el qual li va dedicar unes paraules a l'homenatjat, que reproduïm en aquest número.

Fèlix Quirós Candau ha realitzat una col·laboració doble, d'una banda ens ha contat la història de la primera ramaderia de bous braus de Vila-real, fundada pel seu avi i, de

l'altra, ha fet una nova aportació a l'article que va escriure l'any passat sobre els Arquets. **José Sanchis Mezquita** ens fa una crònica de la visita reial a la basílica de Sant Pasqual. Tot seguit, **Jordi Serriols Pla** i **Xavier Serrano Mata** han fet una interessant recopilació del lèxic del camp, d'àmbits agrícoles que malauradament quasi s'han perdut, com és per exemple, el conreu de la bajoca. Aquest tipus de treballs tenen un gran interès perquè ens recorden paraules i expressions que, en alguns casos, pràcticament han desaparegut del llenguatge oral de la nostra ciutat. **Joan Baptista Llorens Cantavella** ha compartit amb nosaltres una història molt interessant de ciclisme: la volta a Espanya que van realitzar dos vila-realencs molt coneguts, Benito i Llima.

Pascual Mezquita Broch ha escrit un article sobre el carrer de Sant Antoni, en el qual ens fa un mosaic de xicotetes històries que totes juntes conformen la identitat d'aquest carrer. **Pasqual Chabrera Calpe** ens parla dels cognoms més habituals de la nostra ciutat i del seu possible significat. Mentre, **Manolo Carceller Safont** ha fet un laboriós treball de camp que ens ofereix la primera part de la relació de documents sobre Vila-real a l'Arxiu Històric Diocesà de Tortosa.

Nicolau Monteanu reflexiona sobre la presència de la comunitat romana a la nostra ciutat. I per a acabar, **Manuel García Candau** ens ofereix un article sobre el món de la taronja, al qual li ha dedicat tota la seua vida laboral.

Aquesta font d'història de la nostra ciutat naix gràcies a la intervenció dels nostres col·laboradors inestimables, que de manera totalment altruista, comparteixen el fruit dels seus estudis, investigacions i coneixements amb totes les persones que tenen deler de saber una mica més sobre Vila-real. Mai em cansaré d'agrair-los el treball que han fet i fan de recuperació de la nostra memòria històrica, ja que, sense la seua participació, la revista *Font* no podria veure la llum.

Però si els col·laboradors de la revista són una de les peces fonamentals de la nostra publicació des del seu naixement; no podem oblidar-ne una altra, les entitats i empreses patrocinadores: **Facsca**, **Fundació Caixa Rural**, **Porcelanosa** i l'**Acadèmia Valenciana de la Llengua**, que fan possible que arribe a les vostres mans aquesta edició, any rere any, de manera totalment gratuïta.

Pasqual Batalla Llorens
Regidor de Normalització Lingüística i Tradicions

El nom és
Vila-real

DIBUIXOS: QUITA
disseny: pasku.com

Ajuntament de Vila-real
Normalització Lingüística

 Vila-real
avança en valencià

Salustiano López Orba

UN VILA-REALENC PER A RECORDAR: ONOFRE FLORES SACRISTÁN

■ Un vila-realenc per a recordar: Onofre Flores Sacristán

Un vila-realenc per a recordar: Onofre Flores Sacristán

Onofre Flores Sacristán va nèixer el 4 de maig de l'any 1940. Els seus pares eren Onofre Flores Peña i Carmen Sacristán Artola. Son pare era un prestigiós ferrer de Vila-real. Tenia la ferreria al carrer de la Comunió, al cantó amb el carrer de Buenos Aires, encara que la seua primera casa (avui desapareguda) estava on acaba el raval de Sant Pasqual i comença el Camí Real, pràcticament a la replaceta on es troba avui l'estàtua de Sant Pasqual. La casa va caure a causa d'una forta ona expansiva per la caiguda d'una bomba prop de Sant Pasqual durant la Guerra Civil. Al principi també estava allí la ferreria –el seu avi patern era el ferrer– i allí va nèixer la seua germana Carmen. Em contava que molt prop de la ferreria del seu avi passava una séquia xicoteta d'on les monges agafaven l'aigua per al convent i quan plovia i baixava l'aigua rogenca, la seua colleta obria la trapa de les monges i aquestes eixien a per ells tot just veure l'aigua rogenca que els entrava.

Onofre amb la seua germana Carmen

Atés el mal estat en què va quedar la casa i la ferreria, van buscar una nova casa i es van instal·lar al camí de l'Ermita, on va nèixer Onofre (actualment el número 130 i totalment reformada). Son pare va haver de realitzar el treball de ferrer a la ferreria situada al carrer de l'Ecce Homo, cantó amb el carrer de Cervantes, molt prop del popular forn de Quico Lilú.

Primera ferreria del pare d'Onofre, prop de Sant Pasqual

Poc de temps després es van traslladar a una casa amb corrals i bon pati, molt prop del Trinquet. D'aquest immoble espaiós, guarda molt bons records i anècdotes per les seues malifetes infantils la seua germana Carmen, com aquella en què sa mare es queixava dels pocs ous que ponien les gallines perquè Onofre els xuplava, o tal vegada la del codonyat que es guardava per a Nadal i que, retallant, retallant, només va quedar-ne un plat. De xiquet va ser summament inquiet i entremaliat.

Arxiu Flores-Llorens

La ferreria de son pare (Onofre de xiquet)

Finalment, la ferreria de son pare (la del carrer de la Comunió, cantó amb Buenos Aires) era molt visitada pel veterinari Manuel Latorre, que li deia: “Tu, Onofret, has de fer-te menescal com jo”. Ho repetia moltes vegades perquè veia un xiquet espavilat. No anava desencaminat aquell home, perquè el món del cavall, dels carros, de les ferramentes dels agricultors, era sempre la seua obsessió. Sempre rebuscava en aquest món. Recorde una vegada que li vaig deixar la novel·la *El sanador de caballos*, de Gonzalo Giner, i en tornar-me-la em va dir que l'autor sabia molt de cavalls. Jo li vaig dir que era

“menescal” i em va corregir dient-me que la paraula més antiga era “albèitar”; tenia raó. Però en aquella època, en què era encara molt menut, s'encarregava de tornar als amos les cavalleries una vegada ferrades i, donada la seua actitud, més d'una coça el va fer voltar i també el van arreplegar alguna vegada a la Casa de Socors que estava al Barranquet.

De tota manera, d'on tenia records molt bons era del poble El Tormo. Allí vivien els seus avis materns. Enyorança del molí de farina del seu avi Quico (destruït per una riuada), dels bancals i dels hortets on anaven l'avi i el nét amb la burretta, per a dur a terme els típics treballs de llaurador. Records també del molí d'oli tan casolà. Enyorança d'aquells primers amics d'aventures rurals i del pa amb oli, sal i pebre roig. I de l'experiència graciosa de portar el seu avi a casa, un poc begut, mentre li deia: “La culpa no és del vi, que era bo; la culpa és de les cames, que no van”.

Foto escolar d'Onofre (Arxiu Flores-Llorens)

Foto col·lectiva de la classe d'Onofre a les escoles del Campanar (Arxiu Flores-Llorens)

Tot just acabava l'escola a Vila-real, a Onofre li tallaven el monyo i amb el cotxe de línia cap a El Tormo. A més, durant els anys de la fam es va quedar en aquest poble fins que una certa recuperació econòmica el va deixar baixar a Vila-real. Anava a les escoles del Campanar de Vila-real i, l'any 1946, el podem observar en la foto col·lectiva de la classe amb els seus companys i el mestre Enrique Viciano i, després, amb Joaquín Vidal. I un 26 de maig de 1949 va prendre la primera comunió a l'Arxiprestal.

Després va continuar a l'Acadèmia Almi, molt coneguda al poble, i va fer el batxillerat. La seua inquietud sempre el feia estar al dia dels esdeveniments culturals; llegia molt, escoltava música i sempre arreplegava i arreplegava.

Va iniciar els primers estudis musicals (solfeig) assistint a les classes de la dona del mestre Goterris al carrer del Bisbe Rocamora. Posteriorment, va realitzar estudis al Conservatori de Barcelona, amb el professor José Manuel García Pérez, d'harmonia i acordió, l'instrument que més li agradava. També tocava el contrabaix, la guitarra baixa i el piano. Alejandro García va ser un gran mestre i amic, que va contribuir a la seua perfecció, especialment en piano. Cursà estudis de perfeccionament musical a València.

En el primer conjunt en què toca, cap a 1959 (al voltant dels 18 anys) està integrat per Paco Renau (cantant), Nàcher (amb el clarinet), Pepe (a la bateria) i Onofre (amb l'acordió). El debut va ser en una boda a l'antic casino dels Lluïsos, que estava al carrer Major. Al conjunt encara no li havien posat nom. Quan va tornar de la mili, de nou amb Paco Renau i uns almassorins, s'integra en un grup musical anomenat Mahori. És un quintet en què Onofre toca l'acordió.

Onofre tocant l'acordiò amb Paco Renau i Nàcher (Arxiu Flores-Llorens)

I va haver de fer el servei militar i li va tocar en la marina i damunt dos anys. A Cartagena, mentre complia el servei, va formar un grup musical (el juny de 1963). En aquella època i damunt de soldat, unes pessetes no venien malament. A més, el van destinar a oficines pels seus estudis. Poc de temps després, el cap de les oficines va demanar el trasllat a Sóller i li va dir si volia anar-se'n amb ell; com que en la mili val més boig conegut, se'n va anar a Sóller. Al cap del temps li va demanar si podria traslladar-se a Castelló i va acabar el servei militar en la Comandància de Marina al port de Castelló.

Onofre passejant les festeres (Arxiu Flores-Llorens)

Tot just acabar el servei militar, va formar part de l'orquestra Casablanca a Castelló, el cantant de la qual era un altre vila-realenc, Juan Folch, més conegut amb el nom artístic d'El Guerrero del Antifaz, i també Antonio Pérez Llopis, mestre d'escola, bon músic, director durant molts anys de l'Orquestra Laudística Daniel Fortea de Nules i escriptor de llibres sobre música i especialment de guitarra, amb qui sempre va mantenir una bona relació. L'orquestra Casablanca (de les millors que hi havia en aquell temps) tocava a la sala de festes Tombatossals a Castelló i anaven contractats a pobles importants de diferents províncies dels voltants. També acompanyaven altres cantants consagrats; de fet, Antonio Machín va ser un gran amic d'Onofre. Té tots els discos firmats per aquest cantant i fotografies personals dedicades.

Onofre (al fons) tocant el teclat en l'orquestra Casablanca (Arxiu Flores-Llorens)

Va deixar l'orquestra Casablanca per una xiqueta del poble (avui la seua esposa Ana Llorens Bort), però la música era sempre una temptació i una altra vegada va fer un grup a Vila-real amb el cantant Santiago Pesudo (Willy), els germans Peris amb saxo i guitarra, Pardo en la bateria, i Onofre al teclat. Van començar a tocar a la sala Alaska, que estava al carrer de Zumalacárregui. Després d'aquest grup musical van muntar una sala amb el nom de Trébol i, amb el temps, en desfer-se el grup, Onofre la va transformar en la discoteca Doña Tula. D'aquesta discoteca conserva una col·lecció de discos digna de ser guardada, així com els clàssics cassetts d'aquell temps. Conserva també aparells de reproducció, gramòfon, gramoles i alguna ràdio primerenca.

Un any abans de casar-se entra a treballar a la fàbrica Azuvi de Vila-real, on va estar en la línia d'esmaltat (serigrafia). Com sempre, interessat en la seua faceta laboral, també realitzava feines de mecànic en les màquines específiques de la seua àrea laboral.

La creació de l'orquestra de pols i pua Francesc Tàrraga es deu, en part, a Onofre. L'alcalde, Batiste Carceller, li va demanar si podia reunir els músics que integraven

aquelles rondalles que tenia Vila-real per a formar una gran orquestra. “El primer de tot”, li va dir Batiste, “és tenir l’orquestra de pols i pua, que després ja veuré d’on puc aconseguir ajuda per al seu manteniment”. Onofre era coneixedor d’aquesta antiga realitat. Va anar casa per casa: alguns, reticents; d’altres, amb excuses de major, però els va traure i els va agrupar i els va comprometre en aquesta nova tasca. Molts d’ells van pertànyer al grup Ta-Go-Ba. Aquest grup, prou heterogeni des del punt de vista musical, requeria un home amb una certa formació musical i experiència, per això va triar Pascual Cándido. D’aquesta manera va sorgir l’orquestra Francesc Tàrrega, de la qual ell va formar part també en el seu principi.

En la seua sala de festes amb uns amics i la seua dona (Arxiu Flores-Llorens)

Així mateix, va contribuir a rescatar la Nit de Ronda, de la qual va ser part del Jurat durant alguns anys i col·laborador imprescindible en la recerca, contacte i participació de grups que coneixia i amb els quals mantenia relacions musicals, així com amabat amb molts d’aquests.

Era el que millor coneixia el món musical de Vila-real, des de pianistes, guitarristes, cantants, grups, etc., i el més curiós era la bona relació i l’estima que li tenien. A més, era un home coneixedor del seu poble en facetes que em sorprenia.

Entusiasta de la citricultura, la seua col·lecció de paper, etiquetes, llibres i diversos objectes sobre el món de la taronja és reconeguda en diversos àmbits culturals, tant locals com autonòmics. Puc afirmar que de vegades em cridava per a anar a magatzems que es tancaven per a triar documentació de la seua labor sobre la citricultura. Mai li han negat la clau. Fins i tot els amos d’algunes cases que anaven a tirar l’avisaven perquè revisara papers i documents abans de llançar-los al fem. Aquesta realitat va ser possible gràcies al seu treball i a la seua personalitat. I perquè tots sabien que era un enamorat del seu poble.

Exposició de la col·lecció d'Onofre dins de l'Agrofira al Casal de Festes (Arxiu Flores-Llorens)

Va ser impactant la mostra de part de la seua col·lecció dins de l'Agrofira 2000 de Vila-real, durant els dies 25, 26 i 27 de febrer d'aquell any. El catàleg d'aquesta fira presentava marques de taronges de diferents anys, però l'article d'Emilio Lluca Úbeda, titulat "A propósito de una exposición de etiquetas de naranjas de Villarreal", diu en paraules de l'autor:

Vila-real, uno, si no el más, de los principales enclaves naranjeros del Mediterráneo, fue pionero en apoyo Exportación y una de las Ciudades Donde mayor número de comerciantes se establecieron produciéndose, sobre todo a partir de 1920, una gran variedad de marcas impresas en etiquetas a color. Precisamente a estas marcas dedica mi admirado amigo y gran conocedor de la historia de la naranja Onofre Flores esta exposición, para deleite y solaz de los villarrealenses y los numerosos visitantes, llegados de otros puntos de la provincia de Castellón y Valencia, que se acercan a esta importante feria agraria heredada de aquella que, por concesión del gran rey conquistador, se otorgará a la villa real, que fue solar de sus hijos.

Pero no sólo nos ofrece este coleccionista e historiador un amplio y selecto muestrario de marcas, desde el año 1920 hasta 1960, de exportadores de su Villarreal natal, sino que en esta ocasión es más allá y nos ofrece, nada menos que cincuenta auténticas obras de arte pintadas al óleo, a la acuarela y otras técnicas. Originales que sirvieron para la impresión en papel de aquellas marcas que adheridas a los testeros pregonaron por todo el mundo las excelencias del dorado fruto y la ciudad que los producía, Villarreal. Onofre Flores merece nuestra gratitud por apoyo incansable labor de recuperación y salvaguarda de un material que, de otra forma, posiblemente se hubiera perdido para siempre.

A través de estas marcas podemos conocer estilos, tendencias y la recuperación de la memoria de unos acontecimientos económicos y sociales que tuvieron apoyo origen en los primeros años del siglo que está a punto de agonizar, sobre todo en los años 20 y 30, la postguerra española, la dictadura y los vaivenes y situaciones de incertidumbre que debieron sufrir Villarreal y otras localidades naranjeras de

la Plana. La comarca, a la que pertenece Villarreal, fue pionera en la creación de cooperativas agrícolas y de créditos, sistema de producción y comercialización aún vigente y en continua evolución.

Crec que després de llegir aquest fragment de l'article d'Emilio Lluca (acadèmic corresponent de la Reial Acadèmia de Cultura Valenciana) ens adonem de la vàlua d'Onofre en aquest camp de la citricultura valenciana.

Estava molt ben relacionat amb el món cultural, no sols del seu poble, sinó de Castelló, tot incloent-hi València capital i altres persones d'uns quants pobles. Sempre em deia que escoltara i anara amb la gent que sap més que nosaltres. Des del catedràtic a la persona més senzilla sabedora de coses. Sempre podràs aprendre. Fuig dels “furtapatos” i dels que s'escolten quan parlen. Hi ha molt de “fantasma”. El seu caràcter temperamental no acceptava la mentida, l'engany, la falta de serietat i en aquests casos era incisiu, directe i com vulgarment diem: li llegia la cartilla a qualsevol.

Emilio Lluca (de Morvedre) va ser un gran amic. A banda de l'interés mutu pel món de la taronja, va sorgir entre ells una estreta col·laboració i una sincera amistat. Sempre li agradaven aquelles persones amb una bona formació, coneixements i inquietuds, encara que siga reiteratiu; per això en el seu cercle de relacions figuraven el professor Sánchez Adrell, Salvador Bellés, arxivers i cronistes i altres coneguts del món cultural, especialment de la música, com Francisco Herrera, el gran guitarrista Babiloni, Portolés (pare) i molts més per a no allargar. A Vila-real, també, però mai mencionaré el nom d'aquestes persones del seu entorn per deferència i perquè puc caure en el greu pecat de l'omissió.

El vaig conèixer fa un munt d'anys, en formar l'associació filatèlica i numismàtica Rei En Jaume I de Vila-real, l'any 1980. Entre aquells fundadors estava Onofre, juntament amb persones conegudes d'aquest món, com ara Pascual Taurá, Pedro Perona, Vicente Mata, David Carda, Guillermo Álvarez, Manuel García Vilanova, Santiago Llorens, Juan Serriols, Pascual Meseguer Llorca, Antonio Paterna Romero, Vicente Broch Nostrort, Salustiano López Orba i perdó si me n'he deixat cap.

Onofre tenia entre les seues col·leccions filatèliques tres que volia per damunt de tot. Una d'aquestes era “Uniformes Militares”, la va presentar a Burgos dins d'unes jornades del món militar i li van donar la Medalla de Bronze. Aquest premi va ser important per a ell, però un revulsiu per a l'associació filatèlica i numismàtica Rei En Jaume I. La que més volia era “La Naranja”, una col·lecció temàtica de segells, mata-segells, marques comercials, etc., del món de la citricultura d'àmbit mundial; una història postal de la taronja, amb peces increïbles de diversos països. Era meravellosa. Però el que més es desconeix és la seua participació a Brussel·les en l'Exposició Mundial del V Centenari

de Carles I d'Espanya i V d'Alemanya. Amb la seua col·lecció "Carlos I" el van premiar amb la Medalla de Bronze d'aquesta exposició mundial. Encara recorde la seua alegria mostrant-me la medalla i el seu certificat d'expositor mundial.

Va impartir una conferència molt interessant conjuntament amb el seu cunyat Pascual Esteller a Sogorb, el 2 d'abril de 2006. Mentre Pascual parlava de bous, alternava amb pasdobles que Onofre anava comentant: nom de l'obra, autor, característiques de la peça musical i altres notes d'interés musical. Va rebre una placa commemorativa d'aquest fet de la mà de la Peña Taurina de Sogorb.

També recordem l'última, el 20 de desembre de 2012, a la sala de conferències de la Fundació Caixa Rural, sobre l'arribada del ferrocarril a Vila-real i la importància per al desenvolupament socioeconòmic del poble i, en especial, per a l'exportació dels productes agraris.

Cartell de la conferència

Llibres i articles

El primer tom de *Vila-realencs per a recordar* es va publicar l'any 2006. Aquest llibre era necessari a Vila-real. Batiste Carceller ens diu en el pròleg: “En molts casos, en cada poble, les grans figures són poc conegudes. Sí que hi ha una nòmina d'uns quants personatges importants que estan en l'altar oficial i el particular de cada un, però són desconeguts altres als quals, la vida, per la seua vocació o per la seua professió, ha ubicat en altres llocs a vegades molt llunyanos”.

En aquest primer volum presenta 180 vila-realencs i vila-realencques, tal vegada més coneguts en l'àmbit popular, encara que alguns per a la majoria de la gent no eren tan coneguts. És una obra que es recomana tenir a casa.

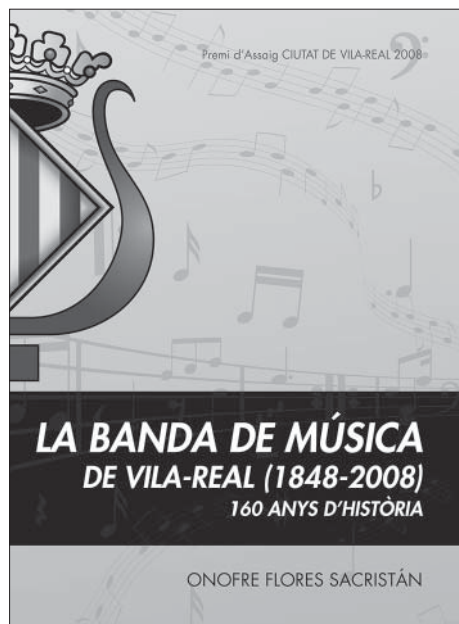
El segon tom de *Vila-realencs per a recordar II* és Premi Jaume I d'assaig Ciutat de Vila-real 2010. En aquest segon volum de personatges del poble de Vila-real, n'hi ha alguns que no han nascut ací, però per la seua activitat són reconeguts com a vila-realencs. El professor Obiol Menero manifesta en el pròleg que l'estructura “s'acosta a la d'un diccionari biogràfic”, mai millor dit, perquè en la pràctica resulta ser això.

Aquesta segona part és la complementació total i integral de la realitat historicosocial d'un poble en l'àmbit personal, a través dels homes i dones que són dignes del record per la seua aportació humana, laboral, científica, política o d'un altre relleu. Van ésser dignes fills del poble.

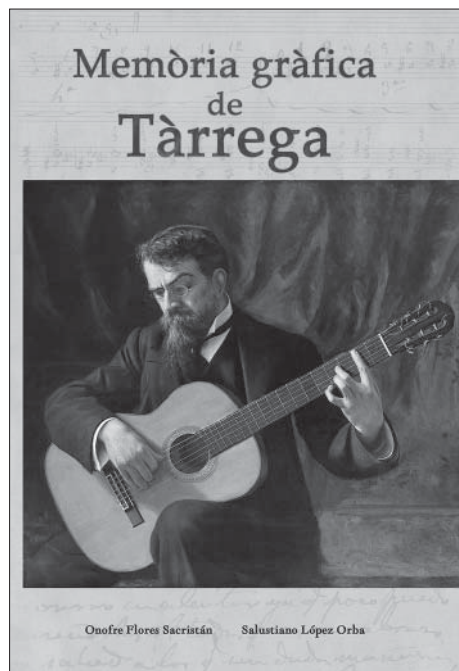

Els dos volums haurien d'estar als centres docents al servei i coneixement dels futurs vila-realencs i vila-realenques; una manera de conèixer el poble.

Un dels seus llibres summament interessant és sens dubte el que porta per títol *La Banda de Música de Vila-real (1848-2008). 160 anys d'història* (Premi d'assaig Ciutat de Vila-real 2008). L'obra presenta en la pràctica dues parts molt diferenciades. En la primera, recull la clàssica història de la banda, summament il·lustrada amb fotos, amb aportacions inèdites i un exercici de veracitat històrica que sorprèn. Les seues aportacions s'han obtingut de fonts orals i majoritàriament de fonts documentals. Amb ambdues presenta una obra de gran rigor històric i musical. L'altra part està integrada per 17 apèndixs amb profusió d'actes i documentació diversa. Són curiosos el número 16, amb la relació dels directors de la banda, i el número 17, amb una aportació fotogràfica incommensurable.

Finalment, el llibre *Memòria gràfica de Tàrrega*, que vaig tenir l'honor de compartir, és en la pràctica una base de dades dissenyada en forma de llibre a través d'una forma seqüencial, que intenta mantenir una continuïtat cronològica, a pesar dels apartats que comporta l'obra.

La recerca del material gràfic va ser una tasca de perseverança i d'indagació contínua. Ens va ocupar diversos anys. La col·laboració de diverses persones relacionades amb la música de guitarra va ser summament digna de consideració, però tal vegada van ser de gran ajuda el professor Francisco Herrera, des de Ginebra (Suïssa), i els estius a Alcossebre

amb les seues informacions i presentacions de personalitats d'aquest món musical. El llibre recull una gran font d'informació sobre el gran guitarrista i compositor Francesc Tàrrega i, en la pràctica, és un llibre de consulta per a desenvolupar qualsevol treball sobre aquest insigne músic.

Ara mateix recorde la seua obra pòstuma sobre el teatre i Els XIII, no publicada, i és una llàstima, perquè és un treball de recerca continuada, persona a persona, d'històries contrastades, de buscar fotos casa per casa i espolsar en arxius i en cases particulars programes, butlletins, publicacions del poble i tot el que era vàlid. És una gran obra.

En la revista *Font*, editada per la Regidoria de Normalització Lingüística de l'Ajuntament de Vila-real, també va col·laborar amb els articles següents:

Font número 1 (1999) “La utilització del paper de seda en la confecció tarongera”

Font número 3 (2001) “La nostra estació”

Font número 4 (2002) “La rondalla Ta-Go-Ba”

Font número 6 (2004) “El cavall en l'agricultura”

Font número 11 (2009) “L'empremta de Francesc Tàrrega”

Font número 13 (2011) “La mecanització de l'agricultura. El motocoltor”

Font número 14 (2012) “El menescal”

Font número 15 (2013) “La sènia del Pilar”

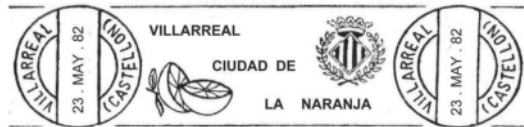
Presentació de la revista *Font* número 15 (maig de 2013)

Altres col·laboracions

De les seues moltes col·laboracions recorde el catàleg de l'Agrofira Vila-real 2000, amb el títol *Marcas de naranjas para la exportación. Vila-real (1930-1960)*, en el qual va col·laborar el seu amic Emilio Lluca Úbeda amb un interessant article titulat "A propósito de una exposición de etiquetas de naranjas de Vila-real". En aquest catàleg aporta marques interessants, molt significatives i representants de l'auge en l'exportació de cítrics de Vila-real.

Una altra col·laboració interessant va ser en l'exposició "José Polo de Bernabé i l'exportació de la taronja", en què a banda d'ésser el comissari va aportar dos treballs molt significatius: "José Polo de Bernabé i Borrás (1812-1889)" i l'altre amb el títol "Les taronges i la seua exportació". I una altra vegada, del seu amic Emilio Lluca Úbeda, trobem en còpia facsímil el treball publicat en *Temes Vila-realencs* (sèrie III, número 7), amb el títol "Polo de Bernabé y su tiempo".

Junts vam col·laborar en els dissenys de corrons postals, a través de l'associació filatèlica, per a donar a conèixer Vila-real com una potència agrària.

Era col·laborador del setmanari *Valencia Fruits*, especialment en articles sobre l'exportació de la taronja. Destaquem en aquesta tasca els articles següents: "El papel de seda" (2002), "La exportación naranjera hace 50 años" (2003), "Los primeros años del transporte naranjero por ferrocarril" (2004), "Historias de la exportación" (2005), "La exportación naranjera en 1936" (2005), entre d'altres.

Va formar part d'una tertúlia radiofònica de sobretaula que realitzava durant la setmana Ràdio Vila-real (92.2 FM) de les 15 a les 16 hores, un programa en directe amb les inoblidables locutores Gemma Font i Ana Franch. També va col·laborar en Onda Cero (com a jurat en els premis), així com en alguns programes en directe amb la gran locutora Alicia Llop.

Tinc la certesa de no poder presentar el seu quefer complet; només coses xicotetes, com a perles soltes que en unir-les formen un esplèndid collar. Aquelles coses xicotetes que passen inadvertides, que se'ns escapen per infravalorar-les, són les que defineixen el tot. Ara en el record aprecia u aquestes coses senzilles, espontànies, que tenen el valor d'un afecte sincer. Gràcies per tot.

M'agradaria que aquest senzill recordatori serveixa de sincer acte de gratitud i d'afecte, i recorde aquella clàssica citació llatina "mortui vivos docent", mai millor dita: "els morts ensenyen als vius". Ens ha ensenyat moltes coses, però especialment tot allò que està impregnat de poble, de vila-realenc de soca. Sempre entre nosaltres.

Agraïments

A la seua família, especialment a la seua dona, les seues filles i la seua germana.

Foto familiar en el lliurament del premi del Certamen Literari 2011 a la Casa dels Mundina (Arxiu Flores-Llorens)

2

● Domingo J. Font Pitarch

● Antoni Pitarch Font

**LA REPRESSIÓ FRANQUISTA:
EL CAS DE
JOSÉ VILLARREAL
PESUDO**

■ La repressió franquista: el cas de José Villarreal Pesudo

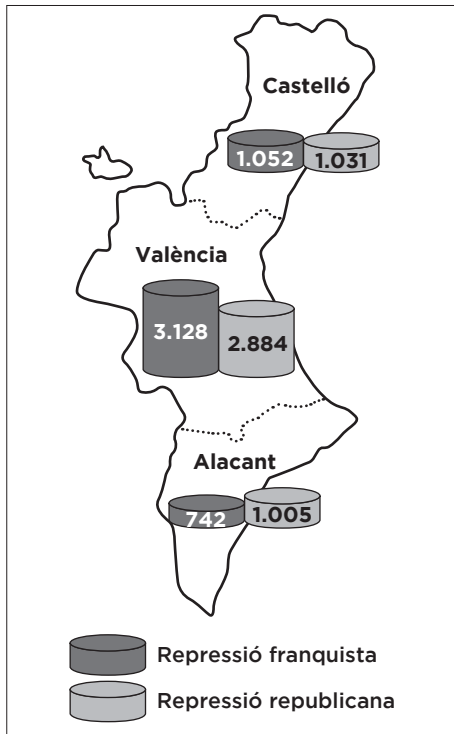

La repressió franquista: el cas de José Villarreal Pesudo

No nos hagamos ilusiones: el espíritu judaico que permitía la alianza del gran capital con el marxismo, que sabe tanto de pactos con la revolución antiespañola, no se extirpa en un día, y aletea en el fondo de muchas conciencias

Francisco Franco Bahamonde (19 de maig de 1939)

La llei marcial implantada per l'exèrcit rebel a la República, el mateix 18 de juliol de 1936, no va ser abolida l'1 d'abril de 1939, en acabar la Guerra Civil a tota Espanya, sinó que l'estat de guerra va perdurar fins a l'any 1948. Aquestes paraules de Franco, presidint la desfilada de la victòria, no solament demostren que el dictador no sentia cap inclinació cap a la magnanimitat, sinó més bé cap a una llarga repressió.

Font: PRESTON, Paul. *L'Holocaust espanyol*.
Barcelona: Editorial Base, 2011

La Guerra Civil va ser molt incivil, sobretot a la rereguarda i és ara quan, pràcticament, s'han desclassificat tots els documents, des de la darrera dècada del segle xx, quan es pot explicar més objectivament que mai. Avui en dia tothom té clar que la guerra va ser provocada pels revoltats, és a dir, pels militars contraris a la República i totes les forces dretanes que els van donar suport, però també s'hauria d'assumir pels nostàlgics de les històries de bons i dolents que, igual que als territoris dominats pels fidels a la República es van assassinar religiosos, es van cremar esglésies i convents i es van depurar els quadres dels militants de partits republicans moderats i de dretes, als territoris dominats des del primer moment pels franquistes també es van practicar els passejos i els assassinats de persones d'esquerra o sospitosos de no donar suport a l'alçament.

La repressió per part dels vencedors també va afectar molts vila-realencs tant als innocents com a la gent de bé i, per suposat, també als culpables d'haver comés assassinats a la rereguarda abans de l'entrada dels franquistes a la ciutat a mitjans de juny de 1938. De tota manera, els mètodes dels tribunals militars franquistes no solien aplicar-se, quasi mai, amb l'objectiu d'impartir justícia, perquè les decisions finals solien decantar-se, quasi sempre, per l'arbitrarietat i la set de venjança. Un exemple el tenim en el cas concret que us exposem a continuació.

El general Antonio Aranda

José Villarreal Pesudo va nàixer l'any 1894 al mateix Vila-real, al si d'una família formada pel matrimoni de Manuel Villarreal i Dominguetta Pesudo que van tenir, a més de José, cinc fills més: Manuel, Pascual, Batiste, Dominguetta i Carmen. José Villarreal era conegut com a Pepe, però també tenia el malnom de Ferrús, vivia al barri de La Huerta, concretament al carrer de Josep Nebot, núm. 1, era llaurador de professió, estava solter i, fins a la Guerra Civil, havia portat una vida normal, és a dir, no tenia antecedents penals, ni s'havia dedicat a la política, ni s'havia posat mai en cap assumpte estrany. Després del triomf del Front Popular, en les eleccions de febrer de 1936, això sí, es va afiliar a Izquierda Republicana, la qual cosa ens porta a pensar que era una persona seguidora de les idees d'Azaña i, per tant, amb una certa ideologia progressista.

Amb l'arribada del conflicte armat, s'afilia a la CNT i, durant els primers mesos, va treballar com a milicià per tal d'assegurar-se un jornal en aquelles circumstàncies. La seua tasca principal serà la de fer guàrdia al pont de la carretera, a més de complir altres ordres que li encomanarà el Comitè, com ara custodiar detinguts, per exemple.

A primeries de juny de 1938, quan les tropes franquistes s'hi trobaven molt a prop, les seues germanes van insistir-li en què marxara de la ciutat, perquè podria estar compromés als ulls de molta gent. La seua resposta va ser que no, que no tenia les mans tacades de

sang, que ell no havia matat ningú, només s'havia limitat a fer el que li havien manat i, per això mateix, no va voler fugir cap a València.

L'arribada de l'exèrcit dels nacionals a Vila-real es va produir, exactament, el 14 de juny de 1938, encara que durant una llarga setmana es va combatre pels carrers del nucli urbà i del terme.

Però, als pocs dies, només va traslladar-se el front cap al riu Sec, es posà en marxa la maquinària repressora franquista. Així, arribaren les primeres denúncies i els primers empresonaments: el 27 de juny s'inicia la instrucció del procediment sumaríssim d'urgència núm. 532-C 38 contra Antonio García Mata, Rosa Ana Rovira Aragonés, José Bernat Gasull, José Villarreal Pesudo, Pascual Miró Olaria, José Rubert Cantavella, Joaquín Rubert Cantavella, Bautista Vidal Vidal, José María Juan Broch, Félix Notari Llop, José Pitarch Clausell i José Carda Moner.

N.3.10455

Declaración indagatoria de JOSÉ VILLARREAL PESUDO En VILLARREAL a 23 de Junio de mil novecientos 38

ante el Sr. Juez Militar núm. 38 asistido por mí el Secretario, comparece el inculpado del margen, el cual es exhortado a decir verdad en lo que sepa y se le pregunta, habiéndolo ofrecido así:

Preguntado a tenor del artículo 457 del Código de Justicia Militar, dice: Que se llama como queda anotado al margen de edad 44 años, natural de Villarreal provincia de Castellón partido judicial de Castellón vecino de Villarreal de estado soltero de oficio labrador hijo de Manuel y de Deminga

No ha sido procesado por delito

Sabe leer y escribir. Preguntado convenientemente manifiesta: Que se afirma y ratifica en la declaración que prestó ante la Guardia Civil el 25 de los corrientes; que después de las elecciones de Febrero de 1936 se adhirió a izquierda republicana y después de iniciado el movimiento a la C.N.T.; que prestó servicio como miliciano en Villarreal durante un mes por Diciembre de 1936, desempeñando como tal miliciano otros servicios que de guardias en el puente del Mijares; que estos servicios prestaba armado con escopeta y también tenía una pistola; que no ha intervenido en ningún asesinato ni en denuncias, registros ni en ningún otro hecho delictivo; Leida manifiesta que no tiene mas que decir y que cita como testigos de descargo a Manuel Ramos Falco que vive en la calle de la Virgen de Gracia y a Pascual Chabrera Rubert que vive en la calle del Tossal y firma con S. S. Doy fé

Manuel Ramos Falco *Pascual Chabrera Rubert*

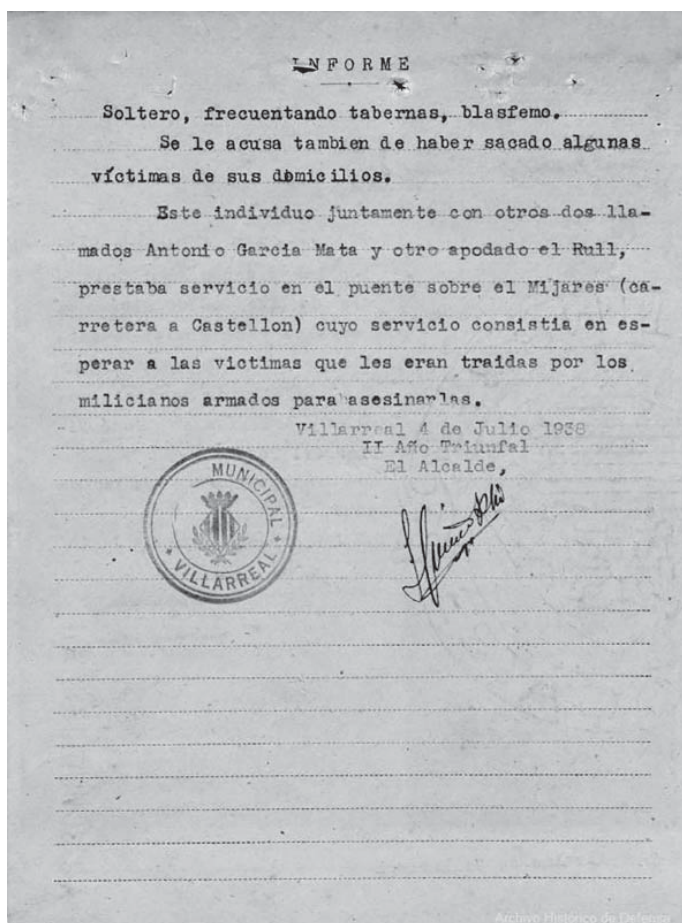
José Villarreal Pesudo

Madrid año 19

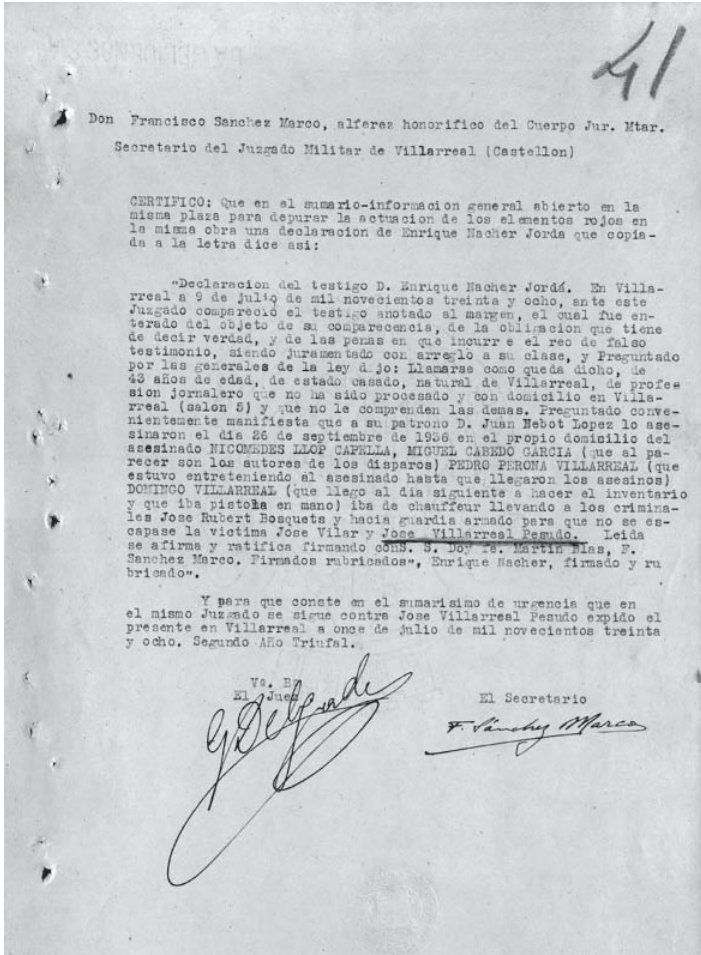
Declaració indagatòria de José Villarreal Pesudo

Dos dies abans, el 25 de juny, Pascual Lloret Manrique va denunciar José Villarreal Pesudo per prestar servei com a milicià armat, amb escopeta, al pont del Millars i per, segons havia sentit dir, haver comés alguns assassinats. La Guàrdia Civil interrogà Pascual Usó Fortuño i José Salais Ortells, els quals confirmen que prestava serveis al pont i que anava armat però, respecte a la seua participació en els assassinats, diuen que no els consta, perquè és un rumor que circula per la població.

José Villarreal Pesudo declarà, el mateix dia, que “prestó servicios de miliciano durante un mes, para lo que fue armado con una escopeta y una pistola en el puente del Mijares, para evitar cualquier sabotaje y que lo hizo en compañía de otros seis milicianos. Dice que no ha tomado parte en ningún asesinato cometido en el pueblo, pues para ello estaba la Sección Móvil” (i cita els seus membres) “que dependía directamente del Comité de Defensa” (i anomena els seus constituents). “Dice también que las armas que le asignó el Comité, la escopeta le fue recogida por el mismo Comité y que la pistola le desapareció de su domicilio hace diez días, cuando llegaron las tropas franquistas.”

Informe de l'Alcaldia sobre José Villarreal Pesudo

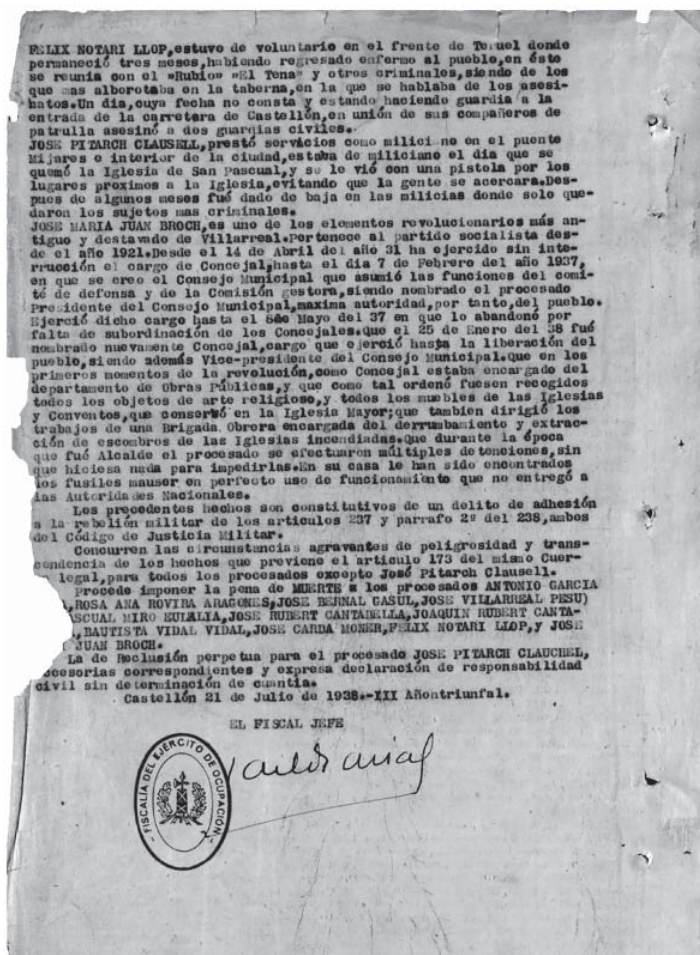

Declaració d'Enrique Nacher Jordá

Seguidament es procedeix a la seua detenció i passa a disposició del comandant militar. Tres dies després, el 28 de juny, ratifica la declaració davant el jutge militar i insisteix en què "no ha intervenido en ningún asesinato, ni en denuncias, registros ni en ningún otro hecho delictivo" i cita com a testimonis de descàrrec Manuel Ramos Falcó i Pascual Chabrera Rubert. En la mateixa data, el jutge militar demana informes de conducta social i política de l'acusat a la Guàrdia Civil (la qual confirma que havia fet guàrdies armat amb escopeta i que era acompanyant dels dirigents en tots els actes criminals), a l'Alcaldia de Vila-real (que el qualifica de solter, de freqüentar tavernes i de blasfem, també confirma que prestava serveis en el pont sobre el riu i que estava acusat d'haver tret a algunes víctimes del seus domicilis) i al cap local de FET (el qual afegeix que, a més de les guàrdies al pont, era un assassí que no tenia ganes de treballar). Com es pot apreciar, les proves són inconsistentes i els qualificatius surrealistes (solter, freqüentador de tavernes, blasfem, sense ganes de treballar, etc.).

El dia 9 de juliol va arribar la declaració d'Enrique Nácher Jordá davant el Jutjat Militar, el qual manifesta que al seu patró, Juan Nebot López, van assassinar-lo Nicomedes Llop Capella, Miguel Cabedo Garcia, Pedro Perona Villarreal i Domingo Villarreal el dia 26 de setembre de 1936; feia de xofer José Rubert Bosquets i de guàrdies armats, per a evitar la fugida de la víctima, José Vilar i José Villarreal Pesudo. Aquest testimoni, tot i que en cap moment demostra que José Villarreal Pesudo fóra un criminal o que provocara directament la mort de ningú, és fonamental per a la seua condemna a mort.

El 16 de juliol es donaren per acabades les diligències sumariales de l'expedient 532-C 38, custodiat per l'Arxiu Històric de Defensa, i del qual mostrem algunes pàgines fotografiades, les quals ratificaren el processament dels dotze encausats. Cinc dies després, el fiscal jurídic militar formula les conclusions i sosté que els fets són constitutius de delictes, en relació amb els articles 238 i 173 del Codi de Justícia Militar, i sol·licita la pena de mort per a onze dels encausats, així com trenta anys de presó per a l'altre.

Fragment de les diligències sumariales del processament

El defensor dels dotze processats exposa que eren simples adherits a la rebel·lió però sense la concurrència de circumstàncies agreujants.

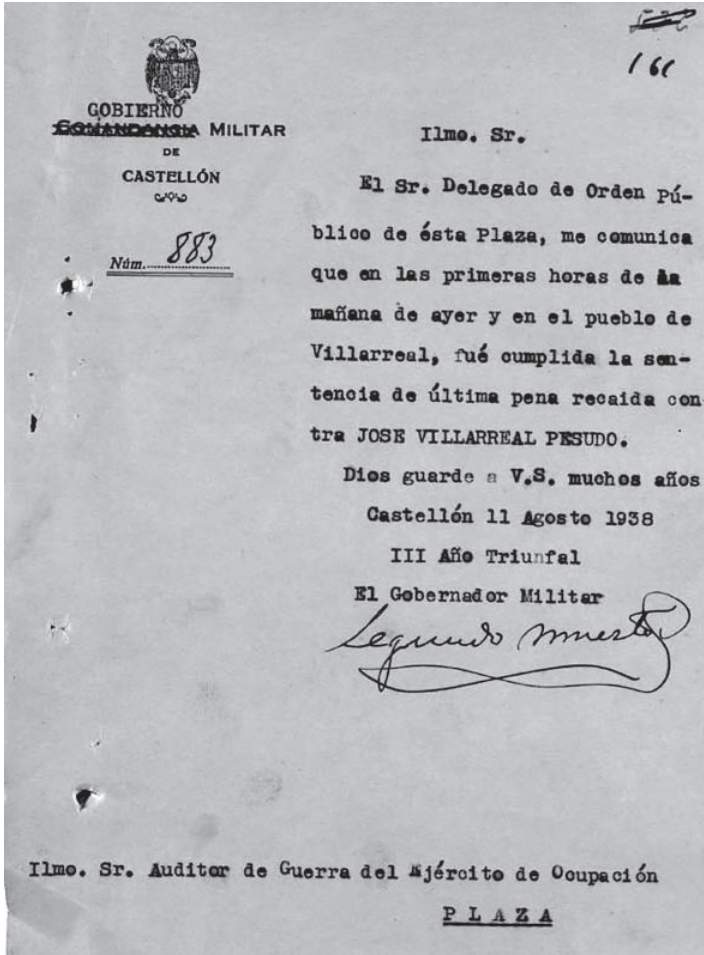
A l'endemà, dia 22 de juliol de 1938, apareix la sentència en la qual el Consell de Guerra Permanent considera fets provats que José Villarreal Pesudo “de significación extremista, desde los primeros momentos de la rebeldía actuó como miliciano voluntario practicando servicios de guardia armada en el puente sobre el río Mijares, donde con otros criminales esperaban la llegada de personas de orden para asesinarlas, constado que vigiló armado el domicilio de don Juan Nebot mientras otros milicianos le detenían para darle muerte, como así ocurrió, lo que con su actuación favoreció destacadamente el procesado.” I, així, era condemnat “como autor de un delito consumado de adhesión a la rebelión militar con la concurrencia de las circunstancias agravantes de perversidad y transcendencia en sus actuaciones a la pena de muerte”.

Al dia següent, els dotze processats ingressaven a la presó provincial de Castelló i quedaven a disposició de l'auditor de guerra, fins a l'execució de la sentència. Finalment, a primeres hores del 10 d'agost, van ser traslladats a Vila-real i executats Antonio García Mata, José Villarreal Pesudo, Pascual Miró Olaria, José Rubert Cantavella, Joaquín Rubert Cantavella, Bautista Vidal Vidal, José María Juan Broch, i José Carda Moner, mentre, per una altra banda, Rosa Ana Rovira Aragonés, Félix Notari Llop, José Pitarch Clausell i José Bernat Gasull foren condemnats a diferents penes de presó. Aquell mateix dia, el metge forense de la presó provincial, Maximiano Alloza Vidal, certifica la mort de José Villarreal Pesudo com a conseqüència de xoc traumàtic i hemorràgia aguda per afusellament, malgrat la certificació del jutge encarregat del Registre Civil de Vila-real, Bautista Vilanova Rochera, que erròniament fa constar la data de l'11 d'agost, és a dir, que segons aquest darrer va morir a l'endemà.

Els vuit afusellats van estar soterrats en una improvisada fossa comuna fins que, un temps després, Josefina Juan, germana de l'excalde José María Juan, va aconseguir portar les restes de tots ells a una discreta caseta del Cementeri de Vila-real amb la col·laboració d'altres familiars com ara Domingüeta Villarreal Pesudo.

Com a conclusió, podem afirmar, en primer lloc, l'evidència que la justícia sumària i d'urgència no era sinònim de justícia, sinó tot el contrari. En segon, i en el cas concret de José Villarreal Pesudo, no s'hi va aportar cap prova concreta i contundent que demostrara que va cometre un assassinat, ja que fins i tot l'informe de l'Alcaldia resulta incongruent perquè es fonamenta en rumors de carrer que circulaven entre la població.

Aquest cas particular és representatiu de moltíssims altres que han quedat en l'oblit o, com a molt, en la memòria privada dels familiars perquè, com José Villarreal Pesudo, no eren personalitats de rellevància política, social o cultural; més bé al contrari, en el

Comunicat d'execució de la sentència

cas exposat es tractava d'una persona normal i corrent que va viure unes circumstàncies històriques dramàtiques tant amb la repressió republicana, com amb la franquista, encara que aquesta va ser la definitiva.

També cal assenyalar que, només a la província de Castelló, es van incoar més de nou mil expedients sumaríssims, dels quals més de mil van acabar en l'afusellament de l'encausat i que, davant d'aquesta barbàrie, les autoritats civils i religioses no solament van callar sinó que, de seguida, van mirar cap a un altre costat.

Des de la mort d'Adolfo Suárez, el propassat mes de març, sembla que tothom està disposat a parlar o escriure sobre consens i concòrdia, però aquesta no s'aconseguirà amb la desmemòria, ni amagant el cap com els estruços, sinó amb un exercici de transparència i de traure a la llum totes les investigacions històriques sobre el període més cruel de la història espanyola, on tothom va contribuir a l'Holocaust espanyol,

segons la terminologia de Paul Preston. La concòrdia, el respecte i el perdó no poden basar-se mai en l'ocultació, per més dolorosos que siguin els testimonis i els documents aportats: la societat civil s'ha de construir sobre realitats objectives i a l'Estat espanyol, 75 anys després del conflicte, encara queda molt per fer.

Estiu del 1938. Vila-real sota el domini militar franquista APA

BIBLIOGRAFIA

ARXIU HISTÒRIC DE DEFENSA. Documentació dels autors sobre expedients sumaríssims. Madrid.

FONT, Domingo J. - PITARCH, A. *Vila-real al temps de la República (1931-1936)*. Vila-real: Canós Impressors, SL, Regidoria de Normalització Lingüística, Ajuntament de Vila-real, 2006.

—*Els bombardejos de Vila-real durant la Guerra Civil (1937-1939)*. Vila-real: Ajuntament de Vila-real, 2010.

—“Memorial Democràtic, reflexions sobre la Guerra Civil, la dictadura i la pervivència de restes urbanes del franquisme”. *Font* núm. 14. Vila-real: Regidoria de Normalització Lingüística, Ajuntament de Vila-real, 2012, p. 69-76.

FONT PITARCH, Domingo J. “Penya artística obrera: teatre proletari a Vila-real”. *Font* núm. 7. Vila-real: Regidoria de Normalització Lingüística, Ajuntament de Vila-real, 2005, p. 9-14.

FONT PITARCH, Domingo J. “Activitats escèniques a Vila-real durant la Guerra Civil”. *Font* núm. 5. Vila-real: Regidoria de Normalització Lingüística, Ajuntament de Vila-real, 2003, p. 27-54.

PITARCH FONT, Antoni. “Pasqual Cabrera Quemades (1891-1940)”. *Poble*, especial “Poetes de la terra”. Vila-real: 2004, p. 13.

PITARCH FONT, Antoni. “Francisco Mezquita Peris (1917-1992)”. *Poble*, especial “Poetes de la terra”. Vila-real: 2004, p. 39.

PRESTON, Paul. *L'Holocaust espanyol*. Barcelona: Editorial Base, 2011.

3

Mn. **Vicent** Gimeno i Estornell

**VICENT,
L'ESCOLÀ**

Vicent, l'escolà

Justificació

Qui no sàpia què vull dir amb aquest títol que encapçala el xicotet estudi que llegirem, o no és del poble o és molt jove, perquè qui siga de soca-rel vila-realenca de seguida haurà comprés que es tracta del *sinyo* Vicent Nostrort Vilanova, l'escolà de la nostra Arxiprestal per un llarg temps del segle xx (1924-1960).

Aquest treball només pretén fer memòria d'un ofici i d'un home que el va servir amb dedicació i eficàcia, a qui retem també un xicotet homenatge que creiem ben merescut, al temps que l'estenem agraiïts a la llarga trajectòria de noms que han acompanyat en aquest ofici, o si voleu servei, en el pas del temps a la parròquia de Sant Jaume de Vila-real.

Hi ha noms molt importants en la història de Vila-real que corresponen a prohoms distingits en tantes ciències de l'esperit o de la matèria, dels qui els anals cívics han guardat memòria i dels quals els afers públics han deixat constància en un voler monumental i han patentitzat els seus mereixements.

Però hi ha d'altres conciutadans, en serveis a la comunitat de gran vàlua, per la necessitat quotidiana del menester casolà, potser no de relleu programàtic, que en acabar-se la seua experiència vital cauen en l'oblit i es perd la seua presència, diluïda en la inacabable voràgine d'un temps que corre deixant enrere el que s'ha quedat pel camí.

No volem que siga aquest el cas del nostre esmentat Vicent, l'escolà, perquè creiem que la seua tasca en el nostre poble ha estat d'allò suficientment ben feta perquè se li agraesca en una seqüència perdurable dins la memòria cívica de Vila-real.

Açò és el que esperem abastar amb aquest xicotet estudi de la persona i figura de Vicent, l'escolà.

L'escolà

El 20 de febrer de l'any 1274, el rei En Jaume I donava la Carta de Població a Vila-real, usant el nom que el seu fill, l'infant Pere, després rei Pere II de València i III d'Aragó, havia donat a les alqueries de Borriana que ell tenia en possessió i que per a ell eren la nostra *Villa Regalis*.

Vicent, l'escolà portant la creu en un soterrament, any 1949/50

Dos dies després, el 22 de febrer del mateix any, el rei Jaume I concedia al clergue Joan Gutiérrez el rectorat de la nova parròquia de Sant Jaume al poble de Vila-real per ell fundat. Així començava la nova parròquia el seu camí de servei espiritual, amb les prebendes que li calia, enmig dels pobladors que vingueren a portar endavant la fundació reial¹.

Sabem, per més que la memòria de la història de vegades l'envolte de velles boires, com si no s'encertara en el lloc precís, que la primera església parroquial en els inicis de la vila, tenia estada al carrer d'Enmig, cantó amb l'encreuament cap a la part del portal de Castelló (avui c/Major Sant Jaume, cantó amb el c/La Sang, cap al Raval de Sant Pasqual). Normalment les esglésies eren equipades amb tot allò que fóra necessari per al culte, que açò estiguera a l'abast s'encarregaven els jurats, de manera que a les visites pastorals els bisbes vigilaven i manaven, fins i tot sota pena d'excomunió, que no faltara res i que el que hi havia fóra ben enllestit per al culte. No suposem, sinó que acceptem que així s'acomplia tot en la nostra església parroquial².

Els qui servien la parròquia eren, en primer lloc, el rector, en aquest cas inicial Joan Gutiérrez, a qui ajudarien altres clergues, sacerdots o en ordres majors (diaca, sotsdiaca) i fins i tot en ordres menors (tonsura, ostiari, lectorat, acolitat i exorcista). I en l'escala següent el sagristà o escolà.

¹ Per a la història de Vila-real he consultat els documents dels arxius.

² APVr Llibre I de Visites Pastorals dels Bisbes al Clero de Vila-real.

Què és el sagristà o escolà? Sol ser un seglar o laic, però també podria ser algun clergue. Aquest rep l'ofici del servei a la parròquia en la vessant diríem material; tenir cura de la fàbrica o edifici religiós, dels objectes mobles i litúrgics, altars, imatges, roba, llibres, etc., que hi és a l'església; l'atenció als actes de culte i la seua ordenació, parant compte dels horaris i de l'actuació dels qui serveixen en l'altar o en els actes religiosos. Com podem comprovar, un ofici de necessitat cultural i parroquial, que és el mateix que dir de necessitat cívica per a la vila.

De vegades, aquest ofici d'escolà portava unit el de campaner, atent als tocs de les campanes que avisaven en qualsevol avinentesa, fóra religiosa o simplement social, però ambdós de suma importància per a la vida de Vila-real³.

L'any 1363 tenim en compte "...dos hòmens que tocassen les damunt dites campanes mentre la processó del Corpus...", com a referència als qui són en el servei de la parròquia, que l'any 1374 ens apareix més clarament amb noms i cognoms i ofici, dient-nos: "Francesc Ballester, sagristà, i Guillem Gamiça, sagristà de l'església Major".

El 1412 Llorenç d'Anyó és guarda del campanar per a vigilar en temps de guerra i el 1441 Bernat Conques és el sagristà major. La família Maçanet (avui, Manzanet) ha posat en aquest servei de campaner i sagristà o escolà molts membres, successors uns dels altres, del s. XVII endavant.

De l'exposició de fets o memorial que es tramet a València l'any 1703, traiem que: "En la Sglesia parroquial antiguament no havia campanar o torre; estaven les campanes disposades de forma quel escolà de dins de la Església podia tocar aquelles o repicar-les sens faltar als ministeris de la Església".

Constatem, així, que l'ofici o servei d'escolà o sagristà, de vegades unit al de campaner, ha estat necessari en la vida de Vila-real, de manera que fins i tot les confraries més antigues de la vila, com és el cas de la Molt Il·lustre Confraria de la Puríssima Sang del Nostre Senyor, tenia entre els seus confreres qui servia en aquest ofici d'escolà en la capella antiga de la Sang⁴.

No sabem com de profitós era l'ofici d'escolà, per més lligat que fóra en ocupació, però sí que sabem que l'escolà a més podia tenir un altre ofici que li arreglara un poquet el sou; així trobem el 4 de febrer de 1726 a Fèlix Matheu, que al mateix temps és escolà i sabater.

³ Diversos estudis sobre el campanar de Vila-real, segons la documentació a l'AMVr i a l'APVr. Vegeu *El campanar de Vila-real, 300 anys d'història (1703/2003) i vint-i-cinc de la seua restauració (1978/2003)*, de Mn. Vicent Gimeno i Estornell. Ajuntament Vila-real. Regidoria de Cultura, 2003.

⁴ *Història de la Molt Il·lustre Confraria de la Puríssima Sang de Nostre Senyor Jesucrist i Mare de Déu de la Soledat de Vila-real*. Vila-real: Ajuntament de Vila-real. Cultura, 2011.

Açò ens ha pogut donar una visió de l'ofici d'escolà a l'església parroquial de Sant Jaume de Vila-real i ens dóna pas a estudiar amb més detall la figura del nostre esmentat Vicent, l'escolà. Permeteu-m'ho, si us plau.

Vicent, l'escolà

El dissabte 19 de novembre de l'any 1966 moria a Vila-real el Sr. Vicent Nostrort Vilanova, després d'una llarga malaltia, als 69 anys d'edat. La notícia que donava el periòdic seguia dient en castellà, el que ara traduïm al valencià:

Vicent, l'escolà, va ser sagristà de l'Arxiprestal durant quasi quaranta anys, des dels anys vint fins fa uns vuit anys, quan per les febleses pròpies de l'edat es va veure obligat a deixar aquest treball.

Gojava en tota la ciutat d'una simpatia extraordinària. La seua constant relació amb gent de tota edat i condició, el seu caràcter simpàtic, alegre i servicial i, en una paraula, la seua bonhomia, l'havia fet ben mereixedor.

Però, per si de cas faltava alguna cosa, durant el nostre Moviment, quan l'horda va destruir tant, quan tantes obres d'art foren pasturatge de les flames, ell, amb el perill que açò comportava, va tenir el valor de recollir allò més valuós de la nostra Arxiprestal, com eren els objectes d'orfebreria i ornaments i va saber posar-los en bon amagatall, perquè quan arribara l'hora de l'alliberació, el 1938, pogueren ser restituïdes a l'Arxiprestal.

Si molt havia fet Vicent, l'escolà, per a gojar de l'estima i simpatia de tots els vila-realencs, complint fidelment amb la seua missió, aquest acte que podem qualificar d'heroic, en salvar objectes de tant de valor, com són la Custòdia Gòtica d'argent sobredaurat del s. XIV, que s'utilitza en la processó del Corpus, i d'altres objectes d'indubtable valor artístic i històric, la relació completa dels quals seria molt llarga, va fer que el difunt fóra part molt important de la nostra història, de la història de Vila-real en el període de la nostra Creuada d'Alliberació.

I Vila-real ha sabut agrair-li-ho. Prova d'açò molt eloqüent fou l'acte del seu soterrament, que es va fer el passat dissabte a la vesprada. L'alcalde de la ciutat, Sr. Ferrer Ripollés, figurava a la presidència del dol, foren molts els vila-realencs que assistiren en aquest acte ben trist i les naus de la nostra grandiosa Arxiprestal van ser ocupades totalment pels assistents a la missa de *corpore insepulto*.

A la seua vídua, fills i altres familiars, el més sentit condol. Descanse en pau Vicent, l'escolà⁵.

⁵ Necrològica en un periòdic: retall guardat per la família // APVr Defuncions tom 18, F 140, núm. 168.

Vicent Nostrort, l'escolà, amb Mn. Gavara

Però, qui era Vicent, l'escolà?

A l'Arxiu Parroquial de l'Arxiprestal (APVr), en els Llibres de Bateig trobem la partida del nostre esmentat escolà:

Al marge: Vicente, Alejandro, Alejo Nostrort Vilanova. En curs: Martes diez y nueve de Octubre de mil ochientos noventa y siete. Yo el infrascrito Dn. Manuel Ferreres, Coadjutor de la Arciprestal de Villarreal, Obispado de Tortosa, bauticé solemnemente y puse por nombre Vicente Alejandro Alejo a un niño que nació el diez y seis de este mes a las dos de la madrugada, hijo legítimo y natural de Vicente Nostrort y Pascuala Vilanova. Abuelos paternos Dionisio y Vicenta Llorens. Maternos José y Pascuala Gil, todos de ésta. Padrinos Dn. Alejo Font de Mora y Dolores Lahoz, a quienes advertí el parentesco espiritual y demás obligaciones. Firma: Manuel Ferreres.⁶

Al mateix marge hi és l'anotació del primer matrimoni i diu: “Contrajo matrimonio en esta parroquia el 29 de octubre de 1928 con Carmen Llorca Mata. Firma. M. Pedrós”.

La família de Vicent és afecta a la parroquial de Sant Jaume i entre els més pròxims trobem el seu oncle, Mn. Dionís Nostrort Llorens, germà de son pare i aquest mateix com a ajudant de l'escolà de torn, també al mateix temps ajudant o practicant en medicina, de manera que el padrí de Vicent serà el metge Alejo Font de Mora, i al pare el trobarem amb bata blanca en els treballs d'auxili de les víctimes en la crema del cine La Luz el 29 de maig de 1912, sense dubtar gens que el jovenet Vicent, d'uns catorze anys, participarà també amb son pare en l'esmentada llavor.

⁶ APVr Bateigs tom XXV, F 469, núm. 417.

Els escolans majors de l'Arxiprestal en aquests anys foren Baptista Reverter Nebot abans de 1911; va iniciar el seu càrrec com a escolà el 10 de gener de 1911 Baptista Ramos Beltrán; hi ha constància en els llibres parroquials de matrimonis, que entre els testimonis que signen les partides hi és Vicent Nostrort Llorens (10-06-1914), quan no es fa present l'escolà Ramos; aquest signa l'última partida de matrimoni com a testimoni el dia 1 de març de 1924 i per desavinences amb el cura⁷ Mn. Miquel Pedrós, deixa de ser l'escolà major de l'Arxiprestal i passa a servir en aquest ofici al convent de Sant Pasqual.

Del pare del nostre escolà, sabem que també era campaner i que aquella nit de la crema del cine La Luz va tocar la campana a foc, juntament amb el campaner Joan Sorribes Badal, que va morir a causa del constipat que va agarrar en el mateix toc de campanes. La nit de la crema campaner i infermer tingueren, per desgràcia, molta feina. D'aquest ofici de campaner, a la seua filla se li quedà de malnom la Campanera, que no és lleig per més que sona.

És en la data esmentada de l'acomiadament de l'escolà Ramos, 1 de març de 1924, en la qual comença a ser escolà major de l'Arxiprestal el nostre Vicent Nostrort Vilanova; signa ja com a testimoni el 14 de novembre de 1925. Des d'ara no deixarà de complir com el primer en l'ofici d'escolà major, fins a la malaltia que l'impedirà seguir, com es deia abans. Vicent quan comença el servei d'escolà major de l'Arxiprestal té 26 anys.

Al llibre de Matrimonis d'aquest APVr hi és la partida que dona fe de l'enllaç matrimonial entre Vicent Nostrort Vilanova i Carmen Llorca Mata:

Día veintinueve de octubre de mil novecientos veintiocho. Yo, el infrascrito D. Dionisio Nostrort, Pbro., en la Arciprestal de Villarreal, obispado de Tortosa, provincia de Castellón, previo lo dispuesto por el Código Canónico y ley vigente, sin haber resultado impedimento alguno que lo obste, ex delegacione parochi, desposé y casé, in facie ecclesiae, por palabras de presente que hacen verdadero y legitimo matrimonio, a Vicente Nostrort Vilanova, soltero, de treinta y un años, sacristán de la misma iglesia, hijo legitimo de Vicente Nostrort Llorens y Pascuala Vilanova Gil, con Carmen Llorca Mata, soltera, de veinticinco años, hija legitima de José Llorca

⁷ Nota al mot *cura*

= *capellà* és qualsevol prevere que serveix una església o una capellania, o qualsevol prevere que no té nomenament per a un càrrec parroquial o diocesà de part del bisbe. Col·loquialment li diem *capellà* a qualsevol prevere o sacerdot i volem significar el mateix: capellà = prevere.

= *rector* és el prevere amb nomenament del bisbe com a *cura d'ànimes* en una parròquia determinada o diverses; d'aquest significat de rector = cura d'ànimes (en llatí *cura animarum*) ve de temps immemorial, quan es deixà d'anomenar vicari perpetu s. XVIII... el que a Vila-real, Castelló, Almassora, etc. al rector de la parròquia (no a qualsevol capellà) l'anomenem: "el senyor cura", que no naix del *cura* en castellà, sinó del *cura animarum* en llatí. A Nules, Onda, pobles de l'Espadà valencià, Maestrat, etc. s'anomena: "Senyor rector"... col·loquialment es perd la "c" i al Maestrat també la "r" final.

= *cura* = tenir cura de les ànimes o el senyor cura de Vila-real... Si diem "capellà" no ens referim a un concret sinó en general o "el prevere d'una capellania o ajuda d'església".

Sebastiá y Mª Gracia Mata Franch. Todos de ésta. Testigos Vicente Vilanova y Licer Juan. Oyeron misa, confesaron, comulgaron y recibieron las bendiciones nupciales el mismo día. Firma, Dionisio Nostrort, Pbro.⁸

El cura que els casa, Mn Dionís, és germà del pare del nuvi. D'aquest matrimoni nasqué un xiquet Vicent, que morí quan tenia només un anyet de vida: mirant la processó del Corpus recolzà el cabet cap a sa mare i se n'anà al cel com un angelet. Després naixeria un altre xiquet al qual li posaren el mateix nom, Vicent, un altre, Pepe; i a la fi, el mes de maig de 1946, les dues bessones Carmen i M. Dolores; en aquest últim part el Nostre Senyor cridava al descans de la seua glòria la dona de Vicent, i Carme deixava aquest món per anar al cel, quan tenia 44 anys.⁹

Mn. Dionisio Nostrort, 1939

Així quedava Vicent, l'escolà, amb els dos xiquets i les bessonetes de només uns dies; la família no el deixà sol sinó que prestaren tota la seua ajuda perquè, sobretot les xiquetes, tiraren avant, de manera que aquestes tingueren dides a manta, gràcies a Déu i al bon cor d'aquestes bones dones. Vicent, que apreciava l'esforç de tots per fer-li la tasca familiar més fàcil, decidia un poquet més d'un any després contraure nou matrimoni, per a donar una mare als seus fills i trobava la dona ideal per a fer-se càrrec d'aquesta situació en l'amor de Josefina Herrero Maria, natural de Veo i que aleshores servia en una bona casa de Vila-real.

En els llibres parroquials d'Alcúdia de Veo hi és la partida d'aquest segon matrimoni de Vicent, i diu d'aquesta manera:

Al marge: N° 3. Vicente Nostrort, viudo de Carmen Llorca Mata, con Josefina Herrero María, soltera. Veo. En la Iglesia Parroquial de Veo, Diócesis de Tortosa, Provincia de Castellón, el día siete de julio de mil novecientos cuarenta y siete, previa instrucción del expediente en Villarreal y la proclama de tres amonestaciones, D. Lucas Salomón, Pbro. Arcipreste, debidamente autorizado, requirió canónicamente a D. Vicente Nostrort Vilanova, de 49 años de edad, natural de Villarreal, Diócesis

⁸ APVr Matrimonis tom 11, F 297 v. núm. 93.

⁹ APVr. Defuncions tom 16, F 183, núm. 84.

de Tortosa, provincia de Castellón, hijo legítimo de Vicente Nostrort Llorens, natural de Villarreal, Diócesis de Tortosa, provincia de Castellón, y de Pascuala Vilanova Gil, natural de Villarreal, Diócesis de Tortosa, provincia de Castellón, y a Dª Josefina Herrero María, de veintinueve años de edad, natural de Veo, Diócesis de Tortosa, provincia de Castellón, hija legítima de Valentín Herrero Ballester, natural de Veo, Diócesis de Tortosa, provincia de Castellón, y de Josefina María Bonet, natural de Veo, diócesis de Tortosa, provincia de Castellón, los cuales expresando el consentimiento por palabras de presente, contrajeron entre sí matrimonio ante el referido Presbítero, que como delegado por el Sr. Cura, autorizó según el rito de la Santa Iglesia el contrato sacramental; del que fueron testigos D. Eduardo Morales Segarra, casado, natural y vecino de Villarreal y D. Vicente Lengua Ballester, casado, natural y vecino de Veo. Acto seguido los nuevos esposos oyeron la Sta. Misa y recibieron la bendición nupcial. De que certifico. Firma, Manuel Fabregat, Pbro. Ecónomo¹⁰.

Rev. Sr. Lucas Salomón Martí

El cura que celebrava aquest nou enllaç matrimonial de Vicent i Josefina, fou l'arxipreste de Sant Jaume de Vila-real, Lucas Salomón Martí, que feia un any havia pres possessió de la parròquia, després del nomenament i ordenació episcopal de l'anterior cura, Vicent Enrique i Tarancón, com a bisbe de Solsona (Lleida); ambdós rectors de l'Arxiprestal sabien molt bé de l'eficàcia i bons serveis com a escolà de Vicent. Aquest matrimoni fou beneït amb el naixement del menut de casa, Valentín.

L'escolà major

Vicent, com a escolà major de l'Arxiprestal, vestia el vestit talar corresponent al seu servei i grau: sotana negra i sobrepellís, que és una vesta blanca de fil, que arriba fins a la cintura o un poc més avall, amb mànegues curtes, sobre les quals en van unes ales volades llargues; així també vestien els escolanets, per més que la sotaneta podia ser negra o de color roig, com s'aprecia a l'oli que hi ha dalt la porta de la sagristia, de Vicent Castell, enllestida la sèrie l'any 1909; a l'oli de Gumbau, l'escolanet, que hi és a la sagristia major d'aquesta Arxiprestal, donació de Mn. Tomàs Nebot Soriano, aquest vist sotaneta roja, però en lloc del sobrepellís porta el roquet blanc. Amb aquest ornament eclesiàstic el nostre escolà, Vicent, hi era a l'església des d'abans de les sis del matí, quan obria les portes, fins que acabava la jornada, llevat de les hores de migdia quan anava a casa.

¹⁰ Aquesta partida matrimonial es troba a l'Arxiu Parroquial d'Alcúdia de Veo, al Llibre corresponent a l'any 1947, amb el núm. 3.

Servia l'església major des de la matinada abans que es tocara el toc d'alba al campanar i es disputava ser més matiner que la tia Perica, a la qual trobava quasi tots els dies seient al seu catret, davant de l'església a la porta del mercat, esperant entrar la primera per a fer les creus amb les dones que la seguien. L'escolà mentre tocava a missa amb el simbolet, la campaneta més antiga, posada enmig de la teulada en una espadanya i que era bandejada mitjançant la corda llarga que baixava fins als primers bancs de la nau principal; sempre hi havia qui estava amanit per a tocar-la; aquesta servia per a avisar de les misses amb el seu tanyit dolç, suau, però que es feia sentir per tota la vila, quan encara no hi havia sorolls com ara; també avisava el campaner per als tocs especials d'alcen a Déu, de Glòria o d'altres en les misses; la campaneta sonava i tocava al campanar la corresponent al toc adient. De tot açò n'era responsable l'escolà o el seu "delegat agarrat a la corda del simbolet".

Oli de Vicent Castell, l'escolanet

Per a cada missa que se celebrava de seguit des de les cinc del matí, a les hores i a les mitges, fins a l'última, a les 9 del matí en dies ordinaris i diumenges i festes a les 13 h, l'escolà preparava a la sagristia, damunt la còmoda, els ornaments propis del dia amb els quals havia de revestir-se el cura, a qui ajudarà, si no ho fa algun home o els escolanets; per a aquest menester havia de conèixer bé cada ornament i l'ordre invers en què s'havien de preparar; si se celebrava missa cantada, funeral o major, calia preparar la revestida, que consistia en els ornaments propis del celebrant i els del diaca i sotsdiaca que l'acompanyaven. Damunt la calaixera o còmoda sempre es trobava un llibret anomenat l'*Epacta*, o siga, la guia per la qual el cura i l'escolà sabien tot el que era menester per a la preparació de la missa i els actes culturals, així com l'ofici de breviari i resos; però aquest estava escrit en llatí, pel que Vicent,

Oli de Josep Gumbau, l'escolanet

l'escolà major, a poc a poc, havia descobert el misteri de la llengua eclesiàstica, que en aquest punt dominava a la perfecció per a no caure en error; també la dominava en allò tocant a les contestacions de la missa quan ajudava, perquè se celebrava en llatí.

Una cura especial havia de tindre en la qüestió de les formes per a consagrar, tant les grans del celebrant, com les xicotetes per als qui combregaven. Al sagrari major de la capella, sempre hi era un copó que guardava les formes consagrades, a més d'altres xicotets; aquest copó gran és suficient per a 1.500 formes i sabem que en aquell temps solien donar-se per combregar a la setmana unes 4.000 formes, per la qual cosa l'escolà era atent a què no en mancaren, per a no quedar-se al sagrari sense hòsties consagrades, tenint en compte que només es consagra en les misses; en aquestes, tret de les de comunió general, celebrades amb assistència de membres de congregacions, associacions o festes especials, no es distribuïa la comunió, sinó que després de la consagració, un cura anava a la capella del sagrari i feia sonar la campaneta, convocant els qui volgueren combregar, els quals deixaven la missa que oïen i acudien al sagrari i després tornaven a la missa adient; això es repetia en totes les misses i si feia falta més, com en temps pasqual, en el que aquell, que combregava deixava la seua butlleta en el combregador, fent constar que havia complit per Pasqua. De tot es preocupava l'escolà, que avisava al cura o vicaris, si en faltaven o no. El *sinyo* Vicent, l'escolà, portava aquests menesters de la parròquia al dia, tot ben controlat, i amb l'alegria en la seua cara, com si aquella preocupació no fóra cap obligació, sinó un descans; sempre se'l veia alegre i confiat en què les coses anirien

com Déu mana. Era la quotidianitat parroquial en el servei cultural i en ella, sens cap mena de dubte, l'ànima era el *sinyo* Vicent, tant en el culte pel matí, com en les "funcions pietoses i el rosari" a la vesprada.

Altar Major en la Festa de l'associació de Filles de Maria del Rosari, abans de 1936

Dins de la normalitat de cada dia i especialment dels diumenges i festes, en els quals es repetia el mateix servei litúrgic, que havia de ser a punt, l'escolà atenia allò extraordinari i açò en aquesta parròquia Arxiprestal venia a ser cada dos per tres: les diverses seccions d'adoradors nocturns (hi va arribar a haver-ne set torns, un cada dissabte de nit i dos extraordinaris, en dies assenyalats, primers divendres, dia 17 per Sant Pasqual, etc.) es feien càrrec de l'església per a les seues vigílies; els

diumenges de l'any, abans de l'alba la Confraria de la Divina Aurora matinava per a cantar el Rosari en processó pels carrers de la vila; els primers diumenges de mes celebraven la dominica l'associació i Confraria del Rosari, amb missa de comunió general; tenien la seua dominica l'associació Josefina, i la celebraven a l'altar de Sant Josep; el tercer diumenge corresponia a la Congregació de Lluïsos; i el quart s'anomenava de Minerva i era propi de l'Adoració Eucarística (Adoració Nocturna, dijous eucarístics, etc.); cal afegir les festes de carrers que corresponien a l'església major, les festes patronals de la Mare de Déu de Gràcia (després de guerra també les de Sant Pasqual, fins que l'església del sant va poder celebrar-les); restablerta la Congregació de la Puríssima als anys quaranta, també les festes d'aquesta (encara les dominiques i funcions religioses seguiren al sant); festa de la parròquia i l'Ajuntament per Sant Jaume; Setmana Santa, ben carregada d'actes i processons; d'aquestes hi havia quasi tots els diumenges de l'any dedicades a algun misteri del nostre Senyor, la Mare de Déu o un sant o santa; la solemníssima Festa del Corpus i la seua octava amb la processó dels *alabados*. Aquest ritme religiós el seguia amb eficàcia el *sinyo* Vicent, l'escolà, al qual sempre ajudaven uns homes presents a la sagristia, des de bon matí fins a la nit, i quan els fills ja foren bons per a ajudar, com a escolanets i com a escolans, ho feren amb molt de gust amb son pare, de manera que tant Vicent com Pepe els hem conegut amb el cognom de l'escolà i, a la fi, d'escolanet revoltós, el Valentí!

Sr. Vicent Nostrort Vilanova, l'escolà, en un matrimoni, signant papers a la sagristia

Passar la collecta en les misses, durant l'ofertori, era també la seua feina com a servei cultural. Revestit amb la sotana negra i el sobrepellís blanc, amb les ales, el nostre escolà, la plàtera de metall en la mà, passava pels bancs, les cadires i els catrets i fins i tot entre que hi eren drets a l'entrada del temple o seient als graons del baptisteri i dels altars laterals; mentre la posava davant de cadascun dels fidels deia, amb una cadència i entonació molt personal, que invitava a donar, encara que fóra els cinc centims: "Limos... al culte ...glésia!", que tots entenien: "Limosna per al culte de l'església!". En aquesta església major acudien molts fidels a les misses de cada dia, sobretot a l'última, que sempre era "missa exequial per difunts recents", cantada de rèquiem, amb l'assistència de l'arxipreste i tot el clergat i, segons si era "de pontifical, o 1a, 2a o 3a, amb més o menys revestida"; en

aquestes misses, la família del difunt presidia el dol, en cadires preparades per “la dona de les cadiretes” darrere dels bancs, per a rebre a la fi el condol dels presents que passaven mussitant amb veu de pena l'acostumat: “per molts anys!” (... ens vaja per davant... volien dir!); també a les misses ordinàries de cada dia assistien molt fidels i no diguem com s'omplia aquesta església Major en les misses dels diumenges! Així que els cèntims arreplegats en la plàtera de la col·lecta de cada missa (5, 10 cèntims normalment, algun quinzet, la pesseta ja era rara, i el duro...?, un miracle!; temps de necessitats, però així i tot, de generositats!) l'escolà els contava a la sagristia i feia canudets de papers per als de 5 cèntims i els de 10 cèntims; de pesseta poquets i ... de més, més poquets!. Amb això i els aranzels pels serveis sacramentals, i alguna que altra almoïna, es restaurava i mantenia l'Arxiprestal, els seus capellans i el pobre escolà amb el campaner, que també gojaven d'una xicoteta aportació de Ca la Vila, perquè les autoritats jutjaven que ambdós serveis religiosos ho eren també socials i necessaris per a Vila-real.

Entrava en la feina de Vicent, l'escolà, preparar l'antic monument del Dijous Sant, fer el muntatge d'un vertader escenari a l'altar de la patrona, la Mare de Déu de Gràcia i Mare de Déu d'Agost (després de la guerra, la Mare de Déu de Gràcia i Sant Pasqual, amb la imatge reliquiari, on s'hi veneraren les restes calcinades del cos del nostre patró, profanat i cremat el 13 d'agost de 1936); aquest monument cobria la capella patronal amb uns telons, pintats per V. Castell, imitant les columnes grandioses d'un temple, tot formant un retaule preciós, fent costat a una escala llarga que ascendia fins al nínxol principal de l'altar, on hi era l'Arca del Monument, la qual guardaria dijous fins divendres sants el copó amb les formes consagrades (la gent deia “que el Nostre Senyor està a la presó”, fent-se ressò de l'empresonament de Jesús en aquella nit). Ben construït devia estar per a les visites al monument: les dones i xiques vestien de negre, la pinta i mantellina al cap i mentre eixes hores de la Passió, la vetlla per torns dels confreres de les confraries de Setmana Santa i, especialment, una guàrdia de jueus de la Confraria de la Sang.

A més, l'escolà era l'arquitecte per a l'altar i tron reial que es formava per a les festes de la Mare de Déu de Gràcia, el situava davant la porteta de la part de l'evangeli, al costat de l'altar major, la que dóna al pas del sagrari, sota la imatge de sant Agustí; en aquell lloc es preparava un digne tron per a la patrona, on faria estada durant la Novena. La Mare de Déu de Gràcia sempre ha anat d'ací cap allà i un poc de pobreta, o siga aprofitant objectes d'uns i d'altres i aquest altar de les festes es construïa amb els ornaments de les rosaries, de confraries i d'associacions que ho prestaven amb molt de gust i més encara en els anys de després de la guerra, quan el que tenia la Mare de Déu fou destruït pels qui la menyspreaven, a ella i les tradicions i costums de Vila-real, amb odi per allò que fera olor a religió (el dimarts, dia 18 d'agost de 1936, el grup de facinerosos anarquistes i milicians, amb el consentiment de l'autoritat competent, a l'ermita de la patrona cremen la imatge

¹¹ De converses de l'autor amb Mn. Joan Bta. Alba i Berenguer, secretari particular del bisbe de Tortosa, Dr. Manuel Moll i Salord.

romanicogòtica del s. XIV amb els objectes religiosos i van destruir també la coveta on conta la tradició que el pastoret la trobà). Per això, amb el poquet que hi quedava i el que deixaven les entitats religioses, en aquest temps Vicent, l'escolà, s'panyava perquè tot fóra a punt amb el seu treball i l'ànim que donava als que l'ajudaven.

L'escolà encapçalava la colla d'homes que preparaven el baldaquí al presbiteri major en visites dels bisbes, o pastorals o per festes especials en les quals oficiaven de pontifical (i en aquesta parròquia freqüents i ben estimades per la feligresia; tantes vegades es demanava la presència episcopal, en aquells temps en què no hi havia la facilitat de viatjar com ara, que algun bisbe comentà: "a Vila-real encara no pixa un pardalet ja fan festa gran!"¹¹). Coneixem i apreciem l'estima dels bisbes de Tortosa per aquesta parròquia Arxiprestal i també la de tota la diòcesi tortosina i els seus capellans, de manera que per a esmentar-la sempre deien l'Arxiprestal, sabent, entenent i confessant que es referien a la parroquial Sant Jaume de Vila-real, amb el títol concedit en breu pontifical pel papa Lleó XIII el 19 de setembre de 1884. El bisbe Pedro Rocamora tant l'estimà, que passava llargues temporades vivint amb el rector Miquel Pedrós, a l'abadia, ja que li anava bé per a la salut; els dies que en feia estada, tenia el costum d'eixir vora el campanar, a l'hora que les dones passaven de pressa del magatzem de taronges fins a casa i tornaven, menjant-se la rua de pa amb alguna sardina de bota com a mescla, i les saludava i les beneïa amb gran estima; el poble el trobà digne de merèixer que amb el seu nom s'intitulara un carrer prop de l'església

El cura Miquel Pedrós Bañón,
arxipreste de 1915 a 1944

Visita pastoral del Dr. Moll amb Mn. Alba i l'escolanet Juanito, l'alcalde Peris i la seua dona;
Mn. Bellido i Mn. Vichares, vicaris

(c/Bisbe Rocamora). El bisbe Fèlix Bilbao, encara que no feia les mateixes estades, apreciava de debò la nostra parròquia. I després de la guerra, el Dr. Manuel Moll i Salord visità l'Arxiprestal, no només en visita pastoral, sinó en moltes grans festes que se celebraren per part de congregacions, associacions i entitats i sobretot l'any 1952, 2 juny, quan el trasllat de les restes de sant Pasqual a la seua cel·la del convent, en aquella manifestació religiosa esplendent en la que tot Vila-real va viure emocionat la restauració del lloc de la devoció tradicional viva de les nostres famílies, que havien incendiat i destruït (13 d'agost de 1936) gent de malícia i molt poc de trellat, que per més que vulguem no podrem justificar. Aquests són els bisbes als quals va servir el nostre Vicent, l'escolà, era molt estimat per cadascun d'ells.

Una anècdota us contaré, per la qual podem comprovar aquesta familiaritat del nostre escolà en presència dels bisbes. Eren els anys cinquanta, en el rectorat de Lucas Salomón Martí, durant una de les visites pastorals del Dr. Moll. Perquè ho inspeccionara el bisbe, es feia exposició detallada de tota la roba litúrgica en unes taules parades a la sagristia: hi eren les casulles, dalmàtiques, estoles, manípul, albes, amits, cingols, corporals, purificadors, lavabos, estovalles, mantells, etc.; algunes casulles ja eren velletes i se les veia desfilagarxades. El bisbe en adonar-se d'aquell estat ruïnós, preguntava el cura, que semblava amb por reverencial i natural, sobre què i com era això, i li va manar que no s'usaren per al culte; l'escolà Vicent, que sabia de la penúria de la parròquia i veient al cura en gran necessitat d'ajuda, es dirigeix al bisbe amb tota familiaritat i li diu: "Mire, senyor bisbe, és que aquestes casulles només són per a anar per casa!"; al bisbe li va fer tanta gràcia aquella eixida de l'escolà que va permetre que les "apanyaren un poc" i seguiren en ús¹². D'aquestes en podríem assenyalar moltes, que el *sinyo* Vicent feia amb una tal normalitat que palesava la gran estima que tenia per l'església major de Vila-real, tanta que estava pendent, quan hi havia muntatges d'ornamentació pels altars, que ningú clavara cap tatxa, ni fera ratlles o qualsevol cosa que quedara marcada a les parets del temple.

Els capellans que ha conegut i servit com a escolà el *sinyo* Vicent

En nàixer Vicent era rector o arxipreste, el llicenciat Mn. Vicent Alba Zarzoso, que regí aquesta església des de 1892 fins a 1915, fou l'animador i factor de l'ornamentació interior i els grans olis de Vicent Castell, així com de la nova seu del Baptisteri, on ara es troba (1909), entre altres moltes activitats; també succeïren al seu curat els fets luctuosos de la crema del cine La Luz. Vicent ajudava ja a l'església major com a escolanet i escolà. El 1915 pren possessió de la Rectoria i Arxiprestat el reverend Miquel Pedrós Bañón i l'any 1924, com hem dit, Vicent entra al servei de l'Arxiprestal com a escolà major. Mn. Pedrós viurà els dies amargs de la guerra del 1936 i salvarà la vida perquè cada any pel juliol

¹² De converses de l'autor amb Mn. Joan Bta. Alba i Berenguer, secretari particular del bisbe de Tortosa, Dr. Manuel Moll i Salord.

El bisbe Vicent Enrique Tarancón amb seminaristes de Vila-real i Borriana, 1946

anava a descansar uns dies al seu poble, Caudete (Albacete), i estant allí el pillà la contesa; va voler tornar ell de seguida a la parròquia, però l'aconsellaren que no ho fera (ho podria fer a l'agost de 1938); en aquest temps l'escolà Vicent serà l'heroi guarda de la parròquia i els seus objectes valuosos, com veurem. El cura Pedrós renunciaria al rectorat l'any 1944, i es va retirar al seu poble, Caudete, i a Alacant, on moriria el 7 d'octubre de l'any 1952.

L'any 1943 prenia possessió com a arxipreste, el Dr. Vicent Enrique Tarancón, que passaria a ser cura quan la renúncia de Mn. Pedrós. En el poquet de temps del rectorat en aquesta de Mn. Vicent es reprén l'activitat total de les congregacions, associacions i entitats religioses, es refan dels danys de la guerra i es viu la vida de pietat d'una manera esplendent, sota la direcció sàvia i eficient del qui seria elegit bisbe de Solsona sent cura arxipreste de Vila-real. A les primeries de desembre de 1945, quan se celebrava la novena de la Puríssima, de matinet, com solien, el rector i capellans hi eren al confessorari a la capella del Sagrari de l'Arxiprestal aquell dia; l'escolà a la sagristia escolta les notícies per la ràdio i sent com s'anuncia el nomenament de Mn. Vicent Enrique i Tarancón com a bisbe de Solsona; l'escolà Vicent avisa Mn. Bellido (Mn. Manel Gil Bort) i ambdós, emocionats, van al confessorari del cura a comunicar-li-ho; Mn. Vicent, els mira i, com a bon socarró borrianenc, els diu: "A!, ja ho han anunciat?", com aquell que descansa d'un silenci llarg obligat. Consagrat bisbe a Borriana el març de 1946, el dia següent fa l'entrada solemne a Vila-real i resideix a l'abadia de l'Arxiprestal una setmana sencera, actuant de cura i de bisbe; celebrà pontifical, fins i tot de difunts, administrà sagraments i l'ordre sacerdotal al P. Miquel Llop Català, dominic, visità cada malalt (tots volen felicitar el cura ja bisbe!) i es guanyà per a sempre al poble fidel (no cal dir que, passats els anys, esdevindria cardenal Tarancón!). Vicent l'escolà, en aquest temps vivia el treball

del cura i els seus vicaris, Mn. Rafel Escuder, Mn, Redó i Mn. Enrique Portalés, ajudant amb el seu servei amb tot l'ànim i dedicació.

L'any 1946 és nomenat cura arxipreste el llicenciat Mn. Lucas Salomón Martí que ho serà fins a l'any 1963, quan es retirarà al seu poble d'Ulldecona. És un període llarg de pastoral parroquial en el qual el cura té l'ajuda de molts bons vicaris i coadjutors; en primer lloc Mn. Manuel Gil Bort (Mn. Bellido) que en ser del poble coneix bé la realitat i les tradicions casolanes; Mn. Portalés, director dels Lluïsos, que passarà a ser director espiritual del Seminari menor de Tortosa (1951), a qui substituirà Mn. Ballester; també hi és Mn. Orega, músic, al qual succeís Mn. Vichares i Mn. Gavara; entre tots, el treball pastoral es realitza normalment i la vida litúrgica i apostòlica es viu a Vila-real en l'única parròquia de Sant Jaume, servida, com a escolà major, per Vicent Nostrort Vilanova, que s'entén la mar de bé amb tots els capellans i amb la seua experiència els guia i els aconsella el millor que poden fer; per això és volgut, respectat i admirat per ells, i l'aprecien per la seua activitat com a escolà.

Vicent, l'escolà, també va tindre relació amb els pares franciscans i els carmelites, durant la seua vida de servei parroquial, així com amb el convent de dominiques i de clarisses, que han treballat per a la parròquia en els ornaments i la confecció de formes per a la missa. L'estima d'aquestes comunitats religioses per Vicent ha estat ben patent en els seus dies.

I tantes coses podrien escriure del nostre escolà els qui el tractaren i coneixeren, tantes que ens meravellàriem en adonar-nos de les poques possibilitats que hi havia en les seues mans i dels resultats que aquest home obtenia en el servei d'aquesta Arxiprestal. Segur que hi ha lector que recorda moltes obres del *sinyo* Vicent; no seria bo posar-les a l'abast dels qui poden retre-li el merescut honor?

I entre totes, unes pàgines més que cal agrair al *sinyo* Vicent, l'escolà: els anys de la guerra 1936-38¹³.

En fer memòria del nostre *sinyo* Vicent, l'escolà, en el període de la guerra del 1936, especialment els primers mesos, del juliol endavant, a Vila-real, ho fem amb els sentiments enfrontats d'escriure fets històrics manats o realitzats per gent del nostre poble i que no podem mai justificar, per més que sí perdonar; com aquells fets tenen molt a veure amb els llocs i béns eclesiàstics, quan no amb les mateixes persones d'església, sacerdots, religiosos i seglars, no podem més que trobar-nos amb la figura de Vicent, l'escolà; per això, exposarem la seua actuació en els moments humiliants de la barbàrie inculta i xenòfoba per tot allò religiós, del qui foren responsables les nostres autoritats, per consentiment i també per iniciativa i col·laboració.

¹³ AMVr. Còpies. Ens basem per a aquests fets en el manuscrit de Concha Beltrán, neboda de Mn. Benet Traver: "Diez meses y medio de terror en Villarreal, 1 de mayo 1936 a 13 marzo 1937".

Calvari, enderrocament del mur, 1 de maig de 1931

Aquest relat pretén *relatar* els fets i posar-los a l'abast de tothom, mitjançant documentació adient que podria donar pas a molta més, que no és a l'abast de tots. Avui en dia, passat tant de temps, sembla que es busquen explicacions justificadores d'allò que, simplement com a cultura i raciocini, independentment de la vessant religiosa, ningú hauria d'intentar justificar, quan, a més, no es vol justificar la part contrària posterior en semblant dèria, però que presenta els papers i raons que la primera no pot presentar.

Així, anem repassant aquells dies, seguint la *sinyo* Conxa Beltrán en les anotacions fetes a mà, d'aquells fets, dia rere dia i que hom ha intitulat: *Diez meses y medio de terror en Villarreal*, i vegem entre aquests el *sinyo* Vicent què fa. Copiem de fotocòpia de l'original, traduïm al valencià i condensem la notícia i ho fem fins una data determinada per l'actuació del *sinyo* Vicent, l'escolà.

El febrer de 1936 se celebren eleccions municipals que a Vila-real guanya la Dreta Regional Valenciana; però el Govern les anul·la i nomena a dit una Gestora Municipal, presidida per Pascual Cabrera Quemades, antic membre del partit carlista i aleshores conserge del Centre Obrer que, amb els seus, actua com a amo de vides i hisendes.

Diumenge, 1 de maig de 1936 clareja el dia amb les parets del Calvari enderrocades per un nombrós grup d'homes que ho fan per manament de l'alcalde Cabrera i el regidor Pitarch, president de les Joventuts Socialistes.

Diumenge, 19 de juliol: a l'eixida de missa dels franciscans uns milicians armats detenen gent de dretes. Un ban de l'alcalde ordena "presentar tota classe d'armament"; al dia següent anaven pel poble armats amb les lliurades pel bàndol, els comunistes de torn.

Dilluns, 20 de juliol: ixen dels respectius convents les monges dominiques i clarisses, per tal com estan les coses. Del convent de franciscans, els pares trauen dos frares malalts i els deixen en cases de confiança.

Es fa un ban d'ordre de l'alcalde manant que totes les cases tinguen alçades les persianes i el qui no ho fa és anotat en un llistat a l'Alcaldia.

Dimarts, 21 de juliol: una comissió d'homes armats va a casa les mongeres del convent de dominiques i clarisses per a demanar les claus; tanquen aquests edificis i clausuren les esglésies.

A la matinada grups amb carrabines i braçalets rojos es posen a les eixides del poble tot impedit el pas als que anaven al tros, a treballar o a portar el menjar als que hi pernoctaven i açò per a obligar a fer una vaga; per a poder eixir del poble era necessari un passe de l'Alcaldia, que consistia en un tros de paper segellat; açò va provocar un motí de la gent davant l'Ajuntament, de manera que a les 12 h, revocat l'ordre, ja es podia anar i vindre sense permís; però els grups armats vigilen pel poble, tot obligant els establiments a tancar per a celebrar la vaga; alguns no van obeir. Aquests grups de milicians donaven por a la gent.

Dijous, 23 de juliol: un grup de milicians, fills del poble i armats amb pistoles i escopetes, van, al matí, al convent de franciscans i a la força fan eixir els frares, sense poder endur-se res, i també açò ho repeteixen al convent dels carmelites, que, en ser seminari, tenien xiquets jovenets, als qui els frares van haver de deixar en cases de confiança, mentre ells s'amagaven. Ambdues esglésies quedaren tancades al culte.

A les 4 de la vesprada el Comité Revolucionari avisa les monges dominiques que poden entrar al seu convent per a traure el que puguen; elles salven allò més necessari que poden, mentre el Comité s'apodera del menjar que hi ha i amb aquest i els pollastres i gallines dels corrals dels convents, robats a frares i monges, es peguen les grans fartades.

A les 5 de la vesprada un camió de Castelló amb policies de seguretat s'apropien del Cercle Tradicionalista, dels Lluïsos, del Sindicat Catòlic i del Cercle de la Dreta Regional. A les 12 de la nit comencen a cremar el convent dels franciscans i impedeixen que la gent del poble l'apagara.

Aquesta nit el copó de les formes consagrades de l'església Major es va guardar a l'oratori privat de casa Mn. Benet Traver, perquè no fóra profanat pels milicians; el va portar i després se'l va endur Mn. Enrique Asensio Llorca.

Dissabte, 25 de juliol. Festa de Sant Jaume: l'alcalde Quemades, des d'aquest dia, dóna les seues notícies mitjançant altaveus instal·lats a la plaça de la República. A les 20.30 h de la vesprada proclama que "les cases que tinguen algun frare dels convents desallotjats,

Dia de Pasqua, la Resurrecció amb el Santíssim Sagrament i la Mare de Déu del Carme, on hi és també Vicent l'escolà

que el manifesten a l'Alcaldia", només en van manifestar aquells que en tenien algun de la família i era conegut; els altres intentaren ajudar-los a escapar.

Diumenge, 26 de juliol: detenen un jove de dretes per unes paraules dites en contra dels mandants. A l'oratori de Mn. Benet amaguen el copó de l'església de la Sang.

Dilluns, 27 de juliol: comencen a faltar els aliments, racionat l'oli, el sucre i l'arròs. Pels altaveus s'anuncia que "s'obririen les esglésies abans de les 7 del matí i es tancarien a les 12 de migdia"; així es va fer a l'església Major, Sant Pasqual i la Puríssima Sang, que eren les úniques que quedaven, es va tancar també la de l'Hospital, i van fer fora el cura Mn. Josep Avellana i les germanes de la Consolació, tot posant en el seu lloc un administrador i dones sense ser infermeres, i van tirar les creus de les cambres i les van substituir per la "matrona República". Es prohibeix tocar a missa, i fins i tot, a soterrar.

Així van succeir-se els fets propiciats per la Gestora Municipal, donant ocasió que algú fera arribar a coneixement de l'alcalde "que així no es podia anar avant, que allò no anava bé, i més: ni tu has pogut arribar a més ni el poble a menys!"¹⁴. La violència contra allò religiós no presagiava res de bo. El *sinyo* Vicent, l'escolà, en aquells dies anava traient de l'Arxiprestal els objectes de culte que podia, i els traslladava a sa casa i ho amagava en el fúneral, feia obra, la tapava i encenia el foc per a fumar-la com si no hi haguera res;

¹⁴ El campió Joan Baptista Llorens Albiol a Saera; Llorens acabaria enrolant-se a l'exèrcit fins la seua mort (Notícia Joan Baptista Llorens Cantavella) i un vell amic a l'alcalde (tradicció oral).

Custòdia s. xix

Custòdia Gòtica s. xiv

així va salvar les peces precioses d'orfebreria, com ara la *Custòdia Gòtica*, la *Vera Creu*, l'arqueta copó, calzes, copons, les dues creus processionals, etc.; i els ornaments litúrgics els amagava dins dels matalassos on dormia la família, prèviament els havia tret la llana o la borra de dins. Si ara tenim tota aquesta meravella d'orfebreria i el poc que queda de casulles i dalmàtiques és gràcies a l'escolà, que no va tindre por al que li poguera passar. Tota la resta de valor va desaparèixer a mans dels aprofitats, salvant-se els quadres del Retaule de Sant Jaume, el del Salvador, l'oli de Sant Vicent i algun més, que van ser requisats per a endur-se'ls d'Espanya a l'estranger i recuperats, a la fi d'aquesta història, al port de Cartagena a punt d'eixir d'aquesta terra i produir-se el total espoli¹⁵.

Només pel fet d'aquest salvament de les obres d'orfebreria de la nostra història, mereix el *sinyo* Vicent l'escolà un reconeixement i valoració especial per part del poble de Vila-real. Actuant així es jugava la pell!

Com és que no s'assabentaren els milicians ni les autoritats de la Gestora Municipal del que passava amb aquestes peces d'orfebreria i ornaments de culte de l'Arxiprestal? Perquè eren ignorants i incults i desconeixien el que era patrimoni religiós de Vila-real, fent cremar esglésies i objectes religiosos, com si de res valuós es tractara; açò els qualifica per a sempre i els condemna sense que es puguin justificar; afegim a la ignorància del que salvava l'escolà, el manament i deixament davant la crema de les

¹⁵ Els quadres de l'antic retaule de Sant Jaume de Pau de San Leocadio encara porten al darrere la numeració d'aquell espoli, com a testimoni.

imatges de la Sang i, sobretot, de l'església i convent de Sant Pasqual, amb la capella barroca i l'arca que guardava el cos incorrupte del sant, així com la imatge de la Mare de Déu de Gràcia del s. XIV i els seus ornaments a l'ermita, les capelletes dels carrers, imatges de les congregacions i associacions, etc.: açò sentència la malícia, incultura i neciesa de la Gestora Municipal, milicians i gent desgavellada ungida al jou del qui els donava a menjar.

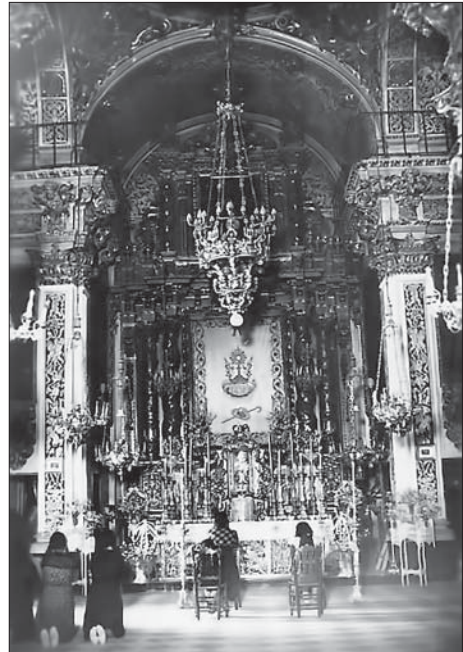
Seguim un poquet més i trobem una altra vegada el nostre escolà jugant-se la vida, per mostrar allò que és davant aquella genteta.

“El dimarts 28 de juliol, cap a les 11 h del matí, en eixir Mn. Joan Marín de l'església de Sant Pasqual, portava tapat amb el manteu el copó amb les sagrades formes, per a guardar-lo en sa casa; els guàrdies del Comité Revolucionari que hi eren per controlar el convent i l'església, el van detindre i se l'endugueren al convent de les Dominiques que s'havia convertit en quarter general i presó, li van fer deixar la càrrega preciosa amb el copó i van enviar el mossén a sa casa. Algú va avisar l'escolà de l'església Major, Vicent Nostrotrort, i en assabentar-se aquest d'aquell fet i que el copó era en mans dels representants de la Gestora Municipal i milicians, es proveí d'un saquet nou i xicotet, per si li fera falta i se n'anà cap a les Dominiques. En arribar-hi i parlar amb els encarregats del lloc, aquests li permeteren que s'enduguera les formes consagrades, que l'escolà diposità del copó al saquet que portava, però no consentiren que s'enduguera el copó. D'ací l'escolà se'n va anar a casa d'un sacerdot perquè posara les formes en un altre copó de l'Arxiprestal.

Aquell dia tancaren l'església de Sant Pasqual al culte i Mn. Soriano que era el cambrer va portar el copó de la Reial Capella de Sant Pasqual amb les formes consagrades a l'oratori de casa Mn. Benet Traver.

A la nit d'aquest dia les monges josefines, que feien el servei d'acompanyar en casa els malalts, ja no anaren vestides de mongetes, sinó de veïna particular. Només queden obertes l'església Major i la Sang.

Dimecres, 29 de juliol, a les 8 del matí, guarden el copó de la Sang a l'oratori de casa Mn. Benet. A les 11 h quatre guàrdies armats es presenten a casa Mn. Pasqual Nàcher, que és el cura de l'ajuda de parròquia de la Sang i li manen que agarre

Reial Capella de Sant Pasqual

les claus de l'església i els acompanye; en arribar obri i aquells registren tots els racons i després es queden amb les claus i tanquen l'església al culte; acompanyen el cura a sa casa i es queden dins i fora custodiant-la, impedit el pas fins i tot dels familiars.

A la vesprada uns altres guàrdies van a buscar l'escolà de la parròquia Arxiprestal i li manen anar amb ells per a obrir l'església Major; l'obri, la regiren tota, es queden amb les claus i posen uns pasquins a les portes amb un ban del governador segellant i clausurant l'església al culte; aquest deia: "Ciudadano este edificio es tuyo, respétalo".

A la vesprada criden els conserges dels casinos Tradicionalista, el Cercle dels Lluïsos, el Sindicat Catòlic, la Dreta Regional i el Centre Republicà, els manen traure les seues pertinences i tanquen els locals, segellant-los amb uns rètols que deien:

"Adquirido para la U.G.T., Adquirido para la F.A.I., Adquirido para las Juventudes Unificadas, Adquirido para el Gobierno, etc."

Dijous, 30 de juliol. Al matí no hi va haver misses ja que totes les esglésies de Vila-real eren tancades al culte. Pels carrers només anaven i venien els milicians comunistes, amb les seues armes al coll per a garantir l'ordre. Aquesta vesprada hi havia un soterrament i van deixar que es fera soterrament catòlic: els guàrdies obriren l'església i després del soterrament la tancaren, les claus se les van endur els milicians.

Divendres, 31 de juliol. A la nit detenen Mn. Enrique Asensio, coadjutor de l'Arxiprestal i antic cura militar, a més cura de l'Acció Catòlica, consiliari del Sindicat Agrícola Catòlic i de l'Associació Provincial de Mestres Catòlics, consiliari de la Federació d'Obrers Catòlics de la Província, director dels Lluïsos i cura de l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia. També han detingut Mn. Agustí Torres Montañés, el director del setmanari *Villarreal*, Pepito Gimeno, fill de l'inoblidable Pepet, l'estanquer, jove de dretes i el guàrdia civil ja retirat José Molina. A tots els tanquen al quarter general de les Dominiques.

Diumenge, 2 d'agost. No se sent cap campana que toque a missa i la gent no es mou de casa; les esglésies són tancades al culte; només es veuen milicians armats

IMÁGEN DE NSTRA. SRA. DE GRACIA DE VILLARREAL
colocada en su artistico trono de la Arcipresta'

Estampa de la Mare de Déu de Gràcia

fins a les dents, que s'han fet els amos del poble. A la matinada han tancat al quarter general a Gregori Manrique Esteve, per ser de dretes; aquest també és extint de la guerra de Cuba; però el solten de seguida.

Arranquen del Cercle dels Lluïsos (c/ Major Sant Doménec, 8) la imatge del Cor de Jesús i uns rètols a la porta diuen: "F.A.I". i "Este edificio es del pueblo, respétalo", on només es veuen joves amb braçalets rojos i negres i armes al coll.

Fins i tot tanquen a les Dominiques l'excalcalde d'aquesta ciutat, Manuel Usó Jarque, republicà d'ordre. A Mn. Agustí Torres el deixen en llibertat.

Festa dels Lluïsos, 1950

Dilluns, 3 d'agost. Segueixen els empresonaments de persones de tot signe: republicans de tota la vida, com Josep Pesudo Sancho, al qual assassinaran, o de dretes, comerciants, especialment sacerdots i religiosos. Alguns poden fugir i amagar-se, com Pasqual Carda Albiol o Vicent Mata Albella.

Dimarts, 4 d'agost. Corren pel poble cotxes amb senyeres roges, o roges i negres. Tanquen a les Dominiques el pare franciscà d'aquesta ciutat, Samuel Marco, a qui buscaven fa dies.

A la nit paren davant l'església de Sant Pasqual uns cotxes desconeguts; encenen les llums i la regiren. En arrancar per a anar-se'n a Castelló es troben amb un altre cotxe amb agents de la Guàrdia Civil i comencen els tirs d'uns contra altres, maten un guàrdia i en fereixen un altre que ha estat traslladat a les Dominiques. Els cotxes se van endur la imatge de Sant Pere d'Alcántara d'Ignasi Vergara, que és una obra d'art. Es diu pel poble que aquests volien pujar al cambril de Sant Pasqual, però en arribar a l'escala lateral una força superior els va detindre i no s'atreveren a pujar.

Dimecres, 5 d'agost. Els milicians entren al convent de Sant Pasqual i s'enduen matalassos i roba de les monges. Avui se celebra el primer soterrament civil, sense intervenció de l'església per a res.

Dijous 6, d'agost. Els milicians, a la nit, regiren el domicili de Carme Mata, que és la mongera de les religioses del col·legi de la Consolació. També a la nit, van a casa de Mn. Bruno Cabedo

Combregar de Sant Vicent, anys 1940

a demanar-li les claus de la Casa Abadia i la regiren de dalt a baix. Una camioneta trau del convent dels Franciscans allò que hi troben de valor, com la Custòdia preciosa.

Divendres, 7 d'agost. El veïnat veu com una camioneta descarrega fardets en el convent de Sant Pasqual, i carreguen mobles i matalassos de les monges, s'ho enduen al quarter general. La gent no va poder veure què era el que descarregaven, perquè hi havia guàrdies impedit-ho.

Dissabte, 8 d'agost. Detenen i empresonen el jove catòlic i de dretes Manuel Sanahuja Catalán, secretari de la Federació d'Obrers Catòlics, a qui assassinen el dia 9, fou el primer, amb el pare Samuel Marco.

Avui han mort dues dones i un home i se'ls enduen al Cementeri sense fer-los soterrament, ni tan sols passar-los per davant l'església.

Diumenge, 9 d'agost. Clareja i no se sent el toc d'alba, ni el simbolet avisant a missa. Per un finestral de l'església Arxiprestal, que dóna darrere, s'ha vist com eixia fum i un olor acre i estrany.

Detenen el pare Jaume, franciscà, quan anava al tren per a arribar al seu poble i el fan desaparèixer; tiren el seu cadàver a les Alqueries.

L'alcalde Quemades pronuncia un ban des de l'Alcaldia, manant "que es lleven de les façanes de les cases les plaques del Cor de Jesús".

Trauen al pare Àngel Broch de sa casa i el fan desaparèixer; l'assassinen a Castelló.

Dilluns, 10 d'agost. Tanquen a Carles Sarthou Francesch. A les 6 de la vesprada obrin el convent de les monges de Sant Pasqual i s'enduen més fardets de roba i matalassos.

Dimarts, 11 d'agost. Al voltant de l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia els milicians detenen Francesc Moreno Cabedo, l'apallissen que quasi el maten i l'arrossegueuen, el porten a les Dominiques. També detenen Juan Luis Fabregat Costa, Francesc Manrique Roca, José Pascual Manrique Roca, Pere Mezquita Rius, Batiste Pseudo Nebot i Pere Pseudo Almela i també Mn. José Avellana Guinot; van deixar lliure a Pepito Gimeno Barón.

Dimecres, 12 d'agost. Tranquil·litat aparent! Al capvespre s'enduen a la presó de les Dominiques, Mn. Bruno Cabedo Moreno, coadjutor de l'Arxiprestal (on el torturen i l'apallissen amb ràbia i sanya, fins i tot, li tallen els genitals i el deixen que es dessagne; quan el trauen el dia 22 en la saca per a assassinar el grup d'aquell dia al Belcaire, a Mn. Bruno el pujaran al camió ja mort amb la resta).

L'alcalde Quemades fa una altre ban a la plaça Major: "Tot aquell que guarde en el seu poder alguna imatge, relíquia o alguna cosa d'església, que ho presente dins de vint-i-quatre hores".

Dijous, 13 d'agost. Destitueixen tots els qui treballen a l'Ajuntament, fins i tot els *polisseros*. Passen a guardar l'ordre els milicians de l'UGT, la FAI, la CNT i la FP.

A les 10 del matí un grup de milicians i afiliats comunistes, uns cinquanta individus, amb crist i blasfèmies trauen les imatges i objectes de culte de l'església de la Puríssima Sang i en unes pileres fetes amb tot a la Murà, ho cremen: Ecce Homo, Mare de Déu de la Soledat, Creu del Penitent, Creus, Puríssima dels Lluïsos, Sant Lluís, Sant Joan Berchmans, ornaments, llibres, etc.

Després, es vesteixen amb els uniformes dels jueus, fent riota de tot allò sagrat, aquestes turbes se'n van a l'església de Sant Pasqual, fent pileres amb imatges i objectes de culte, bancs, confessionaris, ornaments, etc. i fins i tot amb allò més sagrat per a Vila-real, la urna amb el cos incorrupte de sant Pasqual; el trauen de la Sagrada Urna i Reliquiari i l'emboliquen amb "els miracles de cera", li prenen foc, ho cremen tot sacrílegament i fan màrtir al mateix sant de l'eucaristia; també profanen el sepulcre del nebot del sant, el venerable fra Diego Baylón. Es veu eixir el fum i el foc per les finestres altes de l'església, mentre el poble de Vila-real queda paralitzat per tan gran assassinat, l'Alcaldia ho consenteix i el Comitè i tots els mandants, sense que puguen dir que no podien fer res.

A la vesprada fan el mateix amb l'església de l'Hospital, desapareixen la sagrada imatge del Crist, que no s'ha tornat a veure més. El mateix fan amb l'església del Calvari, cremen tot allò religiós.

Vicent Enrique Tarancón, bisbe de Solsona, entrada a Vila-real el març de 1946

Divendres, 14 d'agost. Segueix el foc a l'església de Sant Pasqual i el seu convent. Detenen Mn. José Juan Marco. A la nit se'n duen a Manuel Usó Ayet, president dels Lluïsos i a les poques hores el veuen assassinat a la Rambla de la Viuda, on maten també el pare Canós.

Dissabte, 15 d'agost. Continua el foc al convent i església de Sant Pasqual. Al pare Almela, carmelita, se l'emporten a les 6.30 h del matí de sa casa sense deixar-li ni temps per a vestir-se.

Diumenge, 16 d'agost. A les cunetes de la carretera de Vila-real a Castelló i a Nules apareixen persones assassinades. Continua el foc a Sant Pasqual. Detenen Mn. Pasqual Rubert i l'assassinen.

Dilluns, 17 d'agost. S'apunten voluntaris milicians per a anar a Alcalà a favor del Govern.

Dimarts, 18 d'agost. Tranquil·litat aparent! A l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia, amb enganys i mentides, cremen la venerada imatge de la patrona, i destrueixen la coveta de l'aparició al pastoret. També incendien la capella del Calvari al poble, queda completament destruïda; així mateix la capella de la Mare de Déu dels Àngels. Arranquen els xiprers del Calvari i del camí de l'Ermita. Cremen la capella de la Mare de Déu de Gràcia, amb la imatge i tot allò que hi és, i això que havien promés respectar-la.

Dimecres, 19 d'agost. Destruïxen les capelletes murals dels carrers de Sant Blai, del Rosari, del Crist de la Pietat, de Sant Joaquim, Santa Bàrbara i altres.

A les 11 del matí obrin l'església parroquial i comencen a traure els sants dels altars, fent pileres davant del patí de l'església; ho carreguen tot i ho duen a la plaça del Calvari en uns quants viatges, a la fi fent una gran piler a cremen. Des de les finestres altes

de l'església Major, on és l'arxiu històric i religiós del poble de Vila-real, van tirant tots els documents importantíssims i els llibres de gran valor al carrer i amb els rams guardats, fanals, combregatoris, pedestals, etc., encenen una foguerada que consumeix la documentació de la història religiosa i civil de Vila-real (només se salven part dels llibres sacramentals, que són a l'Abadia, perquè un bon voluntari, en un sac se'ls emporta a l'Hospital, amagant-los). Arranquen el sagrari de la capella de la Comunió, encara que no el cremen perquè és de marbre.

Escut de l'Arxiprestal Sant Jaume

Cremen la capella del Pilar, però la imatge de l'aparició se salva perquè en ser de fang, no es crema i pot ser recuperada, sense que aquells se n'adonen.

A la vesprada assalten la casa de les puríssimes, cremen tot el que troben; les joies passen a mans dels milicians i mandants i la Puríssima és traslladada al centre d'Esquerra Republicana on la fan servir de maniquí, fins que passa a casa del trinqueter, perquè la dona era modista; a la fi també la imatge fa cap a les flames iconoclastes.

També pateix aquesta dissort la seu de les rosaries, veient com cremen la carrossa valuosa, encara que no del tot, ja que la dona de l'alcalde és rosariera (açò de bo trobem en aquesta autoritat...?)

Dijous, 20 d'agost. Van a casa de Mn. Pasqual Goterris, però com està malalt no se l'emporten; com aquest segueix malalt uns quants dies, a la fi el trauen del llit i l'assassinen.

Divendres, 21 d'agost. Al capvespre, cap a les 18 h, entren al poble un nombrós grup de milicians de la FAI, UGT, FP i UHP. Comencen a fer el seu camí pel poble: a casa de Santiago Verdià Iserte, trauen i cremen els objectes i ornaments de la Puríssima, que s'hi guardaven; detenen l'home de la filla, Juan Bta. Vilanova Rochera; a casa de Salomé Beltrán, Pasqual Rius Candau i Pedro García Gómez, cremen i destrueixen tot allò religiós.

A la nit han tancat a la presó de les dominiques Enrique Latorre Abella, el jove Domingo, l'obrer Sierra Morena, Fèlix Gimeno Llop i el seu fill Fèlix Gimeno Aguilera.

Dissabte, 22 d'agost. Han desaparegut Pasqual Segura i Lluís Rius Arrufat. De nit, entre la una i les dos de la matinada, desapareix del poble aquesta tribu que van vindre anit i s'emporten de les Dominiques a tots els que hi són empresonats: Mn. Enrique Asensio Llorca, Mn. Bruno Cabedo Moreno (segurament ja mort), Mn. José Avellana Guinot, Carlos Sarthou Francesch, Francisco Moreno Cabedo, José Molina Salvador, Vicente Marco Monfort, Juan Luís Fabregat Costa, Francisco Manrique Roca, Bautista Pesudo

Nebot, Fèlix Gimeno Llop i el seu fill Fèlix Gimeno Aguilera, José Llop Costa (Sierra Morena), el frare Vana, el de la *sinyo* Inés.

Diumenge, 23 d'agost. Han trobat els presos fills de Vila-real, que es van emportar ahir, al voltant de Moncofa, a la vora del Belcaire, assassinats a tirs i mutilats horriblement pels milicians comunistes.

Dilluns, 24 d'agost. Vila-real és trist! I així segueix el manuscrit “Diez meses y medio de terror en Villarreal”, fent-nos saber els empresonats i assassinats del nostre poble, que en són massa i els sofriments dels veïns i veïnes en mans d'aquells que no es podran mai justificar, en permetre el que no devien i no sols en el camp religiós, sinó també en el cultural, artístic i social.

Cloenda

L'hem seguit perquè ens fa veure detalladament com foren aquells dies en els quals el nostre escolà, el *sinyo* Vicent, es va jugar la seua vida, salvant part del patrimoni eclesial del nostre poble i exposant-se personalment en reclamar les formes consagrades a Ca la Vila.

Quantes vegades anaven a buscar-lo a sa casa, per a endur-se'l, els milicians o qui fóra dels qui manaven, ell sempre contestava: “A mi m'han manat que no em menege de casa!”... i no sabem per quina força miraculosa sempre el deixaven estar, perquè poguera després de la guerra, ajudar d'una manera eficaç, com ho va fer, a la restauració del culte a l'església major arxiprestal Sant Jaume i en tot Vila-real.

Aquest home mereix l'agraïment de Vila-real, per tota la seua vida consagrada al servei parroquial, que certament en aquells dies era un servei social i civil: entre ell i el campaner, el *sinyo* Manel Moner Llop, tornaren al poble la veu religiosa i social de les campanes, els ritus sacramentals i el calor de les festes en una postguerra que necessitava l'ajuda de tot el veïnat per a tirar endavant.

No mereixerien l'agraïment i més, el nostre *sinyo* Vicent, l'escolà, i també el nostre últim campaner el *sinyo* Manel Moner Llop...? Sabem de molts, que no han fet res pel poble i que ni han sabut de la seua existència, i que en canvi es perpetuen donant el seu nom als nostres carrers i sabem d'alguns, que en els seus dies no ho feren gens bé, als qui se'ls voldrien reconèixer mereixements. No serà just que, els que sí que han fet quelcom mereixedor de guardó, el reben?

Sí, és una pàgina de la història de Vila-real: la del *sinyo* Vicent, l'escolà!

4

Vicent Gil Vicent

**LA INQUISICIÓ
I ELS COLPS DE SANT PASQUAL:
PROCÉS DEL VENERABLE
FRANCESC CLIMENT**

La Inquisició i els colps de sant Pasqual: procés del venerable Francesc Climent¹

El 7 de juliol de 1689 moria a València el pare Francesc Climent, sacerdot de l'Oratori de la congregació de Sant Felip Neri. Tres dies més tard, en l'oració fúnebre de les seues exèquies, el catedràtic de Filosofia i Teologia de la Universitat de València i canonge magistral de púlpit, Antonio Prats, elogiava la seua vida i virtuts i li donava el tractament de venerable.

Francesc Climent havia nascut el 1623 a Vila-real. La seua carrera eclesiàstica i universitària es va veure afavorida per la protecció de l'ardiaca de Morvedre i futur bisbe d'Oriola, Luis Crespí de Borja², i l'arquebisbe i virrei de València, el franciscà fra Pedro de Urbina³. Aquests dos prelats el catapultaran de «sacerdote de ejemplar perfección» a la parròquia morisca de Gestalgar a doctor en Teologia per la Universitat de València i famós predicador. El 1644 entra en la congregació de Sant Felip Neri, fou un dels primers sacerdots de l'Oratori de València, fundat el 1645 per Crespí de Borja⁴. Des d'aquest moment «toda la nobleza valenciana le eligió por Director suyo, considerándole un hombre celestial, que sabía hacer dulce la virtud⁵». Climent aprofitarà el seu prestigi social per a popularitzar la devoció al beat Pasqual Baylón a la València de la segona meitat del segle XVII.

¹ Aquest article vol ser un homenatge a Onofre Flores (Vila-real, 1940 – 2013), al qual la història de Vila-real serà sempre deutora de la seua dedicació autodidacta i la seua preocupació per recuperar patrimoni, històries i biografies que sense el seu esforç haurien quedat en l'oblit.

² Luis Crespí de Borja (València, 1607 – 1663) paborde de la catedral de València, ardiaca de Morvedre, bisbe d'Oriola, Palència i Vic. *Vida del venerable, y apostolico prelado... D. Luis Crespí de Borja, Obispo que fue de Orihuela, y Plasencia... / Escriuela... Fr. Tomas de la Resurreccion, Religioso Descalço de la Orden de la Santissima Trinidad Redempcion de Cautivos... En Valencia: por Iuan Lorenzo Cabrera...*, 1676.

³ Pedro de Urbina y Montoya (Berantevilla, 1585 - Sevilla, 1663) religiós franciscà, bisbe de Coria (1644 – 1649), arquebisbe (1649 – 1658) i virrei de València (1650 – 1652) i arquebisbe de Sevilla (1658 – 1663). ORTIZ DE ZÚÑIGA, Diego. *Anales eclesiásticos y seculares de la muy noble y muy leal ciudad de Sevilla, metrópoli de la Andalucía*. Tom V. Madrid: Imprenta Real, 1796.

⁴ *Memorias históricas de la Congregación del Oratorio, en las cuales se da noticia de la fundación de cada una de las Congregaciones erigidas hasta aquí, y de los varones ilustres que han florecido en ellas / recopiladas y dadas a luz por el P. Juan Marciano, Prepósito de la Congregación del Oratorio de Nápoles; y traducidas en idioma castellano bajo la dirección del P. Félix Cumplido, de la Compañía de Jesús*.

⁵ *Memorias historicas de la fundacion, y progressos de la insigne Universidad de Valencia / escrivolas... Don Francisco Orti y Figuerola*. Madrid: Imprenta de Antonio Marín, 1730.

Francesc Climent i la devoció als colps del beat Pasqual (1645-1668)

En la semblança de la vida del venerable pare Francesc Climent, el doctor Prats destaca «aquel favor tan singular de tratarse el Beato Pasqual Baylón tan familiarmente con nuestro Padre». Conta el catedràtic en el seu sermó fúnebre que el futur sant Pasqual Baylón —mort el 1592— se li apareixia a Climent en «habito de Religioso Descalço, cortados los pies, en la forma en que se conserva su Sagrado Cuerpo en Villareal». Quan no se li apareixia, li «hacia demostraciones de júbilo por medio de sus milagrosos golpes». Açò succeïa sempre que Climent visitava el seu sepulcre a Vila-real, s'alçava pel matí i donava gràcies a Déu, meditava, es preparava per a la missa, escrivia els seus sermons, predicava o resava alguns salms i «especialmente el Miserere y el Cantico: Te Deum Laudamus».

Precedit d'aquesta fama, al llarg de vint-i-quatre anys, el pare Climent havia demanat almoïna a la noblesa valenciana, amb la celebració de misses en les grans solemnitats, predicava en la Quaresma o confessava sempre acompanyat d'un reliquiari del beat Pasqual. A canvi d'almoïnes per a la futura capella que volia construir sota l'advocació del beat Pasqual Baylón, donava als seus feligresos i penitents estampes passades pel sepulcre del beat i als més «allegados y devotos, les hacia oír y sentir sus milagrosos golpes⁶».

Per aquests fets —acceptats i propiciats per l'arquebisbe i virrei franciscà Pedro de Urbina i que a partir del 1689 seran «causa de admiración y jubilo espiritual» per a teòlegs i escriptors com ara Prats o Salmerón—, la Inquisició processarà el pare Francesc Climent el 1668.

Procés inquisitorial als colps de sant Pasqual (1668-1672)

El 1668 el promotor fiscal del Sant Ofici del Tribunal de València acusava el pare Francesc Climent d'«haber solicitado supersticiosamente milagros, pidiendo al Beato Pasqual Baylón que diese cierto y determinado número de golpes para saber lo que había de suceder y haber publicado los toques o golpes diciendo ser milagros de dicho Beato⁷». Amb aquesta acusació s'iniciava la informació sumària del procés inquisitorial contra el «Doctor Francisco Climent, presbítero, confesor y predicador de la Congregación del Oratorio de San Felipe de Neri de esta ciudad [Valencia], natural de Villarreal de este Reyno, de quarenta y seis años. Alto de cuerpo, grueso, moreno, entrecano.»

⁶ *Oración fúnebre, en las exequias, que a expensas de su devoción, consagro el filial afecto de algunas personas, a la memoria... de... Francisco Climent...en su iglesia de San Felipe Neri, á 9. de Julio 1689 / dixola... Antonio Prats... València: Imprenta de Vicente Cabrera, 1689.*

⁷ Arxiu Històric Nacional. Inquisició, lligall 567/1: Francesc Climent (1668-1672).

Durant quatre anys, com a conseqüència del principi de culpabilitat en el qual es fonamenta la justícia inquisitorial, els inquisidors es dedicaran a la recerca constant de proves en contra de Climent i l'amonestaran contínuament per a aconseguir la seua confessió.

SUMÀRIA¹

Delació i testimonis

«Fue testificado por diez y siete testigos, los quince formales, todos maiores: —nueve varones los seis sacerdotes y los tres seculares— y seis mujeres. Y dos de oídas, uno varon y religioso sacerdote y el otro mujer, también maiores.

De que este reo llevaba consigo en el pecho una imagen del Beato Pascual Bailón con reliquia del mismo Beato. Llevaba consigo otra efigie de bulto del dicho beato. A las cuales imágenes y Reliquia se les había oído dar toques o golpes con mucha frecuencia, llevándolas consigo en el pecho este reo, oíéndolos muchas personas con notoriedad y algunas con variedad en el modo y otras en diferentes partes de su persona en la forma siguiente:

Que habiendo ido uno de dichos testigos, que es el segundo formal, al aposento de la habitación de este reo vio que estava en pie mirando a una imagen del Beato Pasqual de masonería y a su pecho. Y el dicho testigo sintió unos golpecicos o toques de que se asusto de modo que se le erizaron los cabellos. Y este reo le pregunto que sentía y dicho testigo, mirándose a su pecho, dixo que le parecía sentía golpecicos azia el cuello de este reo, el qual le dixo que no eran los golpes en su cuello sino en su pecho. Y mirándose a su pecho este reo dezia: "Que quieres querido mió, amigo mió". Y dixo también como hablando con el beato en su reliquia: "No se que quieres Santo de mi".

Y entre muchas ocasiones que dicha persona fue a la habitacion de este reo y le hablo, oio dichos golpes o toques en el pecho de este reo en quatro o cinco vezes, por lo qual le dixo a este reo que era dichoso. Y este reo respondió: "Que quiere. El Santo me haze merced y a todos los que fueren devotos de veras del Santísimo Sacramento les tocara el Santo."

Y que acudiendo otra persona (que es el testigo tercero) de quince a quince días, por espacio de año y medio a la habitación de este reo, en todas las dichas ocasiones sintió y oio unos toques o golpes en el pecho de dicho reo tan crecidos que se podían oír de cinco a seis pasos. Los cuales toques, le dixo este reo, que los dava el beato Pasqual en la Reliquia suya, que la llevaba en el pecho. Y dichos golpes o toques los solía oír dicho testigo hallándose presente quando se afeitava este reo. Así al tiempo que se afeitava como antes y después.

Y que se había oído también dar toques o golpes a una imagen de dicho Beato de masonería que tiene y lleva consigo este reo. Y esto muchas vezes. Y repetidos los

¹ Per a facilitar la lectura de la transcripció s'indica en lletra negreta majúscula les dues etapes del procés: sumària i plenària i en negreta minúscula, el desenvolupament de cada etapa.

golpes en dichas ocasiones y algunas veces teniendo en la mano la dicha imagen algunas personas en presencia de este reo.

Y que era muy frecuente oírse dichos toques o golpes en el pecho de dicho reo, donde llevaba dicha reliquia, quando nombrava el Santísimo Sacramento. Y también sin que interviniese dicha invocación era muy frecuente el oír dichos toques estando este reo en conversación de cosas indiferentes.

Y que dixo este reo al testigo 5º que una imagen de maçonería del dicho Beato que estava en un altar de la Iglesia de la Congregación del Oratorio, donde se puso de orden de este reo, dava golpes. Y que quando se apagava la lámpara del Santísimo de dicha iglesia tocava el cuadro (que es imagen del dicho Beato y esta en dicho altar y puesto por orden de este reo), y tan recio que estando este reo en el coro de dicha iglesia lo oía y el avisaba para que se despavilase o se encendiese la lámpara si se havia apagado. Y dixo que estos golpes entendía eran que avisava el dicho Beato para que se cuidara de la lámpara que no se apagase o apagada para que se encendiese.

Y que antes que se pusiese en dicho altar dicha imagen de maçonería del dicho Beato, teniéndola en su habitación este reo y después que estava en dicho altar se le habían oído en diferentes ocasiones dar toques o golpes a dicha imagen.

Y que también se les havia oído dar toques o golpes a unas estampas del dicho Beato que el reo tiene en la pared de su habitación, puestas en la pared. Y que este reo dixo que dichos golpes los dava el dicho [Beato] y que en una ocasión teniendo este reo una de dichas estampas en su mano dio un golpe dicha estampa muy claro y distinto. Y que este reo havia dicho que no solamente daba toques o golpes la reliquia y estampas sobredichas sino también tocava el Beato Pasqual a otras personas (que este reo comunica), hijos e hijas espirituales suyos, alterando en los golpes o toques así la Reliquia que este reo llevaba consigo como los que de dicho Beato tenían dichas personas, hijas espirituales suyas.

Y que también dixo este reo que se admirava de que una persona hubiese dado una estampa de dicho Beato, que este reo le havia dado, porque antes de que este reo se la huviera dado havia dado tres golpes la estampa, teniéndola en su poder. Pero aunque la persona en cuyo poder paro havia tiempo que tenia la dicha estampa nunca la oio dar golpes ni toque alguno. Y que este reo ha dado estampas del dicho Beato Pasqual a diferentes personas, de las quales algunas an dado toques o golpes en poder de dichas personas, en particular, havia dicho, cierta persona principal, que havia tocado una estampa que le dio este reo. Y que havia movido grande alborozo y contento en su palacio entre los de su familia. Y que estando escribiendo dicha cierta persona principal a otra persona y diziendola en la carta que tuviese mucha devoción al dicho Beato, dio nueve golpes una Reliquia del dicho Beato que llevaba consigo.

Y que este reo en una ocasió dio otra estampa de dicho Beato a una hija de confesión suya y aquel año la recibió sintió dar golpes a la dicha estampa en muchos días, unas veces dos, tres o quatro golpes y otras veces mas, los quales golpes los oia dicha persona unas veces invocando el nombre de Jesús y el Santísimo y otras veces, estando descuidada y sin acordarse del Santo. Y habiendo tenido el siguiente año una Reliquia del dicho Beato que le dio una persona (por haver experimentado también los golpes en dicha Reliquia) se quito la dicha estampa y la puso en un arca para guardarla y después que la puso en el arca, aunque la abría y tenia la estampa en sus manos, nunca mas la oio tocar, ni tampoco havia tocado otra Reliquia del dicho Beato que este reo dio a otra persona y la llevaba consigo.

Y que cierta persona hizo hazer por su devoción una esfigie de dicho Beato Pasqual de maçonería para ponerla en un altar de una iglesia y antes de ponerla le pareció llevarla a este reo para que teniéndola en presencia de otra imagen que este reo tenia, también de maçonería, de dicho Beato que havia ya dado golpes, tomase siquiera el aire o se le comunicase la mesma gracia y virtud de dar golpes para que haciendo lo mesmo la imagen de la dicha persona se le aumentase la devoción para con el dicho Beato. Y al instante que se puso dicha imagen en presencia de la de este reo, se oieron dar golpes muy claros y distintos por una de dichas imágenes. Y no haviéndose percibido bien qual de las dos imágenes dio dichos golpes, este reo se inclino a decir que su imagen era la que havia oído dar dos o tres golpes pero dicha persona nunca la ha oído dar golpes alguno.

Y que también dixo este reo a un pintor, que le pinto una imagen de dicho Beato Pasqual, que avía dado quarenta golpes la dicha imagen que había pintado y que esta imagen era la que mas estimaba el reo.

Y que diciendo misa este reo se han oído en algunas ocasiones dar golpes en diferentes partes del altar (aunque no fuese del dicho Beato el altar); esto es, o en algún candelero o en el cáliz o patena o en el quadro del altar o en las columnas del Retablo.

Y que confesando este reo a diferentes personas, mientras se confesaban con él oían repetidos golpes en el pecho de este reo, el qual dixo que eran del dicho Beato, mas no era siempre continuo el oírlos quando se confesaban sino muchas veces y otras no.

Y mas dixo este reo que era tan frecuente y puntual en dar golpes la dicha Reliquia del dicho Beato Pasqual que llevaba consigo, que quando él dava la Comunió el Beato tocava al dar la forma a cada persona que comulgava.

Y muchas personas que recibían la Comunió de mano de este reo sentían toques al tiempo de recibirla en el pecho de este reo. Y una persona dudo si en dichas ocasiones quando comulgava le daban los toques en la Forma Consagrada o en este reo.

Y que otra persona hizo reparo en que habiendo ido a visitar al dicho Beato Pasqual a la capilla donde esta su cuerpo en Villarreal, y que habiendo confesado y comulgado en su misma capilla no había oído toque o golpe alguno sino en las ocasiones que se confesava con este reo que entonces los oía.

Y que no solamente se habían oído con mucha frecuencia y repetición dichos toques o golpes en el pecho de este reo sino que en algunas ocasiones se oían y sentían como se se diesen en la boca y cuello de este reo. Y en algunas ocasiones, dixo este reo, que aquellos eran golpes que dava dicho Beato.

Y que en las ocasiones en que se habían oído dichos toques o golpes se conocía variedad en el modo de darlos porque unas veces eran mas repetidos y otras, a modo de un espíritu de un reloxo y tan apresurados a veces que no se podían contar; otras veces eran muy crecidos que se podían oír a ocho o diez pasos. Y en una ocasión, estando este reo en una iglesia, al tiempo que un sacerdote decia allí misa y consagrava fueron tan apresurados los toques o golpes como acontece en un reloxo de faltriguera quando se desbarata y serian mas de quarenta los golpes que se oyeron en el pecho de este reo donde llevaba dicha reliquia.

Y en todas las ocasiones que se han oído los dichos toques o golpes en este reo se entiende que causaron en los oyentes buenos efectos interiormente de amor a Dios y enmendar la vida y, tal vez, motivan lagrimas con ternura de devoción al dicho Beato; si bien el testigo 12, hija de confesión de este reo, aunque oio dichos golpes en este reo, nunca hizo estimación de ellos ni sintió efecto alguno interior ni dio crédito a que eran de dicho Beato, aunque este reo se lo decia así, considerando ser una cosa tan nueva y extraordinaria y no vista en ninguna otra persona.

Y de las personas, hijas de confesión de este reo que han oído en su persona de este reo los dichos toques o golpes ha habido variedad en el tiempo en que empezaron a oírlos, porque uno que se confesava con este reo un año havia, empezó a oírlos después de medio año en adelante. Otra persona, habiendo cinco años que se confesava con él los mismos cinco años, comenzó a oírlos a los dos años. Y otro a los dos y medio, havendose confesado otros quatro años con este reo.

Y que una reliquia del dicho Beato que tienen en las Iglesia Parrochial de San Andrés, de esta ciudad, la llevo el testigo 16 a este reo, el qual poniéndosela a la boca, adorándola, oio dicho testigo que dio algunos golpes dentro de la boca de este reo y que no había entendido el testigo que en otra ocasión la dicha Reliquia hubiese dado golpe alguno.

Y que en algunas ocasiones refirió este reo que havia un año que fue a Villarreal a visitar al dicho Beato Pasqual en su capilla porque le había encomendado que procurase certificarse de si tocaría entonces el dicho Beato y que efecto haría con los golpes porque havia mucho tiempo que no tocaba. Y esto a fin de que en Roma se deseaba averiguar los golpes que dizen da el Cuerpo de dicho Beato en su capilla

y sepulcro por tratarse al presente de su Canonización y ver si esto podía ayudar a la brevedad de su causa. Y que habiendo este reo celebrado misa en el mismo altar donde esta el cuerpo del Beato algunos siete u ocho días no había dado golpe alguno dicho Beato, de modo que lo sintiesen los circundantes, pero que este reo había sentido golpes quando celebró en dichas ocasiones porque los golpes habían sido muy bajos. Y que el séptimo u octavo día que celebró este reo en dicho altar pidió en gran instancia a nuestro Señor por el amor con que se dexó sacramentado y por la devoción que al Santísimo tenía dicho Beato. Fue este servido para maior gloria accidental de dicho Beato que diese o señalase algún golpe, de manera que los circunstantes le pudiesen oír. Y que a poco espacio de dicha rogativa, que fue al tiempo de decir el Pater Noster, dio un golpe muy grande de modo que le oyeron lo que allí se hallaban. Y dixo entonces este reo estas palabras: "Santo Nuestro". Y que después de dicho misa examinó este reo a quatro o cinco personas que se hallaron presentes y les pregunto que efecto habían sentido o causándoles dicho golpe y que habían todos respondido bien y con variedad en los sentimientos como es que a uno había movido a mas devoción, otro que había sentido grande arrepentimiento de sus pecados, otro que había sentido grande consuelo interior y así los demás. Y que esta información la había recibido por escrito y la había traído para entregarla a ciertas personas y para que se remitiese a Roma.

Y también fue testificado este reo por un testigo formal, que es el 17, de que estando un día [de] sobremesa con un Religioso Dominicó y tocándose al punto el misterio de la Concepción de Nuestra Señora Virgen María, le dixo este reo estas palabras: "También dizen o han dicho que si se definiera ser concebida sin pecado original la Virgen Santísima que los Padres Dominicos no lo creerían", de que recibió sentimiento dicho Religioso y tuvo por ofensa dichas palabras. Y por parecerle algo, temoso este reo y no mover ruido, no quiso dicho Religioso replicar a este reo.

Y también fue testificado este reo por el testigo primero, sacerdote y confesor, de que este reo en su iglesia del Oratorio dava dos Ostias a las mujeres quando las comulgava, y que esto le constava al testigo por secreto natural. Y sabe que el Santo Oficio lo castiga como cosa Supersticiosa, lo que no podía ignorar este reo por ser hombre docto, por lo qual sospechava el testigo que en los dichos toques había también superstición.

Qualificacions

En 30 de octubre de 1669 se calificaron en este Tribunal los sobredichos hechos y dichos de este reo acerca de los toques o golpes referidos por trece calificadores, a los quales se les havia comunicado 3 días antes tomaran de tiempo para estudiar sobre ello, con variedad censuraron en esta forma.

El Primero, mas antiguo, dixo que el sujeto videtur esta libre e inmune de toda superstición y que de dichos toque se pueden creer piamente son favores de Dios por intersección del Santo pero por quanto de lo que se les havia leído se sigue

mostrar dicho sugeto afectación a estos favores. Dixo que se expone peligro de Illusión y al mesmo peligro se exponen los que muestran las mismas afectaciones a los toques de las imágenes que da dicho sugeto.

El segundo dixo que tiene al eclesiástico por sospechoso de algún modo de superstición con peligro de de estar iluso él y muchos que le siguen con fin de oír los golpes en las estampas y quadros dados por sus manos.

El 3º dixo que es sospechosamente illuso dicho eclesiástico.

El 4º dixo que tiene a dicho eclesiástico por illuso del Demonio y por sospechoso de pacto con él.

El 5º dixo que esta en inminente peligro de perder la virtud dicho eclesiástico y que es aliquid suspectus illusiones.

El 6º dixo que es aliquid suspectus illusiones este eclesiástico y que el y sus hijos espirituales sunt in periculo illusiones.

El 7º, que era el Arcediano Joan Bautista Ballester, dixo que tenia por buenos de Dios y de el Santo dichos golpes y al sugeto por inmune de superstición, pacto, ilusión, engaño, jactancia y del escrúpulo de dicas cosas, sin mas peligro ni sospecha que la general y remota de traer consigo los favores irregulares de Dios, y que se refería a un papel que comienza: "Tengo por maravilloso y buenos ..." y acaba con su propia firma, el qual le presento escrito de su mano en 3 ojas en que se fundo su sentir.

El 8º dixo que siempre queda sospechoso de algún genero de superstición y ilusión dicho eclesiástico.

El 9º, que era el Maestro Fray Jaime López de San Agustin, dixo que es este eclesiástico suspectus de illusiones y presento en prueba un papel en quatro ojas escritas de su mano, que empieza: "Preguntose..." y acaba con su firma.

El 10º dixo que se confirmava en el parecer del dicho Arcediano Ballester y así no tenia calidad de oficio.

El 11º dixo que versatur el dicho eclesiástico in periculo illusiones y que es siospechoso de pacto implícito ignorante sub iecto.

El 12º y el 13º dixeron que dicho eclesiástico versatur in periculo illusiones.

Y todos los trece calificadores conformes dixeron que no tenia calidad de oficio lo que este reo dixo al Religioso Dominico acerca de la Concepción de Nuestra Señora.

Y por mandado de Vuestra Ilustrísima [Inquisidor General] se volvieron a calificar en esta corte [de justicia] a 7 de febrero de 1670 por cinco calificadores y conformes dixeron que este eclesiástico es vehementemente sospechoso de illuso y de illudente mediante pacto con el demonio por la frecuencia de estos toques o golpes en su persona mediante la Reliquia o imagen que el dice traía y los golpes que oían otras personas mediante las imágenes recibidas de dicho eclesiástico por ser sin fin especial tanta frecuencia y no haver fundamento para entender ser efecto de milagro y reconocerse que los golpes no son cosa natural.

Y en quanto a lo que paso con el religioso Dominico acerca de la Concepción Santísima, conformes, dixeron que el referirle al dicho Dominico, aunque fuese en nombre de otros, que los frailes Dominicos no creerían en el misterio de la Concepción de Nuestra Señora, aunque estuviese definido, fue dicho injurioso a la Religión y temerario.

Vista esta causa en Sumaria a 5 de noviembre de 1669 en este Tribunal se voto en conformidad que atento a la gravedad de ella sea llamado este reo y se tengan con el una o mas Audiencias, las que parecieren convenientes para que sea examinado sobre dichos toques o golpes y se califiquen sus respuestas y después se vuelva a

ver y votar dando primero cuenta a Vuestra Ilustrísima, que fue servido mandar (después de haverse vuelto a calificar) se executase en dicha conformidad.

Mesures cautelars

Interrogatori de l'imputat: audiències informatives

Y en 4 de março de 1670 fue llamado este reo al Tribunal y con el se tuvo una Audiencia en que se le hicieron 34 preguntas diferentes sobre los dichos golpes o toques.

Y confeso que havia como cinco o seis años que llevaba continuamente consigo, asta entonces, una Reliquia de dicho Beato Pasqual Baylon, que se la dio un Religioso grave de los Descalços de San Francisco. Y confeso todo lo que se ha referido de sus testificaciones sobre los toques y golpes de la Reliquia, estampa y estampas, quadros, imágenes de maçonería y otras Reliquias del dicho Beato y que antes se oyen dichos toques sin hazer diligencia alguna este reo y otras con solo humillarse y besar tierra este reo y otras quando este dize Bendito y Alabado sea el Santísimo Sacramento del Altar y la Purísima Concepción de la Virgen Santísima Maria . Y que algunas vezes sentía mas dichos toques este reo en su boca, y esto lo mas ordinario, y otras, que eran raros, en sus ojos, pechos y oídos y a veces juntamente en diferentes partes de su cuerpo de este reo con diferentes sonidos, unos maiores, otros menores, como una música y esto en diferentes Iglesias y también rezando el Rosario y el Oficio en romance de la Purísima Concepción de Nuestra Señora. Y que no siempre que el quería. Y que bien le parecia que alguna vez sin llevar este reo Reliquia, ni estampa, ni imagen de dicho Beato ha sentido en si mesmo los dichos toques y golpes y algunas vezes havia oído dar toques determinados como quatro, cinco, siete, a la imagen del dicho Beato, rogándosele este y pidiéndole que si quería mucho a los que eran devotos del Santísimo Sacramento. Diese tres o quatro golpes y con efeto dava los golpes que este pidia. Y que havia dado este reo muchas estampas de papel y reliquias de dicho Beato a muchas y diferentes personas y después de havérselas dado las han oído tener y dar golpes algunas de las dichas personas. Y que siempre havia creído y creía piamente que dichos toques y golpes han sido y son del mismo Beato Pasqual Baylon pero que este su juicio y creencia lo sugetava al sentir de este Santo Tribunal. Y que en una ocasión y día observo que sintió en si mismo muchos golpes y en exceso muchos mas que otros días y le parecia que llevaba un reliquiario en que tiene Reliquia del dicho Beato. Y con dicho reparo de la multiplicidad de golpes quiso señalar este reo el día y con efecto en el quadernilo del reso puso una estrellica a la margen de aquel día y después vino la nueva cierta de que en aquel mesmo día se hizo la elección de Pontífice en Clemente Nono, el qual tenia por armas una Estrella.

En 2 de octubre de 1670 fue vuelto a llamar al Tribunal este reo y se tuvo con el otra Audiencia en que se le hicieron 24 preguntas diferentes acerca de los dichos

toques y golpes y de lo que tenia declarado en la referida su primera audiencia. Y declaro que desde dicha primera Audiencia asta esta havia sentido con alguna continuación los toques que pensaba eran de dicho Beato Pasqual y sobrenaturales y que por tales los ha tenido siempre y por cosa milagrosa y como un milagro continuado con repetición. Y que entonces al principio de esta Audiencia havia sentido algunos siete u ocho golpes o toques y repitió mucho de lo que tenia confesado en la otra Audiencia.

Qualificació de les respostes de l'interrogatori de l'imputat

En 30 de dicho mes de octubre se calificaron por ocho calificadores las respuestas de este reo hechas en dichas dos Audiencias, diciendo que en ellas se confirma y aumenta la sospecha de las calidades de illuso y de elasión y que era Supersticioso de vana observancia y manifiesta elasión, lo de los números de toques determinados que pedía este reo, y temeridad admitir ni publicar por milagro lo que no esta aprobado por el Ordinario y últimamente concordaron en que este reo estaba illuso, era temerario, supersticioso de vana observancia y escandaloso saltem passive.

Vot, lectura i qualificació de l'acusació

En 1 de diciembre de 1670 se volvió a ver y votar esta causa en esta forma:

Que atenta a la calidad que se le ha dado a este reo de iluso y iludente y que de esto parece no se ha seguido ruina espiritual en las almas y quando mucho alguna elación y livianidad que por auto fuese llamado este reo y advertido de las calidades que se han dado, así a los toques y golpes que en la cabeza suya han sido calificados como la que a él mismo se le ha dado de iluso por creer ser dichos toques del Beato Pasqual Baylon y milagrosos. Y del peligro de su espiritu en esta creencia por inducirse de ella vehemente sospecha de pacto explicito con el Demonio. Y de la elación y liviandad en haver dado a entender son golpes y toques del dicho Beato los que siente, así en su persona como en las estampas, imágenes y reliquias que dize ser de el dicho Beato. Y de iludente por haverlo así propalado y dado a entender a otros. Y que en adelante no hable, ni trate de dichos toques y golpes con persona alguna, ni de estampa, ni reliquia de dicho Beato a nadie, ni la preste. Y, así mismo, se le suspendiese de administrar los Sacramentos de la penitencia y la Eucaristía por tiempo y espacio de un año. Y que sin licencia de este Tribunal ni vuelva a administrarlos. Y que por haver excedido contra lo dispuesto en el Santo Concilio Tridentino (aunque con motivo de su ilusión) sea reprendido por ello y también de la superstición de vana observancia que hizo sobre el dia de la elección de la Santidad de Clemente Nono.

Y, así mismo, que se diese quenta a Vuestra Ilustrísima de que con motivo de los remisoriales que han obtenido de Su Santidad los Religiosos descalços de San Francisco de esta Provincia de Valencia para verificar nuevos milagros de dicho

Beato en orden a su comunicación de que se trataba, se había recibido información por los ordinarios de Valencia y Segorbe y Obispo de Maronea sobre los toques y golpes que dicen se han oído, así en el arca, donde esta el cuerpo de dicho Beato, como en una estampa o Reliquia de dicho Beato, que se dize lleva consigo un esclavillo del secretario del Virrey de este Reyno que havia un año que era Christiano, de edad de diez a onze años. Y había relación que los dichos golpes que se habían oído en dicho esclavillo habían sido supuestos y fingidos por el mismo. Y que esta información se había remitido a la Curia Romana. Y, sin embargo, de dicha sospecha se había entendido que havian sido aprovados por dichos Ordinarios Comisarios Apostolicos.

Revisió de la causa per l'inquisidor general

Y visto por Vuestra Ilustrísima en 14 de enero de 1671 fue servido mandar se llevase a la Junta de Calificadores para que se calificasen las respuestas de este reo. Y se calificaron en esa corte (Consejo Suprema Inquisición) por siete calificadores, que conformes, dixeron que con las respuestas no evacua, con que quedo la censura que se dio por la Junta del Consejo firme y confirmava el reo con las razones que dixo y hechos que refirió que era vehementemente sospechoso de iluso y iludente porque tan repetidos milagros no tienen fin particular que sea de la gloria de Dios, ni edificación de los fieles, siendo falso. Y hicieron juicio que era embuste y digno de que este Santo Oficio conociese de ello y lo remediasse. Y por lo que hizo en pedir numero determinado de golpes para conocer algunas cosas ocultas era levemente sospechoso de superstición, aunque uno de los calificadores no le dio a este calidad.

Y en quanto a publicar los milagros del Beato Pasqual, mediante los golpes, si este reo sabia la prohibición del Concilio de Tridentino de publicar milagros que no están aprovados por el Ordinario pecava mortalmente y seria temerario.

Y con vista de todo en 20 de abril de 1671 fue Vuestra Ilustrísima servido mandar que a este reo, teniendo la ciudad y arrabales por cárcel, se le siguiese su causas hasta la definitiva y sin executar. Y que supuesto de los toques y golpes que se dicen se han oído en el esclavillo del Virrey y estampa que trae, había relación de que havían sido supuestos y fingidos por el mismo, se recibiese de ello información sumaria y se calificase y votase y remitiese a Vuestra Ilustrísima.

ETAPA PLENÀRIA

Empresonament del reu

En 27 de dicho mes de abril se le notifico a este reo en este Tribunal tuviese esta ciudad y sus arrabales por cárcel y siguiese las audiencias.

GOZOS AL GLORIOSO SAN PASCUAL BAYLÓN.

Pues tu ímán, vida y sustento
fue el Pan vivo celestial;
logremos por tí Pascual,
los frutos del Sacramento.

Sois de la Virgen María
Pa torcillo visitado,
y á Je-sus sacram-ntado
el cielo te de-cabrió;
que am los cielos d-rrería
de tu amor el ardimiento;
logremos, etc.

La Provincia del Bautista,
en el reino de Val-ncia,
goza la gran eminencia
que el cielo su hablo os vista:
Clara y Franci-co á tu vista
lo bajan del firmamento;
logremos, etc.

Sois Francisco en la humildad,
en la ob-diencia y pobreza;
Alcántara en la aspereza
Luis en la ca-tidad,
un Diego en la caridad,
y en toda virtud portento;
logremos, etc.

Sois del suelo levantado
de tu oracion el fervor,
crece del campo el verdor,
y es el pan multipl-cado:

ÿ. *Ora pro nobis Beate Paschalis.*

enal Moisés habeis sacad
varias fuentes al sediento;
logremos, etc.

De ciencia infusa dotado,
siendo lego-sois Doctor,
Profeta y Predicador,
Teólogo consumado:
de alcanzar ciencia Abogado
al humano entendimiento;
logremos, etc.

Entre hereges preguntando,
si Cristo en la hostia existe,
de celo tu fé se viste,
y lo predica al-ntado:
y aunque faste apedrado,
no morir fue tu tormento;
logremos, etc.

Vos, el Pan sacramentado,
cuando ya mas no pudisteis,
con los ojos le comisteis,
después de haber espirado:
en la misa levantado
muerto le miras atento:
logremos, etc.

Si Cristo en la hostia está
vivo con señas de muerto,
tu cadáver señal cierto
de vida con golpes dá:
con vos alternado ha
la hostia el mismo portento;

logremos, etc.

Con tus golpes admirables,
celas de D-vo los honores,
de hereges y pecadores
conviertes innumerables,
anuncias cosas notables,
causas ya horror, ya contento:
logremos, etc.

Con tu dulce invocacion,
de los frutos de la tierra
toda plaga se de-tierra,
y llueve la bendic-ion:
á casados sucesion
dá vuestro merecimiento;
logremos, etc.

Con la divina virtud
tantos milagros obráis,
que todo mal desterráis,
y sois fuente de salud:
de muertos gran multitud
os debe vital aliento;
logremos, etc.

Tiene en ciudad celestial
tu alma de Serafin silla,
tu cuerpo en real capilla
descansa en Villa-real:
gajes goza de inmortal,
y es de corrupcion e-nto;
logremos por tí, Pascual,
los frutos del Sacramento.

R. *Ut digni efficiamur promissionibus Christi.*

OREMUS.

Deus, qui Beatum Paschalem Confessorem tuum mirifica erga Corporis, et sanguinis tui sacra mysteria d-vertinne decorasti: concede prop-itius, ut quam ille ex hoc div-ino convivio percipit pinguedin-em, eandem et nos percipere mereamur. Qui vivis, etc.

Valencia: Imprenta de Juan Martí, (antes de Laborda), Bolsería 24.

Interrogatori d'ofici

Diosele la Primera Audiencia de Oficio en 21 de mayo de 1672, y declaro su Genealogía y que no sabia porque se le hacia causa porque aunque sencillamente y por devoción y afecto que tiene al Beato Pasqual havia dicho algunas cosas de los golpes del Santo, así de su sepulcro, como de sus imágenes del modo que están en el libro de la Vida del Santo, pero que en esto no havia pensado pecar venialmente, ni ha entendido por eso haver hecho ofensa a este Santo Oficio.

En la segunda Audiencia [de oficio] que se le dio en 22 de dicho mes, dixo que no tenia mas que decir.

En la tercera Audiencia que se le dio en 23 del mismo, dixo se havia acordado que dos años antes, habiendo ido este reo a visitar una enferma, que nombro, saco este reo una imagen del Beato Pasqual, que muchas vezes llevaba consigo, metida en una caxuela de madera y la dio a adorar a dicha mujer. Y, oyéndole este que tocava y dava golpes en aquella sazón, le pidió este a dicho Beato en la voz clara, que lo oyó la dicha mujer (estando los dos solos) que se inclinava este a que se le hiziese una caxuela de plata a la dicha imagen, pero que si a caso el dicho Beato no gustava de que se hiziese sino que se perseverase en la pobreza de dicha caxuela de madera, diese cinco golpes, como este reo le havia pedido. Y luego, inmediatamente, la dicha imagen dio cinco golpes, como este reo havia pedido. Y pasado algún intervalo de tiempo, dio otros cinco golpes la dicha imagen. Todos en espacio de medio quarto de tiempo y no podia especificar n que parte de la imagen se daban los golpes porque como estaba dentro de la caxuela de madera, aunque se oían clara y distintamente los golpes, no se podía perceber en que parte del cuerpo de dicha imagen se daban. De lo qual este reo entendió que el dicho Beato no gustava, ni se dava por servido de que se le hiziese la caxuela de plata. Y asi no trato de hazerla. Si que ha proseguido en llevar la dicha imagen como la tenia en dicha caxuela de madera. Y también declaro que havia un año que estando este reo en la casa de la mesma mujer, llevaba este reo una imagen que tiene de un Niño Jesús, que será poco menos de medio palmo de largo, de madera y en el cuerpo de dicha imagen del Niño Jsus ay encaxada una Reliquia del Beato Pasqual Baylon. Y habiendo tomado dicha mujer la dicha imagen del Niño Jesús començo a dar y dio muchos golpes la dicha imagen con frecuencia que pareció a este reo serian mas de quarenta golpes los que dio, aunque este reo no pudo discernir si los dichos golpes fueron de la imagen del Niño Jesús o de la Reliquia del dicho Beato, si bien estaba creyendo eran de la dicha Reliquia. Y en presencia de cierto sacerdote, que nombro, dixo este que con su licencia pediría y pidió al dicho Beato que en testimonio de que quería y amaba mucho a los que eran devotos del Santo Sacramento diese tres golpes. Y luego inmediatamente dio tres golpes. Y luego al poco rato dio otros tres golpes por dos vezes, aunque no se acordava si los golpes que pidió fueron tres o cinco pero bien se acordava que dio aquellos que le pidió.

Y mas declara que havia siete u ocho meses que estando este reo solo y arrodillado

en su aposento, delante de dicha imagen del Niño Jesús, diciendo estas palabras: Alabo, adoro y venero con todo mi corazón y alma al Santísimo Sacramento . Y así como acabava de pronunciar esto dava un golpe la dicha imagen. Y prosiguió diciendo: Y la Virgen Madre toda Purísima en su primer instante . Y luego dava otro golpe la dicha imagen. Y prosiguiendo este reo en decir las mismas palabras, cada vez que nombrava el Santísimo Sacramento, dava un golpe. Y otro quando nombrava la Virgen Madre. Y esta repetición seria por 40 vezes, poco mas o menos. Y que este reo percibió y conoció que dichos golpes los dava la Reliquia del Beato Pasqual, que tiene y esta en la dicha imagen del Niño Jesús. Y por quanto las cosas que entonces declarava este reo las havia referido muchas veces con sencillez y buena fe a diferentes personas, le havia parecido declararlo en dicha audiencia por si acaso hubiese excedido o faltado en algo porque su animo no era en las cosas referidas de ofender a Dios, ni a este Santo Oficio.

Lectura de l'acusació

Y en la Audiencia de 26 de junio de 1671 se dio a este reo la acusación, en que repitió y confeso lo mesmo que en sus Audiencias tenia confesado, sin añadir otra cosa particular mas de que sabia que se habían oído golpes y toques en otras estampas del dicho Beato que este reo no las havia dado y estaban en poder de algunas personas que no se acordava sino de una dama de la Virreina de Valencia, a quien dio un religioso descalzo de San Francisco una estampa del dicho Beato, la que por espacio de un quarto de hora dio muchos golpes, que los oyeron la dicha dama y sus amos el Virrey y su mujer y otros de su familia. Y negó lo demás contenido en dicha acusación, de la qual se le mando dar copia y traslado y letrado con quien comunicarla.

Nomenament de l'advocat defensor

Y la comunico con su letrado en 27 de dicho mes de junio. Y con su parecer concluyo para el articulo de prueba. Y se recibió la causa a prueba.

Prova: ratificació de testimonis

Ratificaronse los testigos y en 22 de octubre de 1671 se le dieron en Publicación sus deposiciones, a las que se respondió lo mesmo que tenia confesado y solo añadió que le parecia era verdad que havia dado a alguna o a algunas vezes dos formas consagradas para comulgar a alguna o algunas personas. Y esto con advertencia, unas vezes porque diciendo Misa este reo en algún altar donde no estaba reservado el Santísimo Sacramento, viendo que sobran formas consagradas las dava a las mismas personas que habían de comulgar.

Veredictes i sentències: Compurgació canònica o expiació

Retractarse de haber solicitado supersticiosamente milagros pidiendo al Beato Pasqual Baylon diesen cierto y determinado numero de golpes para saber lo que había de suceder y haber publicado los toques o golpes diciendo ser milagros de dicho Beato».

Cloenda

El 20 de febrer de 1672, en la Sala del Secreto, a porta tancada, els inquisidors van reprendre greument Francesc Climent. El van obligar a retractar-se i li van manar:

Ni hable en publico, ni en secreto de los toques o golpes que dan sus reliquias. Ni diese, ni repartiese estampas, imágenes, ni reliquias de dicho Beato, ni le pidiese al Beato Pasqual diese golpes.

La seua causa va quedar en *Suspensio*. Així seguia a l'Arxiu Secret del Sant Ofici quan es va abolir la Inquisició el 1820.

5

Vicent Pitarch i Almela

JAUME CABRÉ, SOCARRAT MAJOR 2013

En una ocasió com aquesta, en la qual ens congrega un sopar d'homenatge, una de les primeres reaccions que podem experimentar la gent vila-realenca és que ens assisteixen motius sobrers per sentir-nos cofois de tenir entre nosaltres Jaume Cabré, un amic de luxe, i, encara, de poder-lo exhibir com un veí nostre, un ciutadà de casa. Sens dubte, és un honor per a tots els que ens apleguem en aquest acte reconfortant. Per la meua banda, no se'm pot esborrar la intensitat amb què ell va exultar en ser sabedor que havia estat elegit Socarrat Major, un estat d'entusiasme que expressava mitjançant aquella exclamació inoblidable: «Socarrats de tot el món, uniu-vos!». Els ulls se li il·luminaren en adonar-se'n que aquesta distinció (ell que ha rebut totes les condecoracions que pot esperar un escriptor per part de les institucions catalanes) representava la gratificació suplementària de desbrossar-li el camí per tornar a la seua enyorada Vila-real. De fet, tot d'una em va prometre que per res del món (i això que els seus compromisos socials, com bé ho podeu suposar, són abundants i poderosos) no faltaria a la cita obligada amb els socarrats.

I bé, la semblança de Jaume Cabré que em pertoca d'esbossar la concentraré en dos aspectes: l'un, el d'escriptor, és obligat i sens dubte el més conegut pel conjunt dels presents, una situació que m'estalviarà d'estendre'm en termes desproporcionats; l'altre, el de la seua afinitat vila-realenca, resulta, per descomptat, més suggeridor i tanmateix potser queda en una certa penombra fins i tot per a la majoria dels presents. Serà oportú, doncs, que comencem a familiaritzar-nos amb unes quantes connexions que lliguen el nostre homenot amb Vila-real.

Començaré per ratificar que el Socarrat Major 2013 no solament és un escriptor de fama acreditada, és –diguem-ho sense embuts– un novel·lista de talla internacional, ara mateix la veu narrativa en català de més projecció arreu del món; en definitiva, un candidat amb crèdits suficients per optar al Premi Nobel de literatura. Certament, la faceta de novel·lista és la que l'ha fet més popular. De tota manera, ell conrea també –amb intensitat, això sí, més baixa–, nombrosos gèneres literaris, com ara el conte, l'assaig, el guió de televisió, de cinema i el teatre.

Com no podia ser altrament, la popularitat que començava a consolidar-se en l'autor de *La teranyina* va fer un salt considerable de la mà dels guions que va crear i redactar per a TV3, entre d'altres les sèries *La Granja* (1989-1992) i *Estació d'enllaç* (1994-1998), totes dues en col·laboració amb Joaquim M. Puyal, un gran amic seu, i *Crims* (1999); el treball creatiu en televisió l'ha combinat amb la producció de guions cinematogràfics i radiofònics. D'altra banda, la carrera d'escriptor va iniciar-la el nostre homenatjat l'any 1970, amb els contes que acabaria publicant en el recull *Faules de mal desar* (1974). Més tard, va reunir en el volum intítulat *Baix continu* (2007) una antologia de contes de tema musical, que ja havien estat publicats. A mig camí entre el conte i la novel·la podem situar els dos volums de narracions *Llibre de preludis* (1985) i *Viatge d'hivern* (2000). I ja en

plena maduresa intel·lectual s'endinsaria en el món de l'assaig, mitjançant *El sentit de la ficció* (1999), una reflexió sobre l'escriptura i el propi procés creador, i *Llegia però no movia els llavis* (*Notes sobre la lectura literària*), el seu discurs (2001) pronunciat en qualitat de flamant membre de la Secció Filològica. Per cert, permeteu-me remarcar que la presència de l'Institut d'Estudis Catalans damunt la nòmina de Socarrats Majors comença a assolir una consistència notòria. D'altra banda, l'agitació creativa que no abandona Jaume Cabré fa que no haja renunciat a provar el gènere dramàtic, i de fet ha debutat en el Teatre Nacional de Catalunya, mitjançant l'obra *Pluja seca* (2001).

Així que ens aproximem a la producció novel·lística del nostre Socarrat Major, tot d'una ens impacten títols com *Senyoria*, *Les veus del Pamano* i *Jo confesso*, les novel·les que consagren definitivament l'autor que havia ascendit a la glòria popular l'any 1983 gràcies al Premi Sant Jordi que li fou atorgat per *La teranyina* (1984). Aquesta novel·la iniciava el cicle de Feixes, que completen *Fra Junoy o l'agonia dels sons* (1984) i *Luvowski o la desraó* (1985), un cicle mitjançant el qual Jaume Cabré descobreix la concepció de la creació literària. Val a dir que a través d'aquesta trilogia deambula la societat catalana de l'extens període que transcorre entre els segles XVIII i XX, un panorama històric que arribarà fins a *Senyoria* (1991), la novel·la que assolí nivells elevats de popularitat. La transició des d'aquell enfocament narratiu d'angular historicista a l'ambientació de la trama novel·lesca en el món actual té lloc en *L'ombra de l'eunuc* (1996), amb el benentès que la trama de fons històric Jaume Cabré la mantindrà activa fins a *Jo confesso* (2011), la gran novel·la que ha catapultat el nostre autor a l'èxit internacional, tant de públic com de crítica. Mentre aquesta obra va estenen-se arreu del mercat mundial, notem que *Senyoria* (1991) circula traduïda a deu llengües i *Les veus del Pamano* (2004) a tretze, unes dades que il·lustren la projecció internacional que ha assolit l'obra narrativa del nostre flamant socarrat. Ara mateix l'obra literària de Jaume Cabré ja circula traduïda a setze llengües.

A poc que parem atenció a aquest corpus novel·lístic descobrirem un parell de trets que identifiquen el seu autor, i que no l'abandonen al llarg de la seua trajectòria d'escriptor: el primer, la indagació gairebé obsessiva en la condició humana, una característica que l'homologa amb els grans novel·listes de finals del segle XIX i del segle XX; l'altre tret és

el compromís amb la perfecció, això és, el repte d'assolir l'obra d'excel·lència, amb què Cabré aborda la creació literària. En efecte, som al davant d'un escriptor perfeccionista, que, d'una banda, es mou per un sentit profund de responsabilitat a l'hora d'escollir l'expressió ajustada i els ritmes narratius adequats i, d'una altra, es lliura a la seua obra amb dedicació absorbent i preciosista, tot prestant una atenció exquisida a cada detall, de manera que l'elaboració de cada novel·la esdevé un procés visceral, de producció morosa, gairebé artesanal. Tinguem en compte que en la redacció de *Senyoria* va invertir cinc anys llargs, de la mateixa manera que *Les veus del Pamano* fou redactada al llarg de vuit anys i *Jo confesso* durant uns altres nou. Ben mirat, l'escriptura de Cabré és un model de prosa acurada, brillant i apassionada, amerada, a més, d'un humanisme profund i compromés. Al capdavall, el lector resta amb una certa ansietat de saber si per a Jaume Cabré la dedicació a l'escriptura constitueix una passió professional o més aviat un drama personal.

Amb tot i això, el fet que l'il·lustre socarrat s'haja sentit sempre més novel·lista que professor no rebaixa en absolut el nivell d'afectes amb què ell continua representant-se aquell institut seu enyorat, el nostre Francesc Tàrraga, i els anys que hi va passar, durant els quals compartí intensament totes dues condicions, la d'escriptor i la d'ensenyant, sense menystenir, per descomptat, la condició de veí de la nostra ciutat. Serà bo que ningú no ignore que Jaume Cabré va pertànyer al claustre de l'institut –aleshores l'únic centre de batxillerat de la ciutat– durant els cursos 1976-77 i 1977-78. Alguns de vosaltres, antics alumnes seus, segurament conserveu històries entranyables, o potser d'un altre signe, que es produïrien tant a dins com fora de l'aula i amb Jaume com a personatge notori, les quals ara rememoreu amb una punta d'encant. Per la nostra banda, els que compartíem aleshores amb ell l'ofici d'ensenyant mai no podem oblidar l'entusiasme amb què ens ensinistrava en les tècniques de didàctica de la literatura que ell ens descobria en aquells pioners seminaris de la Plana, de llengua i de literatura catalanes, tinguts a l'institut.

Definitivament, els anys immediats a la desaparició de la dictadura foren prodigiosos de debò. I, en part, Jaume Cabré els va viure en qualitat de veí vila-realenc. No fa gaire, en ocasió de l'homenatge als vint-i-cinc anys del parvulari El Rotgle, ell evocava amb nostàlgia la seua arribada al nostre poble, en companyia de la Margarida i el Martí, en els termes següents: «Ací vam descobrir les distàncies curtes, la sort d'anar a la feina caminant, seguint la sèquia, sentint piular els pardalets [...] i els camins dels tarongers que ens duïen a la mar... I una bona sorpresa: a Vila-real, al carrer, senties parlar més en català que a Barcelona. De fet, al carrer, només senties parlar en català». Aleshores jo ja coneixia el Jaume i també la Margarida, als quals havia accedit a través de la família d'ella. Sa mare fins i tot havia estat ací, uns anys enrere, duta pel reclam del comerç de la bajoca, i amb la seua germana Helena jo havia compartit aula a la universitat.

Ara toca referir que l'any 1976, el de l'arribada de Jaume i Margarida a la ciutat, una colleta d'amics iniciàvem a Castelló l'aventura formidable de la primera escoleta en català per aquestes latituds, El Rotgle. Ho féiem en condicions ben precàries, de les quals tot d'una se'n mostrà profundament solidària aquesta parella irrepetible de barcelonins que esdevenien veïns nostres. D'aquesta manera, el seu fill, el Martí, va compartir amb els nostres els al·licients i les inclemències que suposava el fet de ser pioners del moviment de l'escola valenciana, que continua fruitant esponerosa al País Valencià dels nostres dies. Fixeu-vos en el detall que els pares de Martí havien de dur cada dia amb el seu cotxe, des d'ací, el xiquet a El Rotgle, de Castelló, curiosament instal·lat a l'avinguda de Vila-real.

I ja que parlem d'El Rotgle, m'heu de permetre un altre record significatiu, que mantinc adherit a l'escola entranyable. A finals del primer curs, exactament el 15 de juny de 1977, tenien lloc les primeres eleccions generals que feia l'Estat espanyol després del franquisme. I bé, mantinc força viva una escena inoblidable, esdevinguda el dia següent de les eleccions: els ulls de la memòria em fan tornar a veure reunida en grup la colla de pares i mares que acudíem a recollir les criatures, al final de la jornada escolar i allà, al pati de l'escola, hi apareixien exultants la Margarida i el Jaume amb ampolles de xampany, per al brindis que exigia la gran victòria del PSUC, que acabava d'aconseguir el 18,5% dels vots al Principat, cosa que representava constituir el formidable grup de divuit parlamentaris. Ja ho veieu: anys de projectes, que de vegades esdevenien victoriosos. Quins temps!, oi, Socarrat Major!?

Temps aquells, sens dubte, de coratge i esperances, els que Jaume Cabré va viure a Vila-real i que precisament foren decisius en la seua trajectòria personal de consolidació com a novel·lista. En aquest sentit, no és sobrer cridar l'atenció sobre un fet que algú podria considerar circumstancial, però que en aquesta ocasió concreta assoleix un significat rellevant. Vull dir que va ser ací, a la nostra ciutat, que el gran socarrat va crear –això és, va gestar i redactar– *Luvowski o la desraó*, la novel·la breu que podem exhibir amb orgull com a obra de filiació vila-realenca, per bé que trigaria a ser publicada alguns anys, dins el

volum intítulat *Llibre de preludis* (1985, reeditat el 2002). No solament *Luvowski*; fins i tot bona part de *Fra Junoy o l'agonia dels sons* («una de les meues novel·les preferides», tal com s'afanya a confessar-me Jaume) també va ser concebuda i escrita a Vila-real amb l'ajut de la visió espectacular del monestir de Santa Maria de Benifassà, a la Tinença, un dia que la Margarida, el Jaume i el Martí, juntament amb la Lola, l'Albert, la Mireia i la Rut (set carreus irremplaçables en la construcció d'El Rotgale emblemàtic) anaven d'excursió a Fredes. Compte! Això que acabe de transcriure no són simples indicacions tècniques sobre la novel·la *Fra Junoy*, sinó que, per al seu autor, són, literalment, «una cosa que duc al cor i que em sembla bonica». He dubtat a l'hora de desvetlar-vos aquestes petites confidències del nostre personatge, però a fe que pagava la pena de decidir-me a fer-vos-les conèixer.

I bé. No tinc més remei que disposar-me a cloure la intervenció que m'ha estat encomanada. No ho faré, però, sense transmetre-us que, en les sessions periòdiques que compartesc amb Jaume a Barcelona, no para de demanar-me per antics amics i companys vila-realencs i, en general, de la Plana, així com per indrets i circumstàncies de Vila-real (fins i tot pel nostre equip de futbol, les peripècies del qual segueix amb un interès no dissimulat), llocs i episodis que el retrotrauen a una etapa enyorada de la seua biografia. Tot plegat, un honor per als Socarrats i per al conjunt de la ciutat, no cal dir-ho.

Naturalment, no he d'acabar sense vindicar els dos anys de veïnatge entre nosaltres i la quota que aquests suposen d'aportació vila-realenca a la personalitat de Jaume Cabré (a la genialitat de la seua producció literària, sense oblidar la seua exemplaritat civil), una personalitat, doncs, que forma part, sens dubte, dels honors que ha d'ostentar Vila-real.

I aquesta és una ocasió oportuna per fer constar, allà on convinga, que el Socarrat Major 2013 forma part del paisatge cultural (i, per a nosaltres, sentimental) del nostre poble i, doncs, l'ocasió present ens empeny a reclamar que el nom de Jaume Cabré siga tingut ben en compte per les autoritats competents a l'hora d'actualitzar el nomenclàtor municipal de la ciutat, potser d'acollir-lo entre els vila-realencs d'adopció. Aleshores l'Ajuntament se situaria a l'alçada de les circumstàncies. Brindem, mentrestant, per la fortuna literària del nostre flamant Socarrat Major, prestigi d'aquesta vila, que és també d'ell.

6

Fèlix Quirós Candau

**HISTÒRIA DE LA PRIMERA
RAMADERIA
DE BOUS BRAUS
A VILA-REAL**

■ Història de la primera ramaderia de bous braus a Vila-real

Història de la primera ramaderia de bous braus a Vila-real

Francisco Candau Carda
(13-03-1890 – 13-02-1965)
primer ramader de bous braus a Vila-real

Francisco Candau Carda, *el Rullo dels bous*, naix a Vila-real el dia 13 de març de 1890, al carrer del Pare Espuig, número 37. El malnom de Rullo, l'hereta de sa mare Dolores, *la Rulla*, i el dels bous, per tenir la ramaderia de bous braus.

Sense antecedents familiars taurins, li entra en una edat molt primerenca el cuquet del món del bou, des de molt jove recorre els pobles més pròxims a Vila-real per a torear alguna vaca i quan comprova que pot amb aquest tipus de bestiar (normalment toreat i que sap llatí), busca dissabte a la vesprada el bou per la vila, per a poder torear seriosament amb un bou brau i quedar-se quiet toreant.

Antigament, en les festes patronals dels pobles, només es feia un bou l'últim dissabte de festes, i aquell bou era esperat tot l'any, EL BOU REIAL! Més tard, van començar els pobles a córrer dos bous, és a dir, els dos dissabtes de festes, aquests bous s'esperaven amb molta il·lusió. En l'actualitat la cosa s'ha extralimitat, hi ha pobles que en els vuit dies de festes corren més de vint bous, i s'ha perdut aquell encant d'un bou o com a màxim dos en les festes, i els altres dies vaques. Com diria el refrany: Val més poc i bo que molt i dolent.

Tornem al Rullo. A tot açò a sa casa ningú sabia res, al principi torejava amb la brusa i un pal arplegat abans d'arribar al poble, després es va comprar una muleta de segona mà, i el problema era traure i entrar la muleta i l'estaquillador de casa, ho feia amagant-la sota la brusa. Però va arribar el moment en què es va plantejar ser torero i no va tenir més remei que contar als seus pares les seues aventures toreres. Però la cosa no va quedar ací, els va dir que volia agafar el fardell i anar-se'n pels pobles d'Espanya en busca de capejades i corrals de prova per a ser torero, que era el procediment habitual dels aprenents de torero –*maletilla* (així s'anomenaven els que volien ser toreros en aquells anys)–. La forta oposició dels seus pares i la núvia van fer que desistira de ser torero, però

al que no va renunciar va ser a torejar. Ja amb la seua ramaderia, casat i amb dues filles, quan anava amb els seus esquellers a tancar el bou per la vila (bou brau), si li agradava el bou es llevava la brusa i amb el gaiato li donava un parell de passades de muleta per alt o algun estatuari.

Del Rullo, hi ha moltes anècdotes però només en relataré un parell. Va ocórrer a Almassora, eren les festes patronals i el Rullo corria amb els seus bous, però dissabte havia de tancar el bou brau amb els seus esquellers a la vesprada després de la lídia. Ja estava el bou solt quan un aprenent de torero, en passar aquest per la porta de l'antic Ajuntament, el va parar amb la muleta i a cada passada el bou se li menjava el terreny, en la tercera passada l'aprenent de torero estava contra la paret i ràpidament per a no ser agafat es va ficar a la porta de l'Ajuntament, i allí estava el Rullo, d'una estirada li va llevar la muleta, se'n va anar cap al bou i li va fer una tanda de passades amb la dreta, en tornar-li la muleta al xaval li va dir "així es toreja creuant-te amb ell cap avant, no com ho feu vosaltres que a la segona passada ja esteu contra la paret, així no seràs torero!".

El Rullo amb el seu ramat vora l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia

Una vesprada, corrent amb els seus bous a Sant Mateu, van aparéixer el Bomba i Caldera, dos banderillers valencians molt coneguts per l'afició i, com no podia ser d'altra manera, també del Rullo. Aquests es dedicaven a anar pels pobles i clavar banderilles a algun bou, sempre amb el permís del ramader, després passaven la capa per a recollir la propina. Amb el permís concedit, es van acostar al rogle i van veure el bestiar, el normal per a una vesprada de festa eren dos bous i quatre vaques, i allí estava el bou Caramelo, el més noble de la ramaderia però un dels més braus a la plaça. El Rullo, quan el bou havia acabat el seu torn a la plaça, eixia amb la vara i el cridava pel seu nom, el bou s'acostava a ell i, mentre li acaronava el tos, se'n anava darrere fins al corro, i fins i tot si li havien posat un parell de banderilles se les deixava llevar pel Rullo a la porta d'entrada del corro. Aquestes banderilles no tenien arpó, era un simple clau curt perquè no fera mal als bous, generalment al cap d'una mica de posar-li-les, li queien soles. Li va tocar el torn a

Caramelo, el Bomba i Caldera ja coneixien el perill que tenia el bou, es feien els dissimulats i es passejaven per davant dels cadafals mullant amb la punta dels dits amb saliva els claus de les banderilles (costum d'alguns banderillers en entrar a posar banderilles) perquè passara el temps i no entrar a posar el parell de banderilles. El públic s'impacientava, el bou sense llevar-los l'ull de damunt des del centre de la plaça, en això passa Caldera per davant de la porta del corro i el Rullo li diu "Què no li poseu les banderilles?" i Caldera li contesta "Posa-li les banderilles tu!". Encara no havia acabat de dir la frase i el Rullo li havia llevat les banderilles de les mans i les va partir per la meitat amb l'ajuda del genoll, va arrancar el bou provocant-lo i de poder a poder li'n va posar un parell en tot el llom. Es va armar un gran enrenou, uns aplaudint el Rullo, uns altres esbroncant el Bomba i Caldera, que sense passar la capa se'n van haver d'anar, no sense abans dir-li al Rullo que això no ho tornara a fer, perquè els llevava el pa. Posant banderilles no hi havia ningú que el guanyara, em comentava en una ocasió José Salvador, *l'Hortolà*, ramader de bous braus de la Ribera de Cabanes.

Fundació de la ramaderia

Funda la seua ramaderia l'any 1922 (és la primera de la qual es té notícia a Vila-real). La procedència dels primers bous és d'Esteve, de Cabanes, els bous són: Cuadrado, Morico, Coronel, Cafetero, Pimiento i Castillo. Les vaques, Clavellina, Ballestera, Generala, Tabernera i Vinagrera. Esquellers: Pajarito i Gallito, aquest últim procedent dels corrals de la plaça de bous de València.

El 1925 adquireix de Samuel Flores les vaques: Venenosa, Modista, Palmera, Cigüeña i Borriquera, juntament amb l'esqueller Avellano. Aquest va ser el millor esqueller que va tenir, era tan intel·ligent, dòcil i obediènt que quan era necessari portava la manta i el menjar lligat al tos, es deixava muntar i el Rullo algunes vegades ho feia per a creuar el riu Millars en els dies freds d'hivern, encara que el seu millor paper era quan tancava bous braus. Com a premi (si no estaven pels pobles), després d'acabar la jornada de pasturatge, quan començava a fer-se de nit, com si d'un dòcil cavall es tractara, el portava a casa i el posava a l'estable. Allí li donava la seua ració de menjar extra i un poal d'aigua mesclada amb segó.

Bous que van ser famosos, fills de vaques nascudes en la ramaderia: Jardinero, Vinatero, Caramelo (rogenc ulls de perdiu) i Generoso, aquest era un bou molt seriós amb molt de seny, ben armat de banyons i molt perillós. Va matar tres banderillers, Ramitos, Flores i Traver, aquest últim de Borriana. Com era costum, gent aficionada al bou solia menjar amb el ramader i els pastors per a comentar la bravura de qualsevol bou o els esdeveniments succeïts durant la lídia dels bous i les vaques. Va ser al Grau de Castelló, aquell matí abans de fer la prova –la prova consistia a soltar un bou i un parell de vaques

al matí abans de dinar– va esmorzar un bon banderiller de Borriana anomenat Traver. Després d'esmorzar, en la prova, va eixir Generoso. Traver li va dir al Rullo que anava a posar-li un parell de banderilles, la qual cosa no intentava ningú per les dues morts que havia provocat aquest bou. El Rullo va tractar de dissuadir-lo, Traver va argumentar que coneixia bé el bou i que no li faria res. Va intentar posar-ne un parell de costat, però el bou el va banyegar i li va pegar una cornada mortal a l'estómac. Ràpidament el Rullo va traure els esquellers i va tancar el bou. Em contava aquest que, en entrar el bou al corral, portava en el banya tomaca de l'ensalada que havien menjat per a esmorzar.

Les vaques més braves van ser: Estanquera, Tomatera, Cebileña, Cabilosa, Zafranera i Portuguesa, totes elles nascudes en la ramaderia. Però, amb diferència, l'Estanquera (es va trencar un banyó a la font de ferro de Borriol que encara està igual) i la Venenosa, aquesta comprada a Samuel Flores, van ser les dues millors de la ramaderia.

Durant la primera etapa com a ramader va fer les desencaixonades de la plaça de bous de Castelló. Contava que, de totes elles, la que més recordava era una correguda de jònecs de Palhas, que no eren tals jònecs, si no bous amb barbes, passats d'edat. Açò era normal en aquells anys, quan una correguda es passava d'edat i no la volien els matadors era per a les corregudes de jònecs. Cada bou que eixia del caixó era un drama, els esquellers van rebre tantes garrotades que no sabien en l'arena on ficar-se. Van pegar als caixons quan eixien d'aquests, a les portes i els refugis dels corrals i, una vegada tancats, si no hagueren passat ràpidament els esquellers a un altre corral, els hagueren mort.

A la vesprada següent van haver d'enfrontar-se a aquells braus tres torejadors de jònecs poc experimentats, un dels tres va ser el vila-realenc Agustín Pobo Calpe, més conegut per Agustinet de Pobo, que va patir moltíssim per a poder matar el seu lot. El mateix va ocórrer amb els seus companys de cartell, van patir els picadors i els banderillers; al final van poder matar la correguda de jònecs passant un calvari. Açò ocorria sobre els anys 1923-24 aproximadament.

El Rullo amb el seu ramat

També va fer bous en les festes tant patronals com de barri. Tancava els bous braus a Vila-real i baixava per la nit el bou brau des de l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia als corrals de l'Ajuntament. Aquest acte va ser tradicional fins a la dècada dels quaranta.

L'any 1930, el Rullo, a conseqüència d'una malaltia de tipus reumàtic, per la qual va haver de fer llit molt de temps, ven la ramaderia a Joaquín Fumadó Brull, establert a la Cava (Tarragona), anomenat el Charnego. Aquest va ser un personatge molt interessant, nascut al Perelló (Tarragona), li van concedir el títol de Fill Predilecte d'aquesta ciutat.

Una vegada recuperat de la malaltia –gràcies al Dr. Batalla- (ja que li havien dit que probablement no tornaria a caminar) i amb el cuquet dels bous torna a fundar una nova ramaderia l'any 1932. Aquesta vegada fa societat amb Joaquín Fumadó, el que dos anys abans li havia comprat la ramaderia. Així el Rullo torna a estar amb els seus bous i el seu estimat esqueller Avellano.

El Rullo i el Charnego viatgen a La Carolina (Jaén) i compren una punta de bestiar que formava part de l'herència del marquès de Melgarejo, que havia adquirit el ramader Ignacio Sánchez i Sánchez.

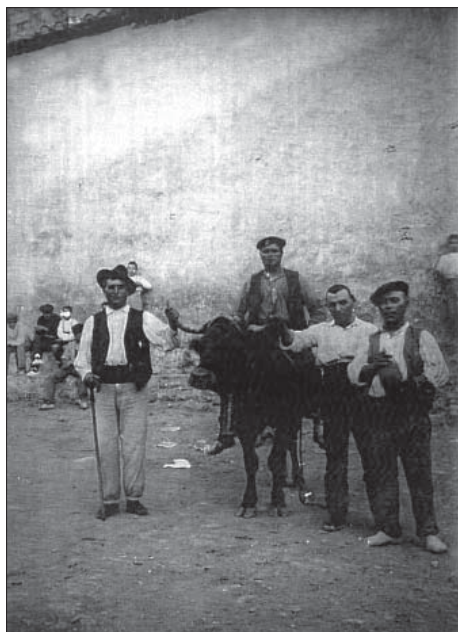
Hi ha un parell d'anècdotes que no vull passar per alt. El Charnego, ja en aquells temps, posseïa un cotxe Citroën de cadenes. Estaven prop de Santisteban del Puerto quan van sentir un soroll en la transmissió del cotxe, van baixar i van esbrinar que s'havia trencat alguna dent del pinyó d'atac, van pujar al cotxe i van intentar arribar a Santisteban del Puerto, que quedava ja molt prop. En passar per davant del cementeri, el Rullo va veure

El Rullo, en primer lloc, amb el bou Caramelo

la costa que començava per a arribar al poble i li va dir al Charnego, ací pararem. El Charnego el va mirar amb mala cara, però van seguir avant. Estaven arribant al final de la costa quan van sentir crac! i es va parar del tot, havien saltat les poques dents que quedaven del pinyó. Com estaven prop del canvi de rasant era un perill estacionar allí, l'única solució era posar punt mort i marxa arrere, fins a arribar al pla i traure el cotxe de la carretera. Així ho van fer, però l'únic pla que hi havia estava a la porta del cementeri, i allí van parar, quan van baixar del cotxe el Charnego es va quedar mirant el Rullo i li diu "Tu, Rullo, tens alguna cosa de bruixa. Com sabies que aniríem a parar al cementeri?" A Santisteban, l'únic taller que hi havia era el del ferrer del poble. Van remolcar el cotxe fins al taller. Traure el pinyó va ser un problema, no hi havia manera de fer-se amb ell, a la fi, al ferrer se li va ocórrer calfar-lo al roig viu, ficar-lo en aigua i ràpidament pegar-li una martellada, així va eixir el pinyó, posant-ne un de nou. (En aquest model de cotxes, per ser possiblement l'avaria més usual, portarien una cadena i un pinyó d'atac de repost).

Van prosseguir el viatge i a la fi van arribar a La Carolina, i des d'allí a la finca d'Ignacio Sánchez y Sánchez. En entrar, al vestíbul del mas, van veure penjada d'una perxa una jaqueta trencada amb taques de sang, el Rullo va preguntar què feia allí aquella jaqueta, Ignacio li va contestar que aquella era l'honra de la família. Un bou l'havia agafat, li va esgarrar la jaqueta i li pegà una cornada de la qual va sagnar prou. La jaqueta la tenia exposada com a record d'aquell tràngol i, a la família que es referia, eren els seus bous, era demostració que investien.

El Rullo a cavall del seu esqueller preferit Avellano; a l'esquerra de la imatge, Porta, ramader d'Almenara

Des de La Carolina porten el bestiar a peu, seguint els assagadors fins a la finca que posseeix el Charnego a Amposta, ubicada en el mas de Millares. Durant el camí, els bous contrauen la malaltia de l'enterotoxèmia (coneguda popularment com del *vaso* o *basquilla*, els ramaders l'anomenen de les dues maneres segons el lloc d'origen). Es tracta d'una malaltia bacteriana que és causada per la invasió de diferents tipus toxigènics de *Clostridium perfringens*, contreta per sobrealimentació en el bestiar. Aquesta malaltia produeix la síndrome de mort sobtada. La toxina produeix una lesió vascular, particularment en els vasos capil·lars cerebrals. Durant el camí, seguint els assagadors, van creuar extensos camps de blat, guiats de poble en poble per dos

guàrdies rurals, que amb una cinta agafada un de cada extrem, marcaven per davant dels bous i els esquellers l'amplària de la via pecuària, que en aquest cas s'anomena *cordel*, en la qual els bous havien de seguir sense eixir dels límits per a no fer malbé els bladars més del que és necessari.

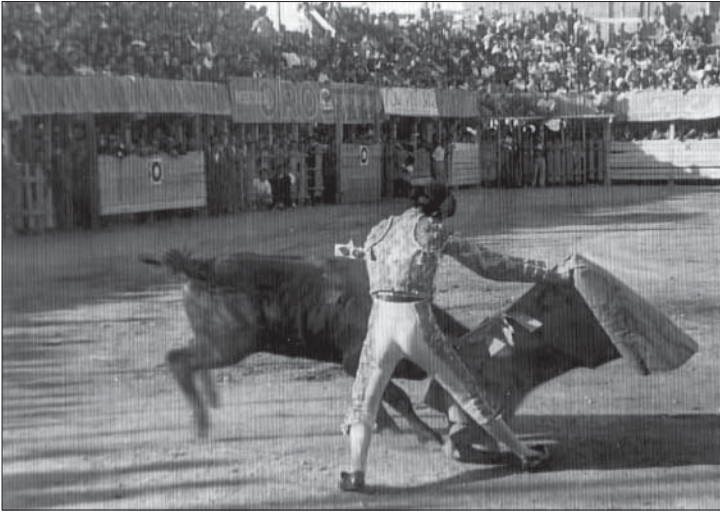
Joaquín Fumadó, *el Charnego*, muntat a cavall

El *cordel*, segons la Reial Acadèmia Espanyola, és una via pastoral per als ramats transhumants que, segons la legislació de La Mesta, és de quaranta-cinc vares d'ample, –la vara castellana equival a 0,8356 m–, per tant el *cordel* té una longitud de 40,9 m que és l'amplària d'aquesta via pecuària. El trajecte de Jaén a Amposta va durar vint-i-set dies. Els bous, en la finca d'origen, estaven mal nodrits i faltats de pes, en creuar pels camps de blat, ja espigolats, van menjar en desmesura, van engreixar i van fer molta sang, per això alguns van contraure l'enterotoxèmia i van morir pel camí. No van poder fer res per a salvar-los. Investigant sobre aquesta malaltia, un ramader de llana em comentava que quan alguna ovella agafava aquesta malaltia (sempre per sobrealimentació i excés de sang), als primers símptomes tallaven a l'animal la punta d'una orella i començava a sagnar i així evitaven la seua mort. Aquesta maniobra en un bou brau i enmig del camp és inimaginable.

En un altre viatge, compren quatre bous a Samuel Flores, que portaven els noms de Campanillo, Director i General, del quart no recorde el nom. Aquests bous, els van portar en camió i els van descarregar a sota del pont anomenat del Secanet al riu Millars, a la

carretera de Borriana cap a Almassora. Els bous, en un primer moment, no van fer lliga amb els esquellers i les vaques per a integrar-los més tard amb la resta del bestiar. Anaven baixant dels caixons i es quedaven prop dels esquellers i les vaques no s'acostaven, però quan va baixar el quart bou es van oldre, es van reconèixer i van emprendre la fugida cap a la mar; quan hi van arribar, es van parar i es van posar a pasturar. El Rullo i el Charnego, l'única cosa que van poder fer és portar el bestiar riu avall seguint els bous. Per a poder ajuntar els bous, van estar set dies amb les seues set nits. La preocupació que el Rullo i el Charnego tenien era que, si els bous continuaven fugint cap al Grau de Castelló o Borriana, podien produir-se desgràcies a persones o que la Guàrdia Civil els matara.

Però el Rullo i el Charnego no escarmentaven. En una altra ocasió van comprar bous a Eduardo Pérez-Tabernero de San Fernando, en l'actualitat a nom d'Antonio Pérez de San Fernando (Salamanca), sis bous per a després vendre'ls als pobles (negoci a què es dedicaven alternant-lo amb la ramaderia). En altres ocasions també van comprar bous al seu germà Alipio Pérez-Tabernero. Aquesta vegada, els sis bous venien embarcats en un vagó de tren. Més difícil encara, havien de desembarcar-los a l'estació de Vila-real, en una via morta on carregaven la taronja manufacturada per a l'estranger. Va arribar el tren a la nit, van esperar a la matinada per a desembarcar-los i, amb les primeres llums del dia, abans que la gent isquera al camp, amb els esquellers i unes vaques davant del vagó per a arreplegar-los i portar-los al riu Millars. Van obrir la porta, els bous van aguaitar però sense voler eixir. Van intentar baixar-los per tots els mitjans, però no va haver-hi manera. Al final, al Rullo, se li va ocórrer que com portaven dos dies de viatge tindrien molta set. En un dels magatzems de taronja pròxims els van proporcionar una gerra de llanda, la van omplir d'aigua i la van posar davant del vagó (els bous olen l'aigua de molt lluny). A l'instant van començar a ensumar l'aigua i, davant de la irresistible temptació, va baixar el primer i va beure, al moment un altre va baixar i va fer el mateix, una vegada van beure es van ajuntar els dos i, ignorant els esquellers i les vaques, van emprendre la fugida pel camí d'Almassora i van arribar al riu Millars. Es van detenir a l'alçada del que avui és la depuradora d'aigües residuals de la ciutat. Va baixar el tercer, al moment el quart, en acabar de beure es va ajuntar amb el seu germà i van emprendre la fuga cap al camí d'Almassora, i els dos últims van fer el mateix que els anteriors. Desesperats pel perill que allò comportava, el Rullo i el Charnego van portar els esquellers i les vaques cap al camí d'Almassora. En creuar la via fèrria pel pas a nivell anomenat de la Gallega, li van preguntar a la guardabarrera si havien passat bous per allí, la resposta va ser afirmativa. Van seguir al trot fins a arribar al riu, i amb gran alleugeriment van veure els sis bous reagrupats pasturant tranquil·lament en una vora. Van acostar a poc a poc els esquellers i les vaques, però els bous van tornar a fugir i van parar a uns dos-cents metres. Així van estar jugant a veure qui agafava a qui durant dos dies fins a arribar a la mar i allí es van fer amics. Això em contava el meu iaio el Rullo, que aquesta va ser l'última aventura, a partir de llavors els van portar en caixons i els desembarcaven en locals tancats.

En primer pla, l'autor d'aquest article torejant un jòneg. Al fons, es veu com era la plaça de cadafals al maig de 1956

En esclatar la Guerra Civil el 1936, la ramaderia es trobava a Amposta en la finca del seu soci el Charnego. Van confiscar els bous i van matar Joaquín Fumadó, *el Charnego*, i el seu fill major Joaquín. Em contava el seu nét Pedro Fumadó, també anomenat el Charnego i actual amo de la ramaderia, que de la matança es van salvar vint-i-vuit vaques. En acabar la guerra, el 1939, aquestes vaques van tornar a les mans de la viuda del Charnego, Enriqueta Pla Martí, natural de Santa Bàrbara. El Rullo no va voler continuar amb la nova societat. Enriqueta porta endavant la ramaderia amb els fills i la inestimable ajuda del majoral de la ramaderia, Jordi. Gràcies a aquelles vaques que es van salvar, avui corren per les venes de l'actual ramaderia gotes de sang d'aquells bous de la ramaderia formada per Francisco Candau Carda, *el Rullo*, i Joaquín Fumadó Brull, *el Charnego*.

Apartat dels bous, el 1942 es presenten a casa del Rullo els germans Joaquín i Manuel, anomenats els Xatos de Torreblanca, amos d'una ramaderia, i li ofereixen que pasturara una punta de bestiar per a aprofitar les pastures que aquest disfrutava quan tenia la seua ramaderia. Després de pensar-s'ho molt, va poder més el cuquet dels bous i va acceptar, amb la condició que només aniria a l'estiu.

El 1947 Pascual Serrano Pitarch, *Pasqualet de Vila-real*, després de seguir el Rullo pels camins del terme de Vila-real per l'afició que tenia als bous, va aconseguir entrar de pastor en la ramaderia de Germán Vidal de Cabanes, i aquest li va dir a Pasqualet que convencera el Rullo perquè es canviara a la seua ramaderia. El Rullo va canviar per a estar amb Pasqualet, i Germán va quedar satisfet per tenir el Rullo i les pastures de Vila-real. La condició va ser pasturar només a l'estiu i no anar als pobles a fer bous, però alguna vegada faltava algun pastor per malaltia o per algun altre motiu i havia d'anar a algun poble.

El Estanquero és el bou marcat amb una fletxa. Al fons, el Rullo i a la dreta Pasqualet al riu Millars, als voltants d'Almassora

Transcorria el 1948, el Rullo havia acabat el seu estiu, era el mes d'octubre i ja estava al parany (la seua altra afició) i es presenta Germán amb un taxi, li explica que havia d'anar-se'n amb ell a Benicarló, havia caigut malalt un pastor i els altres estaven fent bous en altres pobles, si no anava no podia fer bous, amb la gravetat que això comportava per incompliment de contracte. Va haver d'anar-se'n amb Germán a Vila-real, agafar la roba i la vara i anar a Benicarló, aquesta seria l'última vegada que el Rullo faria bous en un poble. Era dissabte, última vesprada de bous i va entrar Estanquero, nom que li va posar de jònec el Rullo recordant aquella vaca famosa de la seua ramaderia. Estanquero era un bou molt seriós i molt brau, aquella vesprada va eixir a la plaça i quan va ser hora de tancar-lo va eixir el Rullo amb la vara, el va cridar i el bou se'n va anar cap als corrals seguint-lo, però en entrar per la porta, des del cadafal que estava damunt, algú amb una vara i un clau en l'extrem va punxar el bou, en sentir el dolor de la punxada, va arrancar cap al Rullo i el va agafar dins del corral, sense haver pogut amagar-se en el refugi, la sort va ser que el va llançar fora del corral, si cau dins el mata. Li va pegar una cornada en la cuixa i en la caiguda es va trencar la clavícula. A conseqüència d'aquesta agafada el Rullo es va retirar definitivament dels bous. Però com l'afició no es perd, va seguir com a espectador sempre que podia en els espectacles taurins.

El Rullo va tenir fama d'home valent amb els bous, vaig tenir l'ocasió de sentir-ho dir a ramaders i aficionats que el van conèixer i jo ho vaig veure quan era adolescent amb els meus ulls, en la seua última etapa amb la ramaderia de Germán Vidal, i va continuar sent valent fins als últims anys de la seua vida, com ho va demostrar en una ocasió amb quasi setanta anys. A mitjan dècada dels cinquanta, darrere del vell escorxadador (avui

desaparegut), es muntava una plaça amb cadafals, on se celebraven corregudes de jònecs sense picadors i vaques en les festes de sant Pasqual i de la Mare de Déu de Gràcia. Se'n va celebrar una amb picadors, en la qual van actuar Félix Arriero, establert a Vila-real, i Pedro Delgado, *Pedrete*, de Borriana. Un matí de festejos es van desencaixonar quatre jònecs que s'havien de torejar a la vesprada, els esquellers per a tancar-los eren de *Visantet* del Puig, en els cadafals hi havia molta animació de les penyes i la resta de gent, i en la part de baix hi havia refugis i portetes on entraven i eixien a l'arena els aficionats més toreros a retallar les vaques, l'interior l'anomenaven *la Solleta* (nom que rebia l'habitacle del porc, on en moltes cases el criaven). Van desencaixonar els jònecs, però aquests no feien cas dels esquellers i no hi havia manera de ficar-los en els corrals, la cosa s'allargava, per al públic era una festa; però per als pastors, un calvari. El Rullo es trobava en una d'aquelles portetes –el que escriu aquestes línies estava al seu costat–, de moment ix al descobert sense vara i es posa a arriar els jònecs, ràpidament va eixir darrere d'ell el cap dels guàrdies municipals Ramón Castillo, l'agafà del braç i l'estirà cap al refugi. El Rullo protestava, perquè deia que si el deixaven tancava els jònecs. Contra la seua voluntat, se'l va emportar dins del cadafal perquè no isquera. Aquell era el Rullo dels Bous.

7

● José Sanchis Mezquita

CRÒNICA D'UNA VISITA REIAL

Crònica d'una visita reial

Contextualització

Era el 1992, l'any olímpic de Barcelona, tothom embogia de felicitat amb l'arribada d'aquest grandios esdeveniment esportiu que se celebraria l'estiu vinent a les nostres terres. Els pobles de la costa mediterrània s'engalanaven per rebre els il·lustres esportistes, i fins i tot, les futures estrelles rutilants de la xicoteta pantalla. La gent s'afanyava a netejar la cara de les façanes, els balcons lluïen com mai, els jardiniers havien aconseguit avançar la floració de totes les plantes, el sol lluïa amb més intensitat, fins i tot l'aigua de les fonts semblava més fresca i cristal·lina que de sovint.

Ací al nostre poble, Vila-real, també féiem el mateix, encara que per motius ben diferents: rebríem, per segona vegada, la visita del rei Joan Carles I al monestir de Sant Pasqual, patró de la ciutat i també de la Casa Reial des que el 1681 Carles II va fer possessió del sepulcre del religiós franciscà.

Antecedents

Tot va començar quan les autoritats locals rumiaven què fer per commemorar com calia, una data tan assenyalada com aquesta, el mateix dia i el mateix any, celebrariem el 4t centenari de la mort de sant Pasqual i el 3r des que va ser canonitzat (pel papa Alexandre VIII el 16 d'octubre de 1690, per bé que fou Innocenci XII -nascut a Spinazzola, Basilicata, Regne de Nàpols, el 13 de març de 1615. Mort a Roma, el 27 de setembre de 1700. Papa número 242 de l'Església catòlica entre 1691 i 1700- qui va publicar la Butlla l'any següent, el 15 de juliol de 1691). Després de molt de rumiar, i gràcies a l'empenta de vila-realencs que ostentaven, càrrecs de pes a Madrid, es va aconseguir que els reis presidiren l'acte (els reis ja van visitar Vila-real, en una ocasió anterior, el 3 de desembre de 1976, durant un viatge en el qual van visitar algunes localitats de la província). Segons Benito Traver en el seu llibre *Historia de Villarreal*, aquest seria el vuitè rei (abans havien estat: Felip III, Felip IV, Carles III, Carles IV, Ferran VII, acompanyant l'anterior quan era príncep, Isabel II, Alfons XII, també quan era príncep i Alfons XIII), que vindria a retre honors als peus de sant Pasqual.

El periòdic *Levante*, amb data 18 de maig de 1992, es va documentar donant una àmplia informació d'aquestes visites: fins al moment han visitat el temple: el 1599 Felip III de Castella, acompanyat de la reina Margarida d'Àustria-Estíria; l'arxiduc Albert, la infanta

Isabel, Felip IV acompanyat del príncep Baltasar Carles d'Àustria; Carles III d'Espanya amb la seua esposa Maria Amàlia de Saxònia, i l'emperador Carles VI, arxiduc d'Àustria.

El rei Carles IV d'Espanya va visitar el sepulcre el 1802 amb la seua esposa Maria Lluïsa de Parma, el llavors infant Ferran (després anomenat Ferran VII d'Espanya), l'infant Carles (després pretendent carlí), el rei Lluís I d'Etrúria, la seua esposa Maria Lluïsa d'Espanya i el primer ministre d'Espanya, Godoy. Ferran VII va tornar a visitar el santuari el 26 d'octubre de 1827, quan es trobava de camí a Catalunya.

El 1845, la reina Isabel II d'Espanya, sa mare Maria Cristina i la infanta Lluïsa Fernanda, de camí a Barcelona, van visitar el santuari. La reina Isabel II va tornar a visitar el santuari acompanyada pel llavors infant Alfons (en un futur Alfons XII).

El 8 de juliol de 1912 va ser la infanta Isabel de Borbó i Borbó, coneguda com *La Chata*, la que va visitar el santuari, i va regalar un joc d'escriptori de plata.

També el 9 de setembre de 1871 va venir a fer honors al sant, el nou rei Amadeu I de Savoia.

Salutacions i honors a la porta del temple

A l'abril de 1905, es prostrava el rei Alfons XIII, aquest tenia dinou anys quan va venir a Vila-real, donada la seua joventut, ací tots l'anomenaven *El reiet*.

L'alcalde va redactar un ban per a oficialitzar l'acte, on es podia llegir:

"...que, a l'estil de les més velles tradicions vila-realenques, manifeste, la nostra alegria i hospitalitat engalanant els carrers i els balcons amb flors i plantes, enramades, cobertors, farolets... Que, el reclam de la figura exemplar de Pasqual Baylón, orgull i honor de la ciutat sencera, tot Vila-real es congregue com un sol cor i un sol desig per a donar la benvinguda a qui és garant constitucional de la llibertat, la justícia, la igualtat i el pluralisme."

I així ho van fer, cal dir que tan sols per confeccionar l'arc de benvinguda al rei que hi havia a les portes del temple de Sant Pasqual, es van utilitzar mil dotzenes de clavells blancs, rojos i grocs, una quantitat que feia imaginar-se la magnitud de l'esdeveniment, en l'arc es podia llegir Sant Pasqual tot just sota l'escut del poble, i la quantitat de flors per decorar la resta del poble superaria amb tota seguretat aquesta xifra.

Amb les flors de l'ofrena es va confeccionar un arc de benvinguda al rei

DIUMENGE, 17

FESTA MAJOR

- 08'00 h.: **Diana** a càrrec de dolçainers i tabalers pels carrers de la Ciutat.
- 09'00 h.: Al pati del col·legi del P.P. Carmelites, XIV concurs social de cant de pardals silvestres, organitzat per l'Associació ornitològica "El Pardillo".
- 09'30 h.: Enfront del pavelló poliesportiu, eixida de la X Mitja Marató Ajuntament de Vila-real.
- 10'30 h.: Recepció de S.M. el Rei d'Espanya En Juan Carlos, pel president de la Generalitat Valenciana, Molt Honorable Sr. En Joan Lerma i Blasco, l'Emm. Cardenal Dr. En Vicent Enrique i Tarancón, i per l'Alcalde de Vila-real, Sr. N'Enrique Ayet i Fortuño. En el temple de Sant Pasqual, **Missa Pontifical** en honor del Patró de la Ciutat, celebrada pel Bisbe de la Diocesi, Mons. José María Cases Deordal i cancel·lebrada per Mons. Carlos Amigo Vallejo, Arquebisbe de Sevilla. Tot seguit, inauguració per S.M. el Rei d'Espanya, En Juan Carlos de la Reial Capella de Sant Pasqual, trasllat de les restes del Sant Patró al nou Sepulcre, el qual beneirà l'Emm. Cardenal Dr. En Vicent Enrique i Tarancón.

Programa de festes de Sant Pasqual

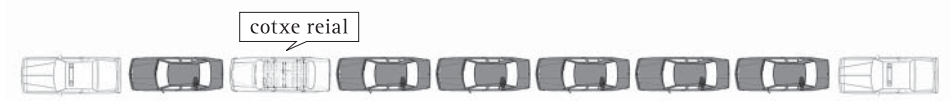
Tan gran esdeveniment, no podia passar desapercebut per a ningú a la localitat, però per a evitar sorpreses amb els despistats, en el programa de festes d'aquell any, estava detallat l'esdeveniment.

L'arribada del rei

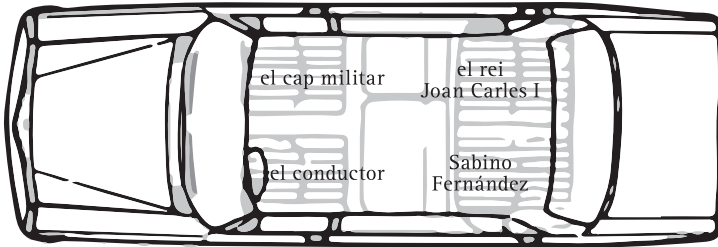
Amb uns deu minuts per damunt de l'hora estimada (10.30 h), sembla que va haver de donar una altra volta per damunt del poble, per poder agafar l'aire amb sentit més fàcil per aterrar l'helicòpter en el qual viatjaven, el rei Joan Carles I (la reina, que al principi també havia d'assistir no va acudir a la cita, ja que estava de viatge a Bolívia i Argentina i tenia previst el seu retorn el dijous dia 21 de maig), el cap civil de la Casa Reial, el comte de Latores, Sabino Fernández, l'ajudant militar de camp, el cap de seguretat i el cap de premsa, va aterrar al camp de futbol del Madrigal (també es van barallar altres opcions, com Porcelanosa, però per les connotacions publicitàries, no es va fer factible aquesta opció, o el pati del col·legi Ntra. Sra. de la Consolació, perquè en aquell moment no hi havia edificis alts al seu voltant, però en aquesta ubicació havien de fer la inversió econòmica, de fer fora les porteries de futbol sala i les cistelles de bàsquet).

Una vegada tots van ser a terra i a dalt dels cotxes, les campanes de l'Arxiprestal i de Sant Pasqual començaren a repicar, acompanyant-los tot el camí. La comitiva reial que

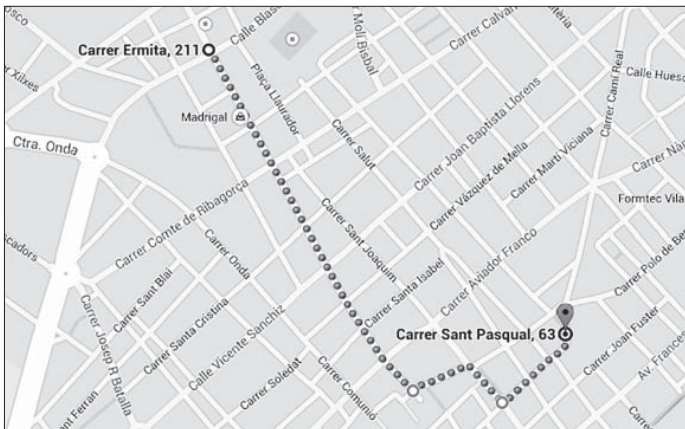
va eixir del Madrigal, estava formada per nou vehicles: un de la Policia Municipal, un Mercedes color blau de seguretat (que ja hi eren a Vila-real des del dissabte anterior), el cotxe reial i darrere cinc vehicles més de seguretat, tancava la comitiva un altre vehicle de policia.

Dintre del cotxe reial, un Mercedes 260 de color blau, amb la corona reial a la matrícula, hi anaven: el conductor, el cap militar, Sabino Fernández i el rei.

Amb els carrers de goma a gom, la comitiva va enfilem pel carrer de l'Ermita, fins a la plaça de Colom, on va girar pel carrer del Dr. Font, per tornar a girar pel carrer de Bayarri i van desembocar al Raval de Sant Pasqual, que ja els conduiria fins a la basílica. El recorregut va transcórrer sense cap incident, tant sols dir, que quan la caravana reial creuava pel carrer de Bayarri, a l'altura de la cafeteria Cristal, una pilota de goma amb què jugaven uns xiquets, va fer cap al davant del cotxe de la Policia Municipal que obria la marxa, sense adonar-se'n, el cotxe la va xafar, però quan anava a fer el mateix el vehicle del rei, un policia municipal, que estava de guàrdia en aquell punt, el va fer aturar i abans que els escoltes reials baixaren del cotxe, la va fer fora, així quan van arribar, el problema ja havia sigut solucionat.

Cal remarcar que, en el diari *Mediterráneo* del dia 12 de maig d'aquest any, es va informar d'un altre recorregut de la caravana reial, aquesta altra variant s'hauria fet per l'avinguda de Pius XII, la Murà, es giraria pel carrer de Pere III i com l'altra opció, faria cap al Raval de Sant Pasqual. Com es pot veure, aquest recorregut, estava més encaminat a pensar que l'helicòpter aterraria a les instal·lacions de Porcelanosa o al col·legi de la Consolació.

Al temple

Per fi, a les 10.47 h, va arribar al temple i quan va posar el peu a terra sonava l'himne nacional interpretat per la Banda Municipal.

El rei d'Espanya va correspondre a les salutacions del nombrós públic que rodejava el temple del sant

A les portes del temple, el rei va ser rebut per Joan Lerma, president de la Generalitat i Enrique Ayet, alcalde de Vila-real (l'alcalde en el transcurs de les salutacions li va fer el lliurament del bastó de comandament, ja que el rei és Alcalde d'Honor del poble per aclamació, segons s'acordà a la reunió de l'Ajuntament el dia 16 de febrer de 1974, quan es va celebrar el VII Centenari de la fundació de la ciutat. En finalitzar els actes, abans que el rei pujara al cotxe que el retornaria a l'estadi del Madrigal, aquest va buscar l'alcalde, per a retornar-li el bastó de comandament, bastó que està fet de fusta de mobila, amb empunyadura de plata rebaixada, l'alcalde va portar el bastó durant la resta de la setmana

fins a finalitzar les festes patronals, per a continuació passar a formar part del museu del temple, recordant la visita reial), també hi estaven: Antonio García Miralles (president de les Corts Valencianes), Francisco Granados (delegat de govern de la Comunitat Valenciana), Jordi García Candau (director general de RTVE), Agustín Quesada (general en cap de la regió militar de Llevant), Emèrit Bono (conseller d'Administració Pública), Adolfo Sánchez Morón (governador civil de Castelló), Fernando Tintoré (president de l'Audiència Provincial de Castelló), Jesús Álvarez de Portugal (general governador militar de Castelló), José Palacios Bover (vicepresident de la Diputació de Castelló que va acudir, perquè el president de la Diputació, Francisco Solsona, estava de viatge per Sud-amèrica), Xavier Albiol (director de Relacions Institucionals de la Generalitat) i Francisco Michavila (rector de la Universitat de Castelló -actual UJI-). L'única representant política que no va assistir, encara que estava convidada a l'acte, va ser Clementina Ródenas (alcaldessa de València).

En finalitzar amb totes les salutacions, el rei va ser acompanyat tan sols pel president de la Generalitat i l'alcalde de la ciutat, que van entrar al temple per la porta de Polo Bernabé, mentre que la resta d'autoritats, com diu el protocol, ho van fer per la porta daurada del Raval, per a rebre el rei a l'interior del temple.

Una vegada feta la recepció eclesialística, pels prelats, com mana el ritual catòlic, on el bisbe de la diòcesi va beneir el rei, tots entraren al temple darrere de la creu processional i amb l'himne nacional de fons. Joan Carles va seure en un setial d'honor al costat de l'evangeli, presidit per l'escut de la Casa Reial, al seu costat van estar, el cap de la Casa Reial, el general Sabino Fernández Campos i l'ajudant militar. El rei des d'aquest lloc, va assistir a la celebració de la missa, concelebrada per diversos bisbes i nombrosos sacerdots, la corporació municipal va seure en els primers bancs del temple, mentre que les primeres autoritats ho feien a la dreta de l'evangeli, tot açò estava prèviament estudiat, perquè un Reial decret, aprovat pel Govern el 1983, dictava amb total exactitud els quaranta-vuit escalafons per ordenar a les autoritats convidades a tots aquests tipus d'actes (com a curiositat, els alcaldes de les localitats estan situats en l'escalafó dinou).

La missa

Cal deixar constància que la santa missa va ser cantada per la Coral Sant Jaume i la música de Rafael Beltrán, interpretada per l'orquestra de cambra de Vila-real, Supramúsica, sota la direcció de Miguel Alepuz. A l'entrada es va cantar *Dios debajo de pan*, amb Gisela Morales com a soprano solista; en la comunió *Pecador tu también podrás* va estar actuant de baix solista, Delfín Peguerdes, de sol tenor Manuel Folch i de soprano Rosanna Morales. En l'acomiadament es va cantar l'*Himne de la Peregrinació al Sepulcre*.

El rei Joan Carles I va assistir a la missa commemorativa del centenari de Sant Pasqual

L'eucaristia va ser presidida pel bisbe de la diòcesi, l'arquebisbe de Sevilla i el provincial dels franciscans, José Gendran, veient com el capellà de l'església Arxiprestal, Joan Bautista Alba i l'arxipreste Serafín Sorribes, concelebraren el servei, assistits en tot moment, per una cinquantena de sacerdots. Mentrestant, el cardenal Tarancón va seure a la dreta del presbiteri, amb el vicari general i canonge de la diòcesi de Sogorb Castelló, el reverend Herminio Pérez i el prelat domèstic, vicari general i canonge de la diòcesi de Tortosa, el reverend Jesús Carda, que cal dir que era vila-realenc.

L'homilia la va iniciar el bisbe José María Cases dient: "Hui fa quatre-cents anys ens reunim en el mateix lloc on va morir sant Pasqual", va continuar amb diversos prec, cal dir que Joan Carles va participar en tota la litúrgia de l'eucaristia recitant totes les oracions de la santa missa.

En els últims moments de l'eucaristia el bisbe va llegir el missatge que va enviar Sa Santedat el Papa, Joan Pau II, que entre altres coses, ens donava la seua benedicció apostòlica.

Cal recalcar que l'ofici religiós va ser concelebrat pels bisbes presents, així com pel clergat vila-realenc, encapçalat per l'arxipreste de la població Serafí Sorribes, i el pare general de l'orde franciscà, al qual va pertànyer el sant de l'eucaristia.

La primera lectura va ser a càrrec del periodista Raúl Puchol, mentre que el psalm i el segon text sagrat van ser llegits per dos seminaristes. Un diaca de la diòcesi va llegir l'Evangelí de la jornada dominical.

Cal ressaltar que en l'ofertament, es va utilitzar el calze barroc de l'antic convent d'alcantarins, que actualment ocupa el temple sepulcre de Sant Pasqual i la comunitat de monges clarisses, amb el qual es va oficiar el solemne pontifical.

Durant el ritual de la pau, el bisbe de la diòcesi va cercar Sa Majestat per a encaixar-li la mà en nom de la comunitat diocesana de Sogorb Castelló.

Els concelebrants principals van utilitzar en l'ofici religiós, el tradicional tern de Sant Pasqual que data del segle XVIII, excepte el bisbe que lluïa una casulla brodada per les monges clarisses per a l'ocasió, amb l'escut de la Reial Capella.

Una vegada llegit el text pontifici, es va iniciar la processó de trasllat de les restes del sant, cap al cambril on es localitza el sepulcre. Obria la marxa, dos acòlits amb encensers, seguits per la creu processional del temple, custodiada per dos canelobres, seguits pels seminaristes i el clergat de Vila-real, que precedien l'arquebisbe de Sevilla, el bisbe de la diòcesi i el cardenal Vicente Enrique i Tarancón que en l'acte del trasllat, va actuar com a principal oficiant, aquest lluïa la mitra i capa de la Congregació de la Puríssima.

Durant la benedicció de la Reial Capella, el cardenal Tarancón va fer un parlament davant del rei

Mentre el rei, el clergat i les autoritats pujaven a la Reial Capella, per a la benedicció del sepulcre i posterior trasllat de les restes de sant Pasqual, la Coral Sant Jaume va interpretar *Los gozos de San Pascual* del sacerdot i cronista mossén Benito Traver.

Finalitzada la missa, la comitiva es va encaminar cap a la Reial Capella, on el rei va tenir ocasió de saludar les mares clarisses, i l'abadessa Dolores Pérez va sol·licitar a sa majestat que es dignara a signar en el llibre d'honor del temple, sol·licitud que el rei va complir amablement, per a aquest fet, el rei va utilitzar un escriptori del segle XIX, decorat amb esmalts, que va regalar a la capella de Sant Pasqual, la seua avantpassada la infanta d'Espanya Isabel de Borbó, filla de Ferran VII i coneguda popularment com *la Chata*.

La Reial Capella

L'antiga Reial Capella mesurava 16 metres de longitud i set d'ample, i s'entrava per l'arc major de la nau de l'església. En la part superior figurava la inscripció, com ara, Sancti Paschalis Sepulcrum.

La capella estava adornada amb llenços sobre la vida i miracles de sant Pasqual, que llavors va pagar l'almirall de Castella, Gaspar Enríquez de Cabrera. Cridava l'atenció la mitja taronja o cúpula del cambril repleta d'angelets daurats, i de la qual penjava l'estendard que va servir per a la solemnitat de la canonització del sant a Roma.

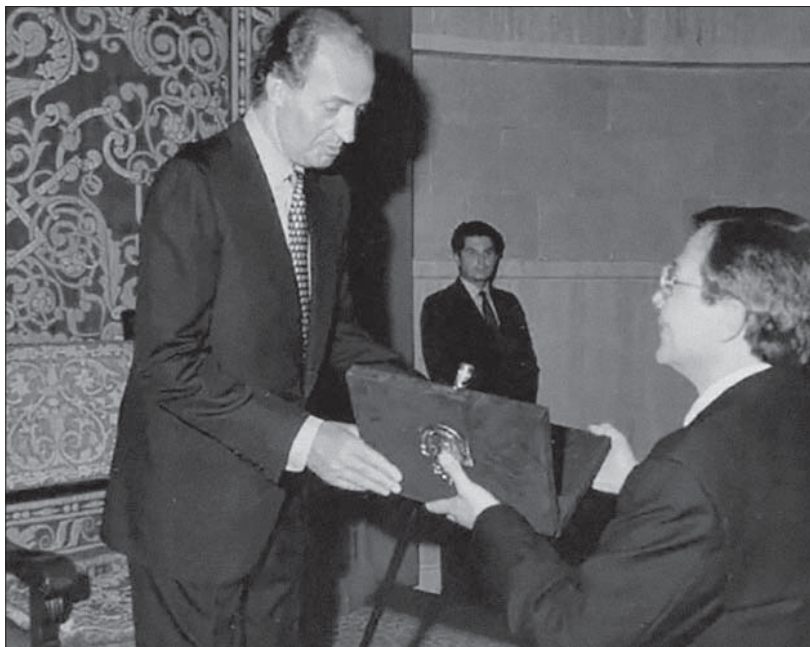

A la dreta del creuer estava el sepulcre del nebot del sant, Diego Baylón.

El cos incorrupte de sant Pasqual vestia un hàbit d'espòli d'or donat per la duquessa d'Alba, i cenyit amb un cordó, també d'or. El cap del sant estava inclinat en direcció a l'altar.

El rei comenta amb l'escultor Llorens Poy el resultat de l'obra artística

Tot açò va ser destruït el 1936 quan va ser incendiat el temple, encara que van poder rescatar les restes del sant.

En la nova Reial Capella, el cardenal Tarancón va beneir el lloc i l'escultor Vicente Llorens Poy (l'autor del sepulcre i la reforma del temple), va ser l'encarregat d'introduir les restes calcinades de sant Pasqual Baylón, al nou sepulcre, aquest és el sisé sepulcre que va acollir les restes del sant. En un principi l'Ajuntament de Vila-real va destinar vint-i-un milions de pessetes i la diputació provincial uns altres 10 milions, també una primera aportació de la Caixa Rural va arribar fins als 10 milions de pessetes, finalment la xifra final va estar més pròxima dels 200 milions de pessetes, lluny de la pressupostada estimació inicial. Tancat i beneït el sepulcre, l'alcalde va entregar al rei una rèplica de plata de les claus, que anaven en un estoig blau fet expressament per a aquesta ocasió amb l'escut del rei en la tapa i dins una rèplica de l'escut en plata i les claus amb una inscripció.

Traslladades les restes, es va visitar el museu, que s'ha instal·lat en la part inferior de la Reial Capella, on es conserven records de sant Pasqual i diverses obres d'art.

Amb aquest últim acte, es va donar per finalitzada la visita del rei, que no va poder quedar-se a dinar a Vila-real, tal com estava previst al principi, perquè tenia concertat un esmorzar al Palau de la Zarzuela amb el príncep de Mònaco, Rainiero, i els seus fills Alberto i Carolina.

Tornada a casa

A l'eixida del temple i una vegada finalitzats els actes, el rei va ser acomiadat pels bisbes i clergat de la ciutat, va departir durant uns minuts amb el seu vell amic el cardenal Tarancón. Joan Carles es va saltar llavors les estrictes normes de seguretat i va voler saludar la reina de les festes i la seua cort d'honor, que romanien en un discret segon pla, el rei va accedir a fotografiar-se amb totes elles.

Joan Carles I es va mostrar molt cordial amb la reina de les festes i les seues dames

Després de tornar a saludar tota la gent allí congregada, el monarca va pujar al seu cotxe, i pel carrer del Doctor Font primer i després pel carrer de l'Ermita fins al Madrigal, on va pujar al seu helicòpter, va deixar la localitat a les 12.25 hores.

8

Jordi Serriols Pla

Xavier Serrano Mata

EL LÈXIC DEL CAMP DE VILA-REAL

“El idioma es la patria del escritor”
(G. García Márquez)

“La sangre de mi espíritu es mi lengua”
(M. De Unamuno)

“La llengua forma els homes, molt més que no els homes la formen a ella”
(J. G. Fichte)

“Cap nació pot dir-se pobra
si per les lletres renaix;
poble que sa llengua cobra
se recobra a si mateix”
(Marià Aguiló)

El lèxic del camp de Vila-real

Introducció

Aquest article és la reelaboració i actualització d'un antic treball que els autors vam realitzar en la nostra etapa universitària en col·laboració amb els companys Carlos Beltrán Lamaza i Francisco Ulldemolins Pla. En aquell moment (finals dels 80), l'agricultura valenciana començava a donar símptomes de crisi i era l'inici dels primers intents de fer del sector primari un sector modern i avançat. Desgraciadament, aquelles intencions no es van abastar i l'agricultura ha continuat perdent treballadors, camps de cultiu i valor en l'economia valenciana.

En refer el treball hem volgut retre homenatge a tots els llauradors que, amb la seua tenacitat, esforç i valor, van convertir Vila-real en referent de l'agricultura valenciana. I també volem animar els joves a retornar als camps, recuperar-los i innovar en agricultura (com alguns ja estan fent al nostre poble).

A més, pensem que la recuperació de l'agricultura serà essencial per a la recuperació de la llengua, ja que la pèrdua de qualsevol costum, hàbitat o ecosistema afecta directament qualsevol idioma: les paraules que no tenen referent acaben extingides. Si recuperem el camp, recuperem el valencià. Cal remarcar que hem posat en cursiva les paraules que no són normatives ja que la gran majoria són castellanismes, però volem mantenir aquestes paraules ja que són les que utilitzen els llauradors vila-realencs.

Per a la realització del treball vam enquestar dos llauradors de Vila-real, que aleshores tenien 65 i 55 anys. Ells són Santiago Esteve Ortells, *Guerrita* (1923-2009); i Pascual Serrano Pitarch, *Catasano*. A més, vam demanar ajuda a altres persones, familiars dels enquestats o nostres, dedicats a l'agricultura, quan els enquestats no podien donar-nos la informació desitjada.

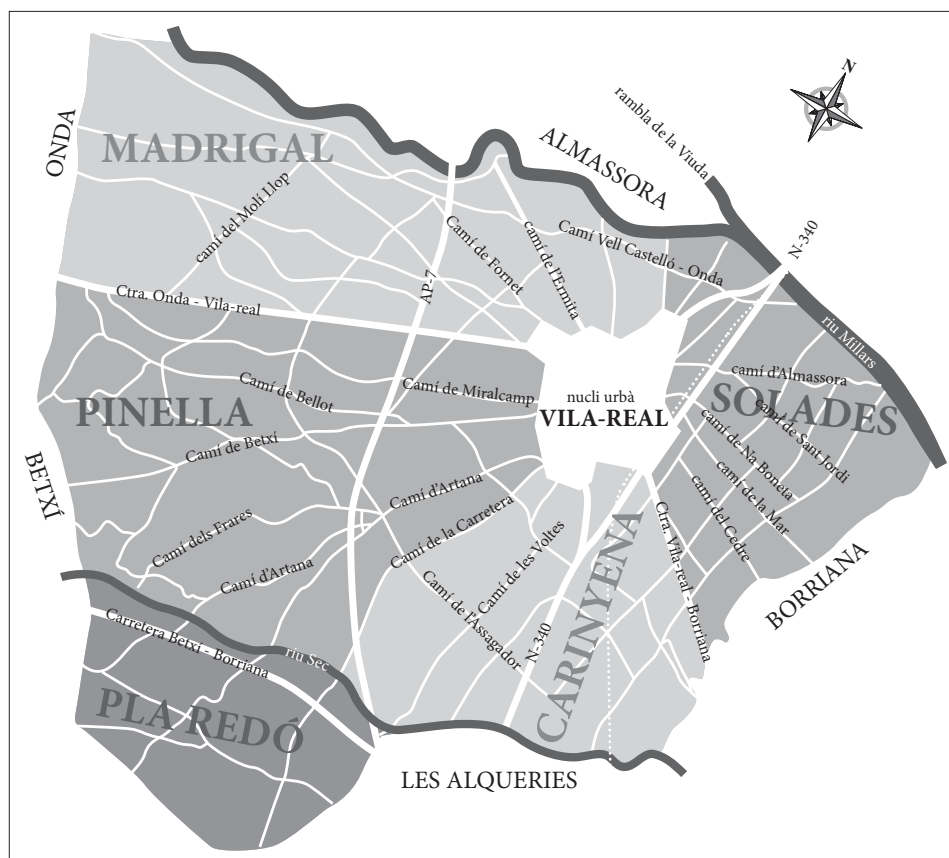
Una de les coses que ens va cridar l'atenció va ser la seua reacció davant de la gravadora on recollíem la informació. Malgrat que ens coneixíem i que tots parlàvem en valencià, en engegar la gravadora solien canviar de llengua i passar-se al castellà. Aquesta reacció espontània ve dels prejudicis d'aleshores cap al valencià com a llengua culta o de treball. Els estranyava que férem un treball universitari en valencià.

El treball està dividit en diverses parts, unes que tracten en general el món agrícola i unes altres, centrades en el conreu de la taronja i de la bajoca, per ser aquests els dos tipus de cultiu més importants a la nostra ciutat.

Partides rurals

Al nostre poble hi ha cinc partides, els noms de les quals corresponen a etimologies no sempre evidents.

- **Carinyena:** situada al sud de la ciutat. Tradicionalment, s'ha considerat que el seu nom ve de l'abundància de vinyes que hi havia en aquella zona.
- **Madrigal:** situada al nord-oest, tocant el riu Millars. Es creu que l'origen del nom està relacionat amb la proximitat al curs fluvial.
- **Pinella:** situada a l'oest, és la partida més gran del poble. El nom deriva de pineda o pinell i indica un lloc elevat on podien veure's alguns pins.
- **Pla Redó:** situada al sud-oest de la vila. El nom indica que és un lloc sense desnivells geogràfics, tals com muntanyes o turons.
- **Solades:** situada al nord-est de la ciutat. El nom assenyalava una part de terreny baix conseqüència del dipòsit de materials sedimentats pel pas de l'aigua.

Vies rurals

Les vies rurals estan destinades a la unió de diversos llocs separats una certa distància entre si. Són un dels pilars fonamentals de l'economia d'un municipi. Les obres bàsiques fetes a Vila-real en relació amb les vies rurals són tres: el 1829 es van construir 1.400 vares de camins (1.268,4 metres), el 1849 es van empadronar els camins per possibilitar les seues reparacions, i a partir de 1963 es van asfaltar i pavimentar.

El terme de Vila-real té una gran quantitat de vies rurals, designades amb diferents noms:

- **Assagador:** camí per a conduir el pas dels animals. L'únic camí ramader de Vila-real és l'Assagador, de 7,5 quilòmetres.
- **Camí:** via rural construïda per a la comunicació entre dos o més llocs. És el nom genèric emprat en la major part de les ocasions. Al web de l'Ajuntament de Vila-real podem trobar el plànol de la ciutat i 62 camins.
- **Sedeny:** lloc humit i pla on l'aigua sol filtrar-se. És la via rural més representativa a Vila-real. Es troba a les zones amb abundància d'aigua; és a dir, a totes les partides del nostre terme, llevat del Pla Redó.
- **Senda:** via més estreta que el camí i moltes vegades transversal als principals. L'única senda que hi ha a Vila-real amb aquesta denominació és la Senda dels Pescadors, que enllaçava el camí de Molí Llop amb l'actual carretera CV-20.
- **Travessia:** camí perpendicular al principal, més ample que la senda però més curt que el camí principal. La travessia més representativa és el camí de la Travessa. Unes altres travessies importants són la travessia de Cuquello, la travessia dels Pescadors i la travessia de l'Olivereta. La major part de les travessies es troben a la part que afecta el secà transformat.

El camí de Cuquello de Vila-real

El reg

La importància de l'aigua en l'agricultura de Vila-real és innegable. Abans de la fundació de la ciutat per part de Jaume I, els àrabs ens van dur els sistemes de reg que, encara ara, empren diàriament, sobretot a la zona agrícola i dels masets.

- **Assut:** construcció sòlida que es troba al riu. Està fet per a regular el cabal del riu, les comportes es tanquen en temps de secà i s'obrin en les possibles avingudes.
- **Braç:** fila menuda.
- **Cabal:** quantitat d'aigua que baixa per un riu.
- **Curt:** fila més curta que les altres. A Vila-real, només n'hi ha un, anomenat curt de Carinyena.
- **Fila:** concepte molt variat. Indica el volum d'aigua (2.000 litres per minut), la velocitat de l'aigua, o fins i tot, pot ser una mesura de temps (1 fila = 2 hores d'aigua). També indica el conducte pel qual passa l'aigua a les partides de l'horta tradicional. A les Solades, les files van numerades de l'1 al 20, mentre que a Carinyena tenen noms.

Fila Rano núm. 10

- **Goleró:** cabal d'aigua que entra amb força a l'hort només obrir les portelles i que s'enduu la brutícia que hi puga haver.
- **Partidor:** construcció de pedra que comença i acaba en forma de prisma rectangular. S'utilitza per a separar en dos canals distints l'aigua de la séquia i mesurar la quantitat que correspon a cada fila. Hi ha dos tipus de partidors: partidors constants, que deixen passar l'aigua de manera contínua; i partidors a tanda, que tenen tot un sistema regulable d'obertura i tanca sotmés a unes determinades circumstàncies de reg.

- **Portell:** obertura rectangular situada al lateral de la séquia, no al fons.
- **Portella:** peça plana, tradicionalment de fusta, que tanca i obri les boques del reguer per permetre el pas de l'aigua i dirigir-la al lloc desitjat.

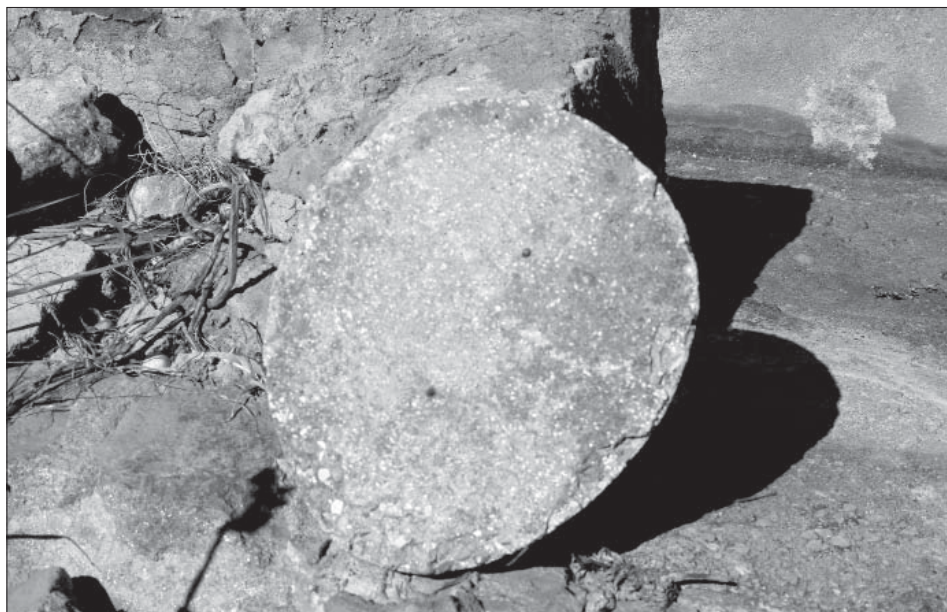
Reguer i portella

- **Pou:** maquinària per a l'extracció d'aigua a major profunditat que la de la sénia. El pou rega una major extensió de terra, cosa que obliga a tenir una major potència a la maquinària.

Pou de Sant Gil

- **Regó:** cadascuna de les sessions de reg que es realitzen a l'hort.
- **Reguer:** séquia que rega els terrenys del secà tradicional o de l'horta nova. La denominació de reguer s'empra per a qualsevol conducte d'aigua sense tenir en compte el seu volum.
- **Saó:** estat en què queda la terra després del reg a manta o d'una pluja molt intensa. La humitat permet treballar la terra amb el lligó sense molt d'esforç.
- **Sénia:** aquest vocable té dos significats. D'una banda, designa la maquinària usada per a l'extracció de l'aigua a poca profunditat i construïda completament de fusta. De l'altra, també anomena la superfície de terra regada a partir d'ella. Les societats de reg anteriors a 1920 s'anomenen sénies; les posteriors a la Guerra Civil empren el nom de pou.
- **Séquia:** conducte pel qual va l'aigua que rega una partida. Deixa l'aigua en la fila o reguer i aquest últim és l'encarregat de dur l'aigua fins a l'hort per regar-lo.

Tapó que tanca l'ull de la séquia

- **Tapó:** peça que tanca l'ull de la séquia per evitar que l'aigua s'hi escole.
- **Ull:** forat redó situat a l'angle inferior de la séquia.

Parts de la finca

- **Alqueria:** pronunciat /alkría/, és el maset a les terres de regadiu. Així els masets de l'horta s'anomenen alqueries o alquerietes.

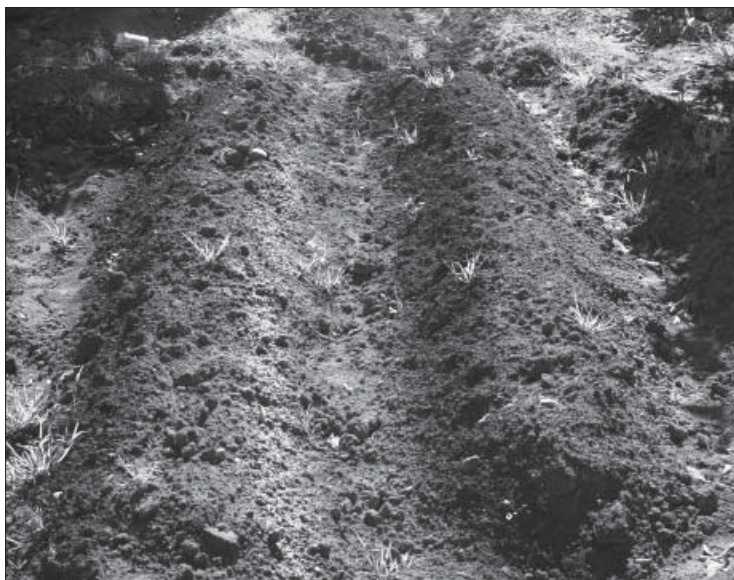
Alqueria

- **Bassal:** és la part final de la finca o la part baixa de l'hort, anomenada també cap de baix en contraposició al cap de dalt. Quan es rega *a vado*, cal tenir precaució de no regar en excés i entollar l'hort d'aigua sobrant.
- **Bassa:** alguns horts tenen una bassa particular o basseta que proporciona aigua per a polvoritzar, regar plançons o regar amb el sistema de degoteig per mitjà de tubs. Abans estaven obertes, però en l'actualitat la majoria estan tapades per a evitar la brutícia o el robatori.

Bassa

- **Cap de dalt:** és la part més alta de l'hort, a major nivell que la resta i on se situen les files i els reguers que permeten abocar l'aigua a la finca per a regar-la.

Cavallons

- **Cavalló:** acumulació de terra feta amb la lligona per separar o limitar taulons i conduir l'aigua a una part determinada que es desitge. Hi ha tres tipus de cavallons:
  - **Corros:** són cavallons que rodegen el taronger perquè l'aigua no toque la soca i no la podresca.
  - **Llarguer:** parteixen la finca per a regar. La distància entre els cavallons varia de l'horta al secà. A l'horta els cavallons es fan cada 10 metres; mentre que al secà es fan cada quatre o cinc metres.
  - **Tirassos:** cavallons perpendiculars o en diagonal fets perquè l'aigua arribe a una tira d'arbres que no estan al mateix nivell que els altres.
- **Cremador:** antigament, s'aprofitava el *fallo* o forat d'un taronger arrancat per a cremar la llenya. Actualment, els cremadors són fets amb blocs de pedra per a evitar que la calor del foc creme els arbres que l'envolten.
- **Marge:** és un cavalló que delimita i separa propietats diferents.

Cremador

Maset

- **Maset:** és una construcció reduïda que forma part de la finca. La seua missió era guardar les eines de treball, l'adob, les forquetes, l'hortalissa collida, etc. També servia de refugi per a l'hortolà en cas de mal oratge, i fins i tot també es feia servir d'habitatge. Abans, quan el llaurador es desplaçava amb carro i amb l'haca d'un hort a un altre, hi havia molts masets i masetets a les finques. Actualment, ja no s'en fan i els que queden -igual que a l'horta les alqueries- estan molt deteriorats i fins i tot derruïts.
- **Frau:** és l'espai o distància que hi ha entre dos tires o files d'arbres. És el pas habitual dels arruixadors, collidors, talladors i de l'amo de l'hort.

Frau

Ribàs

- **Ribàs:** marge elevat fet de pedra que delimita horts i finques de diferents propietaris i també les separa dels camins.
- **Taula:** la distància entre dos cavallons llarguers.
- **Tauló:** és una taula doble, comprén dos tires de tarongers dins. Igual que la taula, serveixen per a facilitar el reg.

La taronja

Feines

- **Abonar o tirar fem:** tradicionalment, el fem orgànic era dut a l'hort amb un carro (o un camió, més recentment) i el llaurador l'havia de repartir per la superfície cultivada. Aquest fem, com l'anomenen els vells llauradors, era millor i durava més temps en la terra. Després, es va començar a llançar fem de saqueta o *abono*, venut als magatzems i amb més matèria orgànica (*humus*). A més, el fem de saqueta era més pràctic i més econòmic que el tradicional. Actualment, la major part del terme de Vila-real ja equipat amb reg per degoteig, s'adoben els camps mitjançant el reg. Pel que fa als plançons, no es poden adobar el primer any perquè encara no tenen arrels.

- **Arruixar o pulveritzar:** consisteix a llançar productes químics mesclats amb aigua per a matar les plagues de l'hort. Generalment, s'arruixa al maig i al setembre perquè la majoria de plagues ixen a partir de maig i durant tot l'estiu. Els *plantons* joves s'arruixen amb adobs foliars i microelements, necessaris per a la vida de l'arbre. Els adobs foliars són líquids i es mesclen amb l'aigua perquè la fulla els absorbesca. També s'usen en els arbres empeltats. Les plagues més importants són l'aranya roja, el poll verd i el poll gris, que apareixen al juny; la caparreta, la serpeta i el poll roig ixen durant tot l'estiu.

A principis dels 80 va aparèixer una plaga nova que s'anomena *ácaro rojo* (àcar roig) i que afecta les plantacions entre octubre i novembre. Aquesta plaga és igual que l'aranya però més gran i apareix a la tardor perquè la calor el mata. Aquest àcar es menja la taronja i les fulles.

- **Capolar:** feina que consisteix a tallar a trossos menuts les branques del taronger, per a deixar-lo llest per a ser arrancat o serrat.
- **Cavar:** era el treball més fort de l'hort i es realitzava per matar la brossa si es continuava el cultiu antic. Ara la major part dels llauradors no treballen la terra, simplement adoben i reguen, ja que els herbicides són els encarregats de matar les males herbes. Segons els nostres informants, “hi ha finques a Vila-real que fa quinze o divuit anys que no es treballen”, ja que això estalvia diners i fa taronges de major qualitat, encara que amb menor quantitat.
- **Collir:** és el procés de recol·lecció de la fruita, que s'estén entre octubre i juny segons la varietat. Les eines que s'usen són les alicates i el cabàs. Abans de posar les taronges collides en caixons d'una arrova i mitja, les taronges es pesen en una bàscula per a fer comptes al final del dia amb la quadrilla. Hi ha dues modalitats: *astall*, en què els comerciants i els collidors acorden un preu per cada arrova collida; i a jornal, pel qual els collidors cobren un sou fix per dia treballat. Les taronges bones estan a les bragues o falde de l'arbre, que són la part més baixa del taronger.
- **Demandar aigua:** a Vila-real hi ha quasi un centenar de pous, cadascú amb la seua junta i socis. Totes les societats de reg conformen la Comunitat de Regants de

Vila-real, que actualment compta amb uns 5.000 associats. Aquests trien el Sindicat de Regs, format per 7 síndics elegits per un període de 4 anys. Dins de la Comunitat de Regants també hi ha un jurat de regs encarregat de vigilar, controlar i sancionar els qui facen un mal ús de l'aigua. Els llauradors que volen regar han de fer arribar un avís abans de la data fixada perquè el regador pugui organitzar el reg setmanal.

- **Desmamonar:** llevar *mamons*, branques llargues gens productives i que redueixen l'aportació de saba a la resta de l'arbre.
- **Doblar l'hort:** és una feina que es feia molt. Molts llauradors prefereixen doblar l'hort a empeltar-lo. Per a doblar l'hort es planta un taronger jove enmig de quatre grans (plantació al cinquet). Quan els arbres joves tenen 5 o 6 anys i ja poden fer taronges, els arbres vells són tallats perquè es podresquen i facilitar el creixement dels arbres joves.
- **Empeltar:** els horts s'empelten per *girar-los* de varietat. Quan un hort és gran i l'amo vol canviar de varietat, s'ha d'empeltar. La fórmula és tallar la meitat de les branques o braços de l'arbre perquè la saba estiga més concentrada. Si no es llevara cap branca a l'arbre, l'empelt no eixiria bé perquè l'arbre no tindria prou saba. Aquesta feina consisteix a lligar pell d'una branca damunt d'una altra amb ràfia. No és convenient empeltar un hort de més de 40 anys perquè en llevar-li les branques grosses el taronger s'apaga i pot morir.
- **Llaurar o treballar l'hort:** preparació de la finca per poder traure'n profit. És el conjunt de feines del llaurador, sobretot les relacionades directament amb el moviment de la terra amb aixada, lligó, lligona o maquineta. Es fa, sobretot, per llevar les males herbes del sòl i per facilitar l'oxigenat de la terra. Llaurar fa que la terra no es faci cada vegada més dura. És una feina que a poc a poc es fa menys i amb mitjans més mecànics.
- **Nivellar:** igualar la finca que s'acaba de traure perquè el reg siga perfecte. Si una part està més alta que l'altra, la més baixeta es negarà i l'altra es quedarà seca.
- **Plantar:** es pot plantar en dos moments diferents. El primer va de novembre a maig i el segon és a finals de juliol. Totes les varietats de taronger poden plantar-se a qualsevol època. Hi ha un període a l'estiu de mes i mig en el qual els arbres no trauen llenya nova i això s'aprofita per a plantar tarongers. Hi

Plançó

ha dos tipus de plantacions: a tires, sistema pel qual els tarongers són plantats un darrere de l'altre; i a cinc d'oros, sistema usat quan un hort té 40 o 50 anys i, en lloc d'empeltar-lo, es prefereix doblar. Els plançons o tarongers joves tenen unes necessitats diferents als grans: més treballades i més reg perquè la *barbà* dels vells els furta l'aigua, de manera que quan els vells no *senyalen* (no demanen aigua), els plançons volen aigua.

- **Podar:** procés d'eliminació de les branques que ja han produït taronges durant dos o tres anys. Això facilita el naixement de noves branques més fortes. Hi ha tres modalitats de poda. En primer lloc, la poda de *colmos* consisteix a tallar les branques verticals que estan al centre de l'arbre i s'emporten la saba de l'arbre. Són branques poc productives i que afecten les altres branques. Un altre tipus de poda és la poda dels secalls (*dessecallar*), és a dir, l'eliminació de la llenya seca que no aprofita. I, finalment, podem *aclarir* l'arbre llevant les taronges que sobren quan el taronger en té massa i facilitant una millor qualitat de les taronges que queden dalt. Aquesta operació es fa entre agost i setembre, quan la collita està aproximant-se.
- **Raure:** treballar la terra per a eliminar les brosses i oxigenar la terra.
- **Rebaixar:** operació de tallar les branques al taronger per a empeltar-lo.
- **Regar:** abastir d'aigua una plantació. Hi ha diverses maneres de regar: *reg a vado*, en el qual l'hort es rega per taules; *reg a manta*, en què s'amolla l'aigua des del cap de dalt de l'hort i, si cal, se l'ajuda perquè arribi a tots els racons de la finca; i *reg a goteo*, que estalvia aigua perquè l'aigua arriba a cada taronger individualment mitjançant les gomes instal·lades. A l'estiu es rega més sovint (cada tres setmanes), mentre que a la primavera es fa cada quatre o cinc setmanes. A l'hivern, es rega ben poc. El reg també estava relacionat amb l'adob, ja que si s'adobava amb amoníac s'havia de regar després; en canvi, si es llançaven nitrats calia regar primer. Al secà, és a dir, a les partides del Madrigal, Pla Redó i Pinella, es rega amb aigua de pou; mentre que a l'horta (les Solades i Carinyena) es rega amb aigua del riu. Les files i els reguers estan situats a la part més alta de l'hort, anomenada *cap de dalt*, mentre que la part baixa de l'hort s'anomena *bassal* o *cap de baix*.

Mecanisme de degoteig

- **Sanejar:** operació que es fa als arbres molt vells, que tenen trossos de llenya seca a la soca. Amb gúbies es lleva el que està sec fins que ix la fusta blanca de l'arbre. Aquesta fusta es pinta amb Podasín perquè l'aigua no hi entre i la podresca.
- **Sangrar o ratllar:** tallar horitzontalment amb un empeltador l'arbre perquè perda saba, ja que l'excés de saba fa que les taronges caiguen.
- **Tallar:** es comença a tallar a últims de febrer o primers de març, quan ja ha passat el fred. Antigament, es tallaven els horts amb *astraleta* (o destral) i *serrutx* (normativament, xerrac); actualment, s'usa el xerrac i les estisores. El tall que es fa al taronger es cura abans si està fet amb la destral que si està fet amb el xerrac, perquè la primera fa el tall més fi. A més a més, quan plou damunt d'un tall fet amb xerrac, l'aigua va entrant dins la branca, la clavilla i va podrint-la. Aquest brancam mor. "Abans, els talladors feien els talls inclinats, així l'aigua relliscava i queia; ara els fan en horitzontal i això és mal per a l'arbre", segons els nostres informants. Per a evitar la ferida del xerrac, s'usa una pintura negra, anomenada Cortesane o Podasín, que no deixa entrar l'aigua dins la branca.
- **Traure l'hort:** operació de convertir els antics terrenys de secà en camps de cultiu. Antigament, quan no hi havia tractors ni compressors, els homes havien de cavar la terra i, quan eixia alguna roca o alguna pedra gran, usaven una barrina. Colpejant amb la barrina, feien un forat a la pedra d'uns dos pams de fons i dins hi posaven un cartutx de pólvora amb metxa i un pistó. Els barriners encenien la metxa i fugien. La pedra es trencava i carregaven els trossos dalt del carro. Els trossos que encara eren grans es trencaven amb una massa grossa de 9 o 10 quilos de pes. Per alçar les pedres usaven un perpal. Avui en dia, per traure els horts, s'usen tractors.

Taronger amb flor

Oficis

- **Aferrassador:** calcula poc més o menys les taronges que hi ha a un hort abans de collir-les. No solen equivocar-se de molt.
- **Arruixador:** qui polvoritza els horts per matar brosses i plagues.
- **Barriner:** el qui trau l'hort amb la barrina.
- **Cap de quadrilla:** encarregat de buscar els homes per anar a collir. Cobrava el jornal de tots els collidors i després els pagava. També estava al compte de la bàscula a l'hora de collir.
- **Collidor:** persona llogada per anar a collir.

Collidor

- **Comerciant:** qui compra les taronges al llaurador per després vendre-les.
- **Corredor:** encarregat de negociar amb el llaurador la venda de les taronges. Mitjancer entre el comerciant i el llaurador.
- **Estatger:** persona que viu a la finca del propietari, el qual li dóna un sou i casa a canvi de la feina.
- **Hortolà:** amo de l'hort, que va a treballar-lo, plegar i cremar llenya, regar plançons, etc. També hi va quan li cullen les taronges per controlar el procés de la collita.
- **Llaurador:** qui treballa la terra. Propietari o treballador dels horts, encarregat de la major part de les feines relacionades amb el conreu.

- **Maquinista:** encarregar de manejar el motor del pou o de la sènia.
- **Peó:** home llogat per fer diverses feines, com plegar llenya, tirar fem, ficar forquetes.
- **Regador:** és qui vigila els reguers i les files quan estan regant.
- **Saurí:** sap on està l'aigua subterrània. Antigament s'encarregava de buscar aigua per a fer pous.
- **Tallador:** s'ocupa de la poda dels horts. Alguns també es dediquen a empeltar.

Tallador podant un taronger

- **Uller:** qui compra les taronges a ull, és a dir, sense pesar-les, i les torna a vendre.

Eines o ferramentes

- **Aixada de dues puntes:** instrument que s'usa per a treballar la terra. Està formada per una planxa rectangular de ferro acabada en dues puntes, adaptada a un mànec de fusta. Aquesta eina també s'anomena cigüenya.
- **Aixada de secà:** té la fulla rectangular i és més gran que les altres eines usades per a treballar la terra. S'usa més als horts de garroferes i oliveres i per a arrancar tarongers.
- **Alicates:** estenalles d'acer amb dues fulles xicotetes. S'usen per a collir.
- **Destral o astraleta:** instrument amb mànec de fusta i tall d'acer més ample a la part del tall. S'usa per a tallar i podar.

- **Atomitzador:** s'usa per a arruixar. És un motor xicotet que pot dur-se a l'espatlla. Té una capacitat de cinc o sis litres i llança el líquid en partícules minúscules.
- **Barrina:** ferramenta llarga amb un tall a la punta usada per foradar la pedra. Després s'hi posava el cartutx per tal de trencar-la a trossos.
- **Cabàs:** recipient de plàstic on es posen les taronges collides abans de traure-les a pesar-les.
- **Caixó:** recipient on es col·loca la taronja una vegada collida i pesada. Abans eren de fusta, però ara són de plàstic.
- **Corbella:** instrument amb un mànec curt de fusta i fulla d'acer corbada, usat per a tallar la brossa quan aquesta és tan gran que impedeix entrar la maquineta de raure.
- **Dalla:** ferramenta usada per a segar a ras de terra. Està formada per una fulla molt esmolada i acabada en punta, amb un mànec llarg que es belluga amb ambdues mans.
- **Empeltador:** com el seu nom indica, s'usa per a empeltar. Té el mànec de fusta o ferro i la fulla de forma rectangular acabada en punta.
- **Estisores:** estenalles amb fulles més grans que les alicates. S'usen per a tallar branques menudes.
- **Forqueta:** normalment, és un canya acabada en dues puntes menudes que, clavada a terra, serveix per subjectar les branques de l'arbre i evitar que es trenquen pel pes de les taronges. En lloc de canyes poden usar-se altres elements per fer-les.

Forquetes per a subjectar les branques de l'arbre

- **Granera:** tub llarg que s'acompanya d'un dipòsit d'uns cinc litres de capacitat. El líquid del dipòsit passa per una goma fina acabada en un mecanisme que escampa els herbicides. Funciona amb piles, raó per la qual també s'anomena màquina de piles.
- **Gúbia:** puntacorrent amb el tall en forma de mitja canya que s'usa per a sanejar l'arbre.
- **Lligó:** és semblant a l'aixada però de fulla més menuda. S'usa per a bellugar la terra uns 20 centímetres de profunditat, per a arrancar brosses o per fer cavallons.
- **Lligona:** és més gran que el lligó, però de fulla quadrada. És usada per a *revoldre* (llevar brossa), regar l'hort, fer cavallons i repartir fem.
- **Mall o massa:** martell gran d'uns 9 o 10 quilos de pes usat per a trencar les pedres.
- **Maquineta de raure:** motor que funciona amb mescla d'oli i gasolina, el qual porta una sèrie de ganivetes per a menejar la terra i arrancar les males herbes.
- **Motor de pressió:** motor del qual surten unes gomes llargues. El motor bombeja el polvoritzant que, a través de les gomes, arriba a qualsevol part de la finca. S'usa per a finques grans perquè és molt cansat treballar amb ell i els propietaris menuts prefereixen la motxilla.
- **Motxilla:** dipòsit que es duu a l'esquena amb corretges. Aquest dipòsit porta una bomba xicoteta que fa que l'herbicida isca del dipòsit per mitjà d'una mànega.
- **Perpal:** pal recte més gros que la barrina i usat per alçar i poder retirar les pedres més grans de l'hort.
- **Sarieta:** semblant a un cabàs que servia per posar el menjar (herba, garrofes, palla, etc.) a l'haca que anava en el carro. Estaven fetes d'espart.
- **Serra mecànica:** motor de baixa cilindrada al qual se li ha afegit una planxa de ferro que duu una cadena amb dents esmolades. Aquesta cadena es mou per efecte del motor. S'usa per a tallar branques grosses i ha anat substituint la destal i el xerrac.
- **Serrutx:** normativament, **xerrac**. És una fulla d'acer proveïda d'una sèrie contínua de dents esmolades en una de les seues vores, subjecta a un mànec de fusta. Serveix per a tallar branques.

Brosses

Existeixen dos tipus bàsics de brosses (les perennes i les caduques) roïnes per a l'hort. Per això, s'han d'arruixar amb diferents productes per tal d'eliminar-les.

Les brosses perennes són molt roïnes per a la finca. Les més comunes al nostre terme són la sisca, el gram, la canyota, la corretjola, la jonça, l'*esparraella* i els *muixos*.

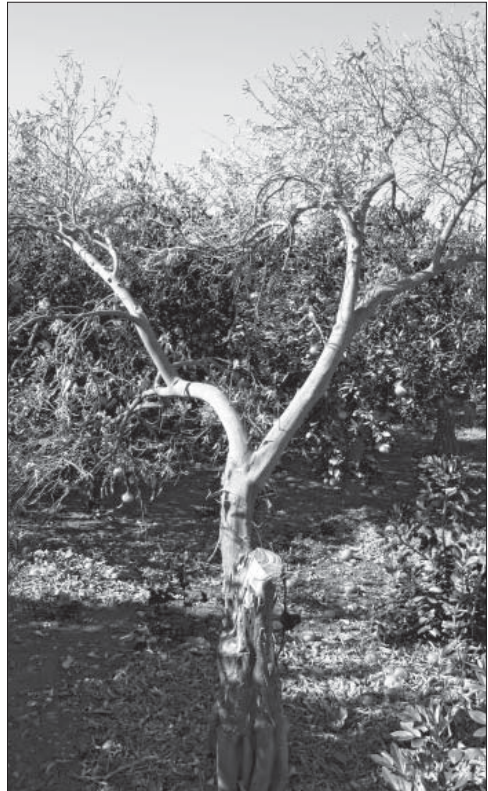
Les brosses caduques no són tan dolentes i es divideixen segons la fulla. Les de fulla estreta són la pelosa, la palmeta, el margall, la cua de cavall, la cua de rata i el serreig. Les de fulla ampla són el llicsó, el blets, l'ortiga, la rèvola, la verdolaga i la magreta. Aquestes dues últimes no són tan roïnes perquè aguanten la saó.

Alguns tipus de brosses: cugula, llicsó i magreta

Malalties dels tarongers

- **Gomosi:** apareix sobretot als tarongers de peu agre. Els llauradors la coneixen com a engomat. Es caracteritza per la formació d'una goma que podreix el peu i les arrels. Abans tractaven l'arrel amb Captan.
- **Ronya o lepra:** malaltia difícil de curar. El taronger amb menys de 25 anys segueix fent taronges encara que tinga lepra; però quan ja té més de 30 anys va a menys i s'ha d'arrancar.
- **Tristesia:** malaltia produïda per un virus que dona lloc al decaïment progressiu del taronger fins ocasionar-li la mort.

Taronger amb lepra

L'oratge

L'oratge és un element fonamental per al correcte desenvolupament de tot tipus de cultiu, no solament de la taronja, ja que la fruita necessita unes condicions climatològiques determinades.

El temps òptim per a la taronja és quan fa fred, però les temperatures no han de baixar de 0°C. Si fa més fred, les taronges es gelen. Els primers dies de gelada tenen tot el suc encara, però amarguen, i després s'assequen a poc a poc fins a quedar-se només amb la pell. Si la temperatura baixa més, el fred pot gelar tot l'arbre, que s'haurà d'arrancar.

L'excés de pluja també és roí per a les varietats primerenques, sobretot quan estan madures. La pluja produeix una malaltia anomenada *ioio* que fa que la pell s'asseque. Les taronges amb *ioio* s'anomenen *pixaes* i una vegada collides es fan negres en 48 hores. Les taronges que estan més a prop de terra, quan plou molt s'aigüen, es fan de color gris i cauen. Encara que conserven tot el sabor, no es poden vendre.

La calor afavoreix la taronja. Els anys amb estius molt calorosos, les taronges són més grosses. La calor del ponent, en canvi, pela la llenya tendra i fa que les fulles caiguen. Les taronges es queden tacades per la part d'on bufa el vent i cauen. Les que arriben als magatzems tacades, són apartades. Si quan fa ponent el taronger necessita aigua, els efectes són encara pitjors.

La pedra deixa ferides a la pell del fruit i un color negre. Les taronges amb la pell traspasada per la pedra es podreixen i cauen.

El bajocar

Introducció

Al terme de Vila-real, abans de plantar-se els tarongers es conreaven altres cultius com l'olivar, el blat i altres hortalisses. Fou després de les gelades de 1946 i 1956 quan s'arrancaren molts tarongers afectats pel fred i se substituïren per noves plantacions, o bé el seu lloc va ser ocupat pels bajocars. Entre 1960 i 1980 el cultiu de les bajoques era notable i durant aquest període les bajoques eren l'hortalissa que més es produïa i comercialitzava a la vila.

25-9-1960, s'inicia la construcció del nou recinte del mercat de les bajoques a la plaça de Sant Ferran

El primer mercat de bajoques on es comercialitzaven aquestes estava ubicat a la plaça de la Vila, on estan els porxes. Posteriorment, es va construir el mercat de les bajoques a la plaça de Sant Ferran. Aquest mercat fou referència a escala estatal i Vila-real tenia l'únic i més important mercat de la província.

L'últim mercat de les bajoques a Vila-real estava situat a l'actual pavelló Sebastián Mora. El canvi de mercat de la plaça de Sant Ferran al pavelló Sebastián Mora es va produir a les darreries dels anys 80, sobre els anys 1986-1987. Aquest últim mercat va durar poc, i a les acaballes dels anys 80 va haver de tancar-se, de manera que els llauradors del poble que continuaven plantant bajocars havien de desplaçar-se al mercat que hi havia a la Vall d'Alba per a vendre les seues bajoques.

És evident que als anys 90 van perdre la seua rendibilitat i actualment els bajocars que hi ha al terme de Vila-real són per al consum familiar.

S'ha parlat de diferents causes que portaren a l'abandonament del cultiu dels bajocars. Es va parlar de terres cansades, de l'auge de la indústria, etc. Però la causa més generalitzada per part dels llauradors és atribuïda a la contaminació provocada per la indústria de la ceràmica. De fet, els bajocars propers a les fàbriques de taulellets eren els primers que es morien. Fins i tot, recorden els llauradors entrevistats que, quan plovia, l'aigua i l'ambient escampaven la pol·lució.

Generalitats i conreu

Els bajocars comencen a plantar-se a últims de febrer o primers de març, i els darrers es planten a l'agost. El bajocar agraeix molt que es llance l'adob dos o tres mesos abans de plantar-lo. Aquest adob és fem, súper i amoníac.

Hi ha dues maneres de plantar el bajocar: de saó i d'estaqueta.

Saó consisteix a regar el camp i als sis o set dies, quan hi ha saó, es fan els cavallons i es planten els fesols *a punyet* (forma característica que consisteix a plantar-los de dos a dos i a uns vint centímetres de profunditat).

Quan es planta *a estaqueta*, es fan els cavallons i després es rega. A les quaranta-vuit hores es planta *al colmo* o *al tres pelat* del cavalló (és a dir, on ha aplegat l'aigua).

L'estaqueta és una ferramenta de fusta corbada amb una punxa, amb la qual es fa el forat i es posen dos fesols i amb la mateixa estaqueta es tapa.

Una vegada plantat el bajocar, a les set setmanes ja produeix. Aquesta hortalissa necessita molta aigua, per la qual cosa es rega dues vegades a la setmana. Són imprescindibles per al bon desenvolupament els nitrats després de regar o l'amoníac abans de regar.

L'estaqueta

Una vegada el bajocar ha crescut un poc i abans que traga els fils, es posen canyes verticals ben clavades perquè aquest s'enrame a la canya. Aquestes canyes després seran lligades amb vetes formant barraques d'unes sis canyes en els cavallons.

Entre els cavallons hi ha regadores, que com diu el nom serveixen perquè entre l'aigua, i també fer qualsevol altra feina, com collir les bajoques.

Pel que fa a la tasca de collir, cal dir que quan està en plena producció, es cull dues vegades a la setmana. La collita es realitza a jornal i s'empren poals o cabassos que són abocats als sacs quan estan plens de bajoques. Hi ha una persona que s'anomena la *buscaora*, la qual és la cap de quadrilla (qui busca el personal per a treballar).

Els treballadors o treballadores es fiquen a la feina sobre les set del matí i solen acabar sobre la una o les dues del migdia, hora en què l'amo del bajocar porta les bajoques al mercat per a vendre-les.

Aquesta feina de collir bajoques resulta pesada, tant per la calor que han de suportar a l'estiu com també quan es realitzen les primeres collites on els treballadors han d'ajupir-se més.

Per últim, cal recalcar el fet de la variabilitat dels preus, els quals depenen molt de l'oferta, la demanda i de la climatologia.

1960, el nou recinte del mercat de les bajoques a la plaça de Sant Ferran

Varietats

- **La garrofa:** és una varietat característica per la seua resistència a les malalties.
- **Fesols blancs:** hi ha dos tipus, els anomenats del *barco*, que necessiten canyes perquè s'enramen; i de *pinet* els quals no s'enramen i aleshores no els calen les canyes.
- **Samuga blanca:** té el peu (la llavor) més fort i aleshores aquesta varietat pren menys malalties.
- **Samuga roja:** és més delicada que la samuga blanca.

Malalties i plagues

- **Aranya roja:** insecte que produeix *l'anrojat*, és a dir, les fulles es fan roges. Aquest insecte s'elimina amb el producte fitosanitari de Metoxdem.
- **La mosca blanca:** que es combat amb Ultracid i la fa desaparèixer.
- **El purgó i poll verd:** es requereix un plaguicida com el Rogor per a extingir-lo.
- **Submarino:** és un insecte que va per dins de la fulla. Requereix aquesta malaltia una immediata polvorització amb Lanate, perquè fa malbé el bajocar.
- **Rull:** fa que les bajoques siguen xicotetes i el bajocar s'enrotlle.

Cal especificar que serien malalties produïdes per la terra o per la mateixa llavor: la rulla, el blanquejat (es fa la fulla groga) i l'enrojat. Serien plagues localitzades dalt de la planta: el submarino, l'aranya roja, el purgó, el poll verd i la mosca blanca. Plagues que estan a les arrels serien: els destapaparades, les agulletes, els cucs dormidors, els baconets i els caragols. Totes aquestes plagues s'eliminen amb Volation, que es tira abans de sembrar el bajocar, quan es va a regar.

Feines

Altres coses que es fan als bajocars són:

- **Polvoritzar:** amb motor a pressió si la plantació és gran i amb motxilla si la planta és jove i aleshores xicoteta.
- **Regar:** *a vado o a manta*, mitjançant uns reguers que donen al bajocar igual que en els horts, i *a goteo* (tot i que eren poques les finques que utilitzaven el reg per degoteig).

Climatologia

- **Calor:** és bona per al bajocar, perquè com més en fa més creix.
- **Pedra:** molt roïna i perjudicial, perquè desfà el bajocar.
- **Pluja:** no és gens bona ja que l'excés d'aigua i la humitat podreixen les soques quan el bajocar és xicotet.
- **Ponent:** no és favorable ja que produeix a la planta un canvi brusc de temperatura.
- **Vent:** és roí el vent perquè volta o tomba les canyes i, a més a més, llança a terra la flor del bajocar.

Refranys i dites populars

Introducció

Els refranys formen part de la cultura popular i acumulen les experiències viscudes per un poble. Aquests refranys i dites populars fan referència a diversos temes quotidians. La majoria pretenen aconsellar, però n'hi ha d'altres que sols tenen intenció satírica.

Són abundants els que fan esment a la predicció de l'oratge. De fet, aquest tema sempre ha estat una incògnita i molta gent s'ha guiat pel que diu el refrany. Així mateix, també s'ocupen de les qualitats dels mesos de l'any i fan referència a les estacions.

Refranys

- A l'abril, cada gota val per mil: perquè no sempre tenim mesos d'abril plujosos.
- A l'abril, no llesves fil; al maig, conforme vaig; i al juny, conforme vull: es refereix a portar més o menys roba segons el mes en què ens trobem.
- A l'abril, per la soca i la *raïl*. A l'abril, per l'ull i per la *raïl*: és temps de primavera i pluges.
- Al juny, corbella al puny: temps de segar el blat.
- A l'estiu, tot el món viu: com fa calor, ixen tots els animalets.
- Any bixest, la fava al revés: vol dir que la fava té la cella de boca a terra.
- Anar per anar, encara que siga al melonar: de vegades es fan les coses sense ganes.
- A quants manté la farina, i ella sempre que fina: parla de la quantitat de menjars que es fan amb la farina i dels beneficis dels forners.
- A santa Llúcia, pas de puça; a Nadal, pas de gall; i al rei, bèstia el que no coneix: fa esment al dia que s'allarga.
- A vora riu no faces niu: no s'ha de dormir, ni fer casa prop del riu per possibles riuades o desbordaments.
- Burro calent, porta la càrrega i no se la sent: referit a aquells que no se n'adonen dels seus problemes.

- Cel a muntonets, aigua a cabassets: els núvols anuncien la pluja.
- Dels vells trau el que pugues d'ells: l'experiència fa savis.
- El blat espés alegra l'amo al primer mes: quan ix és molt bonic però després l'espiga es fa menuda.
- El panís de la séquia ix: el panís s'ha de regar contínuament.
- Entre Sant Pere i Sant Joan, no faces l'era gran: època de sega del blat i emmagatzemar-lo en l'era. En ser una època de pluges, cal anar en compte de no guardar-ne massa i que es faça dolent.
- Fum de canyes fa poc de foc i molt de fumet; que et cases o no et cases, patiràs fred: les canyes quan es cremen fan molt de fum però poc d'escalfor.
- Hort mogut, amo perdut: no hi haurà taronges a la propera collita.
- Ja ve el temps dels tres germans: fred, moquita i fregamans: quan arriba el novembre més o menys que comença a fer fred.
- Navelate al d'un *atre*: la navelate és una varietat molt costosa i de poca rendibilitat per a l'hortolà.
- No digues oliva *hasta* que no estiga *baix* la biga: no s'han d'avançar esdeveniments.
- No digueu blat fins que no siga al sac i ben lligat: cal ser prudent i no avançar esdeveniments.
- Pel febrer un dia al sol i un altre al braser: mes encara de fred i cal abrigar-se.
- Planteu naps i cebes que encara que neve i pedregue, sempre quedaran *les casporres*: les *casporres* estan sota terra i, per tant, no pateixen tant les inclemències del temps.
- Per a sembrar i per a collir no cal dormir: primer de tot és la feina, a l'hora que siga.
- Pescador de canya i caçador d'animal que vola, té molt poca escola: que ha emprat el temps en pescar i caçar en lloc de millorar o aprendre coses més útils.
- Ponent la mou i llevant la plou: és la conjunció dels vents la que provoca la pluja.
- Quan al juny en veus una ací i una allà, collita hi haurà: encara és prompte però si al juny ja es veu alguna flor, l'hort tindrà abundància de taronges.

- Quan la merita va per l'horta, fes foc i tanca la porta: la merita és una au que assenyala el fred.
- Quan Penyagolosa té capell, pica espart i fes cordell: el Penyagolosa emboirat assenyala que plourà i aleshores no es pot anar al camp. Per tant, s'aprofita per fer tasques dins de casa.
- Qui de jove no treballa, de vell dorm a la palla: cal esforçar-se de jove per tenir un bon futur.
- Qui no guarda quan té, no menja quan vol: fa referència a la necessitat d'estalviar quan les coses van bé.
- Qui no vulga pols, que no vaja a l'era: fugir dels embolics i problemes.
- Qui té terra té guerra: es refereix als maldecaps i feinada que dona conrear la terra.
- Si a Sant Pere trona, la nou cucada no és bona: la pluja tardana no és bona per a les nous.
- Si la Candelària plora, l'hivern és fora; i si se'n riu, torna-te'n al niu. Tant si plora com si se'n riu, torna-te'n al niu. Tant si se'n riu com si plora, l'hivern està fora: la Candelera ve a principis de febrer (el dia 2), dates d'inseguretat climatològica.
- Si plantes les cebes en abril, encara que siga com un fil: temps de plantar-les.
- Si vols criar-te bo i sa, la faena d'avui guarda-te-la per a demà: apel·la a no fer grans esforços.
- Si vols una bona col, planta-la pel juliol: juliol és temps de plantar hortalisses.

Locucions i dites

- Acabar en una *picà* de fesols: acabar malament.
- A febrer va gelar l'aigua al llavader: dita que fa esment a la fredor del mes.
- Això està més dur que el cul d'un morter: quan alguna cosa s'ha fet molt dura, aplicat generalment a menjars.
- Alça't, que se't farà el cul agre: la frase fa un símil amb les taronges. Aquestes quan toquen terra acaben fent-se agres i es podreixen. Per això, fa referència a una persona que està massa temps asseguda.

- Arruixadetes del mes de maig: al maig s'alternen les pluges aïllades amb estones de sol.
- Bon bac i sense figa: eixir tot malament.
- Canteret nou, aigua fresca: fa referència a la necessitat de renovació.
- Eixa terra es pot treballar en lligó de fusta o raure amb les mans: quan la terra que es treballa és tova, fina, lleugera i manejable.
- Empeltar a la dormidora: a l'època que toca (cap a setembre) que la saba està adormida.
- Eres més bast que una espadenya d'esparg: fer les coses sense anar en compte.
- Està en flor i bajoqueta: jove i en plenes facultats.
- Estàs més verd que una ceba: ser encara inexpert en alguna cosa.
- Estic més gelat que un card: els cards es cobreixen en terra perquè es facen de color blanc i no veuen el sol.
- Fas cara de magraneta borda: ser de mala cantera, bord i dolent.
- Fer més mal que una bacona en un favar: referit a les destrosses que produeix aquest animal.
- Ha fet saó de granera: se sol dir quan plou un poc, per allò d'arruixar el terra i no fer pols quan s'agrana.
- Ho faràs jaç!: quan de tant utilitzar o maltractar alguna cosa es fa malbé. El jaç era el llit que normalment es feia de palla i absorbia la humitat. Servia als animals de les quadres per jaure al damunt.
- I a l'altra pinyol!: estar en desacord amb una frase, fet, acció o situació.
- Ixe és una formigueta: gent que ho arreplega i ho guarda tot.
- L'aigua va per la darrera taula: quan s'està acabant alguna cosa.
- Les faveres no han de vore el sol d'agost: quan es planten s'ha de mirar que no isquen en agost.
- No li busques tres peus al gat: quan una cosa cal donar-la per impossible, o no hi ha res a fer.
- Patix més fam que les *nacoretas*: anacoretas eren els ermitans dedicats a la contemplació i penitència.

- Que reguen arreu en fila: el pregoner ho anunciava quan entrava l'aigua a les partides de l'horta (les Solades, Carinyena i Cap de terme).
- Quan se sembren els fesols volen sentir les campanes: no s'han de plantar profunds perquè es podreixen.
- Ser un badoc: l'expressió fa referència a una persona que no té malícia, que no desconfia de res ni de ningú i tot ho troba bé. Badoc és la flor del magraner.
- Si en vols més, para el cabàs: es diu després d'una discussió o baralla, per si no n'has tingut prou.
- Si t'encantes se te'n passarà la saó: arribar tard a un fet, sovint al matrimoni.
- Té més *saque* que una revolta de riu: es refereix a una persona que menja molt.
- Terra, ni la que cap en els ulls: versió pessimista de ser propietari, que compara amb els ulls els quals amb una mica de pols ja t'encegues.
- Trons de matí, aigua de vesprada: a l'estiu és freqüent que passe això. Sempre s'ha dit que les tronades que venien del racó d'Artana eren perilloses.
- Vés i escampa el poll!: locució verbal que vol dir anar-se'n, fugir o escapar-se.
- Zis-zas garba!: una garba és un feix d'espigues segades i lligades. La locució significa que va de pressa, que fa les coses sense reflexionar.

Conclusions

Al llarg del treball hem pogut comprovar com el vocabulari agrícola de Vila-real és molt ric i variat, tot i que amb el temps molts vocables es perden igual com es perd l'ofici de llaurador.

L'origen d'aquestes paraules és, en un percentatge altíssim, català, tot i que trobem alguns castellanismes i paraules d'origen incert. Pel que fa als castellanismes, es refereixen preferentment a conceptes més moderns o actuals, com per exemple *serrutx*, *a vado* o *abono*. Pel que fa a les paraules d'origen desconegut, solen estar relacionades amb evolucions populars de paraules antigues que s'han deformat fins a fer-se irrecognoscibles. És el cas de *ioio*.

També, com no podia ser d'altra manera, abunden els mots d'origen àrab, ja que fou aquesta civilització la que va introduir molts avanços en l'agricultura ibèrica. Clars exemples d'aquest origen són alicates, aljub o gúbia.

A més, trobem paraules pròpies de la varietat lingüística del valencià septentrional i que no apareixen en els diccionaris normatius de la llengua. Un exemple d'aquests mots és *barbà*.

Pel que fa als refranys, com es pot observar, la majoria fan referència a les estacions de l'any i a la climatologia. Això és perquè l'agricultura depèn molt de les circumstàncies climatològiques.

Els refranys referits al blat o l'oliva apareixen en el refranyer vila-realenc perquè abans de plantar tarongers, els horts del nostre terme eren d'aquests cultius.

També cal destacar la gran quantitat de recursos retòrics i estilístics que utilitzen, com la metàfora, la rima i el símil. Molts refranys s'han perdut a causa de no usar-los. La gent jove no els coneix, i per tant, no els usa o els substitueix per refranys castellans. I als llauradors antics els costa recordar-los; la qual cosa fa que aquesta part del treball haja resultat més costosa de fer.

Aquesta pèrdua gradual dels refranys i dites populars suposa una reculada important en la llengua, ja que els refranys contenen tot un conjunt de coneixements ancestrals i poden ser útils per a la recuperació del valencià.

Finalment, hi ha expressions pròpies del món agrícola formades amb metàfores, canvis semàntics o resemantitzacions, com per exemple girar l'hort (canviar de varietat), senyalar (indicar que falta aigua a un arbre) o pixar (tacar-se les taronges per acció de la pluja).

Per acabar, esperem que la publicació d'aquest article anime i ajude la gent jove a recuperar conceptes que, tal vegada, havien sentit dels seus avis o que mai havien escoltat. Tot i que és un vocabulari específic d'una branca de coneixement concreta, moltes eines i feines encara les fem, encara que siga només a temps parcial o quan ens arreglem els masets on estiuem. És per això que cal recuperar les paraules, perquè sense paraules no hi som.

Bibliografia

ALCOVER, Antoni M. *Diccionari català valencià balear*, 12 vols. Palma de Mallorca: editorial Moll, 1959.

OBIOL MENERO, Emili. *Laprofitament de l'aigua de l'Horta del Millars*. Castelló de la Plana: Diputació de Castelló. 1985.

OBIOL MENERO, Emili. *Toponímia rural de Vila-real*. Vila-real: Cooperativa Catòlica Agrària de Vila-real. 1987.

Usó, Vicent. *La memòria del vent*. València: Bròsquil edicions. Col·lecció Lletra Llarga, núm. 14. 2002.

Recursos electrònics

Comunitat de Regants de Vila-real: www.regvila.com (consultat el 17 de gener de 2014)

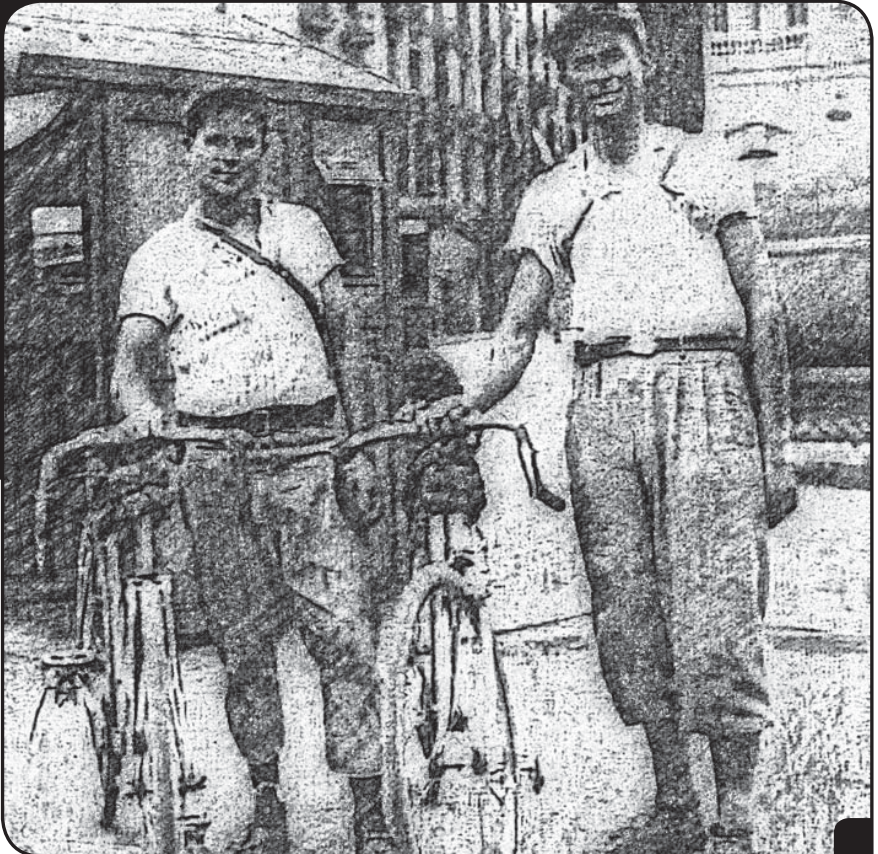
Plànol del terme municipal de Vila-real: http://www.vila-real.es/portal/p_20_contenedor1.jsp?seccion=s_fdes_d1_v1.jsp&contenido=1065&tipo=6&nivel=1400&layout=p_20_contenedor1.jsp&language=ca&codMenu=177 (consultat el 20 de gener de 2014). Adreça abreujada: <http://cor.to/termevila-real>

9

Joan Baptista Llorens Cantavella

L'ODISSEA DE L'ANY 1933

L'odissea de l'any 1933

Aquesta és una història esportiva de temps passats no massa llunyans, de quan Vila-real tenia uns 20.000 habitants.

El pas del temps comporta l'oblit i aquest ho esborra tot. És per això que escric per al record sobre la gran proesa que van realitzar l'any 1933 dos joves ciclistes vila-realencs, perquè quede plasmada en el paper aquella aventura.

Els seus noms eren Vicente Bort Gil i Manuel Llorca Tirado, però a Vila-real eren coneguts pels seus malnoms, el primer com Llima i l'altre com Benito.

Abans d'explicar la grandesa de la gesta que van realitzar aquests dos homes, detallaré de manera reduïda les seues biografies.

Vicente Bort Gil, *Llima*

Vicent Bort Gil, *Llima*, va nèixer el dia 8 de juliol de l'any 1907, al carrer de la Cova Santa, número 12, a Vila-real. Va ser batejat dos dies després del seu naixement. Fill de Vicente, de 30 anys, llaurador, i de Maria Gràcia, de 23 anys.

Des dels set anys, de la mateixa manera que la resta dels vila-realencs, està admirat pels continus triomfs en ciclisme del futur campió Llorens. Igual que altres joves de la ciutat, desitjava ser ciclista. De fet, la naturalesa li va concedir molt més, a banda de ser un bon ciclista, va ser un corredor a peu destacat, tal com ens detalla Vicente Tomás Gallén amb algunes de les seues actuacions en el seu llibre *Atletismo en Castellón: 1923-1936*, en el qual apareixen molts esportistes castellanencs i, per suposat, de Vila-real.

Vicente Bort va córrer la IV Volta a València a peu, l'any 1927, en la qual es va classificar en el tretzé lloc i primer dels vila-realencs. Van acabar la carrera 208 atletes i se'n van retirar 300.

L'any 1928 va tornar a participar en la V Volta a València a peu. En aquesta ocasió va quedar en la setzena posició, d'entre més de 500 participants. El mateix any, va participar també, el 18 de setembre, en la Volta a peu a Borriana i quedà campió de la competició, com a membre de l'equip pedestre del Club Ciclista Llorens de Vila-real. El 1929 va tornar a participar en la III Volta a peu a Borriana i es classificà en tercer lloc.

En diverses ocasions es va enfrontar al supercampió alacantí José Morán, conegut com *Meló*, que en la vida real treballava de porter en una fàbrica de tabacs situada a Alacant.

També va ser un corredor ciclista de vàlua, per exemple, el diumenge 30 de gener de l'any 1927, va realitzar la proesa en classificar-se tercer en aquella memorable carrera en carretera, van eixir de davant de l'Ajuntament, a la plaça porticada, més de 60 ciclistes. Al Raval de Sant Pasqual, el campió Llorens tenia un taller de fabricació, venda i reparació de bicicletes i, des d'allí, va veure passar els corredors a tota velocitat. La plaça que hi havia davant del convent de Sant Pasqual era un autèntic fanguer a causa del pas constant de cavalleries i carros. Quan el compacte del grup de ciclistes va arribar allí, un d'ells va ficar la roda davantera dins dels solcs que feien les rodes del carros i va caure, altres van xocar amb ell i Vicente Bort, *Llima*, quan va caure va trencar el selló de la seua bicicleta. Des d'allí va llançar un crit estentori "Batisteeeett!!". Llorens, amb senyes, li va indicar que s'apropara al taller, el va obrir, es va llevar la jaqueta i quan va detectar el trencament, va desmuntar el selló d'una altra bicicleta i el va acoblar a la de Llima a la distància correcta. Alhora li va donar uns consells que per a Vicente van ser ordres i es va incorporar de nou a la carrera. Aleshores va atrapar més i més corredors, però finalment va pagar car haver perdut 16 minuts amb la reparació del selló perquè, en l'esprint final, va ser superat per José Roglá de Nules, que era un bon ciclista. El segon classificat va ser Gabriel Cortés, de Vila-real, que va arribar a ser campió regional, i el tercer lloc va ser per a Vicente Bort.

En les carreres de les festes de setembre, va córrer en el velòdrom el 9 de setembre de 1927 i es va tornar a classificar en tercer lloc. Va guanyar José Roglá de Nules, el segon va ser Francisco Soler, *el Blanquillo*, de Vila-real, que va arribar a ser campió regional i cinqué en la Volta a Llevant.

Aquestes carreres se celebraven en el velòdrom que havia obert no feia massa temps la família Gumbau, *Picores*, que estava situat a l'eixida cap a Castelló. La inauguració d'aquell velòdrom vila-realenc va ser el dia 26 de desembre de l'any 1927 i el guanyador de la carrera va ser Manuel Capella Ros, de les Alqueries, que en aquells moments formava part del municipi de Vila-real.

Si en aquells temps hagueren existit les carreres mixtes com ara, en les quals es corren trams a peu, amb bicicleta i fins i tot nadant; sense cap dubte, Vicente Bort haguera sigut un gran campió. Llima sempre va estar molt pròxim al ciclisme, militava en el Club Ciclista Llorens. Quan va desaparèixer aquest club, va formar part d'altres clubs i penyes ciclistes que hi havia en la Congregació de Lluïsos de Vila-real. Tenia predilecció especial per la penya ciclista La Unión Villarrealense, fundada la primera setmana del mes de gener de 1933, de la qual era un dels directius, com podem apreciar en aquesta fotografia amb el guanyador del premi de la muntanya en la Volta a França, Vicente Trueba, conegut com *la Pulga de Torrelavega*.

Un grup de Lluïsos, 21 d'abril de 1934

El 1930, es va fundar el Club Ciclista Villarreal. Al febrer de l'any 2014, vaig demanar informació als meus amics que treballen en la Federació Nacional de Ciclisme a Madrid i em van confirmar que, efectivament, la fundació d'aquest club va ser l'any 1930, sense poder precisar la data exacta.

De totes les seues grans actuacions en carreres pedestres i ciclistes, només se'ls recorda per aquella gran gesta que va realitzar amb el seu gran amic, i també ciclista, Manuel Llorca Tirado, *Benito*, i que més avant detallaré.

Vicente va córrer fins que va esclatar la Guerra Civil, que jo anomeno *incivil*. Anys després, el 14 de maig de 1941, es va casar amb Elvira Rubio Cardona.

Acabava de complir 64, quan Vicente Bort Gil, *Llima*, va morir el 16 de setembre de 1971, el mateix dia que 38 anys abans ell i Benito, a Sevilla, van retre homenatge a la Mare de Déu de l'Esperança Macarena. Amb tota seguretat, la Macarena el va rebre amb dolçor en la seua arribada a l'eternitat.

Manuel Llorca Tirado, *Benito*

Manuel Llorca Tirado, *Benito*, va nèixer el 27 de maig de 1907 i va rebre el sagrament del bateig el 30 del mateix mes. Fill de Benito Llorca Font i Mariana Tirado Peris; nét de Benito, fill de Benito i germà de Benito, Manuel va ser conegut tota la seua vida, fins i tot després de mort, com Benito.

De la mateixa manera que la de tota la joventut vila-realenca, la seua infantesa i joventut està marcada pels triomfs constants en ciclisme del seu paísà el campió Llorens i, per això, tots volien ser ciclistes.

Va començar a treballar la terra amb 14 anys i només li van comprar una bicicleta va començar a practicar el ciclisme aficionat. Quan tenia 19 anys li va dir al seu ídol i alhora amic el campió Llorens que desitjava correr el Campionat d'Espanya en carretera, que es corria a Sevilla el dia 26 de setembre de 1926. Llorens el va admetre en els seus entrenaments, el va preparar i el va ajudar a aconseguir la forma sense cap error i allà que es van presentar a Sevilla els dos únics participants valencians.

En aquella ocasió, van començar la cursa 62 ciclistes d'elit, tots amb el desig de guanyar el campionat. Benito portava el dorsal número 24 i Llorens, el 29. Al final de la carrera, cara a la meta, els dos vila-realencs estaven en el grup que anava al capdavant. Va guanyar la prova el madrileny Telmo García, el segon va ser José Saura i el tercer, el campió Llorens. Benito, amb només 19 anys, va aconseguir un meritori vinté lloc.

La Unió Velocipèdica Espanyola estava dirigida per catalans i la seu estava a Barcelona i, com és molt normal i natural, desitjaven que el campionat fóra per a un català. Aleshores van desqualificar el vencedor, Telmo García, i li van regalar el campionat a José Saura amb la sentència feta pública el dia 8 d'octubre de l'any 1926.

Només van arribar a la meta i es van assabentar que desqualificaven el guanyador per haver rebut, en plena carrera, un tornavis per a collar fort els cargols d'un clip, el gran campió Ricardo Montero va protestar i això li va suposar una multa de 50 pessetes (de 1926). A continuació, Llorens també va protestar indignat per aquesta actuació, ja que si Telmo va rebre ajuda, Saura no va realitzar tot el recorregut del campionat. Des de l'eixida del centre de Sevilla, l'etapa va ser neutralitzada fins als afores on es va donar l'eixida real. Saura va realitzar tot aquest recorregut en un automòbil de la Unió Velocipèdica Espanyola i així es va evitar cansament i, sobretot, el risc provocat per les caigudes.

Aquella protesta li va valer a Llorens que li robaren el Campionat d'Espanya. Així és com van desqualificar Telmo, Llorens va quedar 2n i Benito, el 19.

Per a aprofitar la magnífica forma aconseguida per Benito, amb els seus 19 anys, el campió

Llorens li va aconseguir diversos contractes en velòdroms de tota Espanya per a formar equip de relleus, en el vocabulari ciclista són conegudes aquestes carreres com a l'americana.

Manuel Llorca Tirado, *Benito*, va continuar treballant de llaurador. Es va casar el 18 de maig de 1939 amb Dolores Mata Ballester. Va patir com tots la guerra incivil i, en acabar la bàrbara contesa, cert dia estava regant l'hort, mentre manejava el que denominen la paradeta, va notar un dolor molt fort en el canell i va pensar que se li havia dislocat. Com el dolor no se li n'anava, va anar a la visita del metge i, aquest, pensant que se li havia dislocat tal com creia Benito, li'l va enguixar. Dos dies després, amb un dolor extrem i tot el braç negre, va tornar a la visita, era gangrena. Li van haver d'amputar el braç ràpidament.

Benito, de la mateixa manera que Llima, sempre van ser persones molt estimades pels seus paisans, per això les autoritats, per ajudar-lo en la seua desgràcia, el van autoritzar a instal·lar un quiosc de venda de premsa a la plaça porticada, just a sota de la casa de Consuelo Font de Mora, coneguda com *la Mayorazga*.

Anys després, a causa dels disgusts que els causava Educación y Descanso, el 1953 es va dissoldre la Peña Ciclista Excursionista dels Lluïsos i Pascual Poré Peset; Pepe, *l'Ermità*, i la resta de la Directiva van reprendre l'oblidat i legalitzat des del 1930 Club Ciclista Villarreal. Immediatament, allí que van aparèixer els dos amics Llima i Benito. Vicente Bort Gil sempre va ser vocal i Manuel Llorca Tirado va arribar a ser president, alhora que era el vicepresident del Villarreal Club de Fútbol, sota les ordres del president Carda.

Carnet de Manuel Llorca com a president del Club Ciclista Villarreal

En aquells anys, el Club Ciclista Villarreal va assolir la categoria nacional, va organitzar l'homenatge a Pascual Poré, degà del ciclisme, el 1r i 2n Trofeu Campió Llorens, el primer guanyat per Miguel Poblet i, el segon, pel gran campió francès Anquetil.

Carnet de Manuel Llorca com a vicepresident del Villarreal CF

Benito va morir l'1 de març de 1974 als 66 anys, després de patir una cruel malaltia. A l'igual que el seu company Llima, va tenir un enterrament imponent amb gran presència, en el dol, de molts vila-realencs, els seus amics. Van ser famosos per la prosa de 1933, per les seues virtuts, per la seua bondat, pel seu bon fer, per la seua moral en la vida i per la seua honradesa. Descansen en pau.

2n Trofeu Campió Llorens. Començant per la dreta Bahamontes, el pare Marcet, Benito, Gaul i Geminiani

El fet digne de record protagonitzat per Benito i Llima o Llima i Benito (tant se val) en la seua volta ciclista a Espanya entre agost i setembre de 1933

En el número 15 de la revista *Font*, publicació d'investigació i estudis vila-realencs, vaig relatar l'aparició del primer bicicle a la província de Castelló, el seu propietari era l'anglès Russell Ecroyd Neild.

Des de l'aparició de les primeres i rudimentàries màquines, el celerífer, la Micholina, el bicicle i les primeres bicicletes, els joves d'Europa i els Estats Units van començar les seues aventures. En la part que ens concerneix, el 17 d'abril del 1894, van arribar a Castelló de la Plana i van demanar a l'Ajuntament que els posara el segell i la firma al Llibre de viatge i ajuda per a menjar i pernoctar, tres joves que van eixir de Bilbao el 29 de març, amb màquines Rudge que pesaven més de 12 quilos, estaven fent la volta a Espanya, eren Ricardo Damborenea, Gerardo Mujican i Francisco Fernández.

Dos anys després, el 5 de juliol de 1896, amb motiu de les carreres ciclistes que se celebrarien a Castelló, va venir des de València a presenciar-les Manuel Tauroní, soci de la Unió Velocipèdica Espanyola, amb un bicicle de roda gran davant i xicoteta darrere va fer el recorregut València-Castelló en 4 hores justes, amb la carretera de terra i de carros i amb aquella màquina tan pesada.

El 1900 va arribar a Castelló un ciutadà rus que estava fent la volta al món. L'any 1903 van arribar a Castelló un grup de cubans que també estaven fent la volta al món.

Teodoro Soum, campió ciclista espanyol, l'any 1910 va anar amb una bicicleta a Moscou i va tornar també pedalant.

El dia 28 de d'agost de 1912, va arribar al Ferrol el portugués Mendoza que estava fent la volta al món per 25.000 pessetes que li va donar la Societat de Turisme, quan va aconseguir acabar aquesta volta.

El dia 16 de març de 1927 va arribar a Castelló el manxego Ángel Pereira, que també estava fent la volta al món.

El 15 de febrer de 1928 van arribar a Castelló un grup d'alemanys que també estaven fent la volta al món.

El 12 de febrer de 1929, dos joves de Miranda de Ebro van començar a pegar la volta a Espanya i van fer etapa a Vila-real, on van conèixer el seu ídol, el campió Llorens. Van aprofitar també per a fer amistat amb els aficionats al ciclisme de Vila-real. Van acabar la seua volta a la península el 15 d'abril de 1928 amb 5.800 quilòmetres recorreguts, amb

bicicletes marca Victoria, van ser 68 dies. Aquests ciclistes eren Miguel Murga, *el Faraón*, i Jesús Gómez, *Gerolisa*.

Miguel Murga era un jove esvelt, fort, molt amable i educat i sobretot era valent, atrevit.

Miguel Murga, *el Faraón*, i Jesús Gómez, *Gerolisa*

En certa ocasió, per a guanyar una aposta d'un duro de plata, es va llançar al riu Ebre des del pont de Miranda de Ebro, amb trage i corbata. En una altra ocasió, es va llançar a la plaça i va torejar un bou Miura, en aquell moment els seus paisans el van veure com el més gran i des d'aleshores va rebre el nom del Faraón.

Entre 1933 i 1934 va aparéixer per Vila-real amb un camió carregat d'oli que venia per aquestes terres i tal com va escriure Cervantes que va veure "una bella villarrealense, que con su amena y elegante habla", també el Faraón es va enlluernar per una bellíssima jove de Vila-real, Dolores Mezquita Font. Aquesta, amb la seua amena i elegant parla valenciana, el va enlluernar i van contraure matrimoni el 1936, del qual van nàixer quatre xics i al final una xiqueta. El Faraón i la seua esposa residien al carreró del Trinquet vell, a

la part de darrere de la Casa de l'Oli. Treballava a l'estació del tren en càrrega i descàrrega de mercaderies, ja que tenia molta força. Va morir el 1974.

El 20 de setembre de 1931, van eixir de Vich per a fer la volta a Espanya, Bienvenido Altarriba, el *Rayo*, i Ramón Puigdellosa, *Nichs*, subvencionats per la fàbrica de bicicletes marca Sestal, al carrer del Comerç, número 2, a Barcelona, antiga fàbrica Mompeo. El propietari de Mompeo, quan es va jubilar, li la va cedir al seu operari preferit, Santiago Esteve Albert, d'aquest nom prové la marca Sestal. De l'any 1900 al 1936, la premsa catalana era la més important per al ciclisme i aquella felicitat aventura de dos catalans amb bicicletes catalanes va aparèixer en la premsa catalana com el *súmmum*.

Des d'aquell moment, Benito i Llima només pensaven en fer la volta a Espanya. Animats pel seu amic Murga i decidits a portar endavant aquesta aventura, van decidir demanar consell al seu amic el campió Llorens, gran coneixedor de les carreteres de tota Espanya.

El campió Llorens, Poré, Vicente Bort, Francisco Soler, Gabriel Cortés, l'*Ermità*, Parra, Bautista Mata, Pascual Ortells, Adsura i altres aficionats al ciclisme, totes les nits, després de sopar, es reunien al café Gran Casino, propietat de Consuelo Font de Mora, la *Mayorazga*. Quan pujaves l'escala, en entrar al gran saló café, cap a l'esquerra, al racó que dóna al carrer Major Sant Jaume cantonada amb el carreró d'Insa, estaven les dues taules reservades al ciclisme, al costat del piano de cola. Allí, el germà de Llorens, el meu oncle Luis, amenitzava el temps interpretant qualsevol tipus de música, ja que va ser director de la banda de música d'Artana i Almassora. Aquella taula amb bastiment de ferro i que damunt portava pedra de marbre blanc, que la propietària de l'edifici, Anita Font de Mora Chabrera, li va regalar a la meua germana com a homenatge pòstum al campió Llorens, el nostre pare.

Allí van acudir els nostres valents ciclistes, Benito i Llima, a demanar consell al seu ídol i amic Llorens. Aquest els va donar ànims i els va confeccionar el recorregut, evitant les carreteres pèssimes i, sobretot, els va confeccionar les etapes perquè pogueren descansar en localitats propenses a ajudar-los.

Llorens va escriure a coneguts seus de Catalunya, Bilbao, Madrid, Sevilla i Alacant, entre d'altres. Tots es van portar de categoria amb els dos ciclistes de Vila-real. Una altra cosa va ser el tracte que van rebre a Salamanca, Càceres o Badajoz, terres pobres i no massa amigues del ciclisme.

El primer projecte de recorregut es va haver de canviar. Van començar a estalviar algunes pessetes per si no rebien ajuda en alguna etapa o per si havien de comprar algun recanvi. Mentrestant, entrenaven dirigits i aconsellats per Llorens. Una vegada ho van tenir tot a punt, com a socis de la Unión Ciclista Villarrealense, i acompanyats per Llorens i Poré, van ser rebuts per l'alcalde de Vila-real, Manuel Usó Jarque, el dia 19 d'agost de 1933.

Aquest els va proporcionar un quadern de viatge o llibre de ruta i, en la primera pàgina, va escriure el que es proposaven realitzar els seus conciutadans. Aquest quadern també havia de recollir les notes de presentació.

Dies després, el dijous 24 d'agost de 1933, van començar la seua ruta amb les bicicletes Ciclos Laborda, sense canvi de velocitats i llantes de fusta. Van menjar a Riudoms, on residia la germana de Benito i el seu cunyat, i després van continuar cap a Tarragona, on van dormir.

DATA	RECORREGUT	DISTÀNCIA
24 d'agost	Vila-real > Tarragona	200 Km
25 d'agost	Tarragona > Barcelona	117 Km
26 d'agost	Barcelona > Lleida	162 Km
27 d'agost	Lleida > Saragossa	144 Km
28 d'agost	Saragossa > Osca > Jaca	160 Km
29 d'agost	Jaca > Pamplona	108 Km
30 d'agost	Pamplona > Sant Sebastià	107 Km
31 d'agost	Sant Sebastià > Bilbao	117 Km
1 de setembre	Bilbao > Santander	108 Km
2 de setembre	Santander > Gijón	196 Km
3 de setembre	Gijón > Oviedo > Luarca	129 Km
4 de setembre	Luarca > Lugo	154 Km
5 de setembre	Lugo > Ferrol	101 Km
6 de setembre	Ferrol > A Coruña > Santiago	129 Km
7 de setembre	Santiago > Pontevedra > Vigo	91 Km
8 de setembre	Vigo > Orense	105 Km
9 de setembre	Orense > Verín	73 Km
10 de setembre	Verin > Zamora	207 Km
11 de setembre	Zamora > Valladolid	94 Km
12 de setembre	Valladolid > Segòvia	110 Km
13 de setembre	Segòvia > Madrid	95 Km
14 de setembre	Madrid > Aranjuez > Valdepeñas	201 Km
15 de setembre	Valdepeñas > Còrdova	204 Km
16 de setembre	Còrdova > Sevilla	141 Km
17 de setembre	Sevilla > Jerez > Cadis	136 Km
18 de setembre	Cadis > Algesires	127 Km
19 de setembre	Algesires > Màlaga	140 Km
20 de setembre	Màlaga > Granada	132 Km
21 de setembre	Granada > Almeria	178 Km
22 de setembre	Almeria > Puerto Lumbreras	142 Km
23 de setembre	Puerto Lumbreras > Múrcia > Alacant	162 Km
24 de setembre	Alacant > València	165 Km
25 de setembre	València > Vila-real	57 Km

Llista de les ciutats en les quals havien de fer etapa

Plànol del recorregut

Com es pot apreciar en el plànol, la ruta amb les etapes escollides és la que està marcada amb un traç més gros. Però van haver de triar altres carreteres i etapes per a buscar el suport i ajuda dels ajuntaments i no tots ells hi van col·laborar. Per això, com era d'esperar, van haver de recórrer als seus estalvis. Benito va anar gastant els estalvis que portava damunt i, quan va arribar a Sevilla, ja no li quedava ni un cèntim. A partir d'aquell moment, havia de començar a pagar Llima –que no era molt donat a gastar– i com que tenia por de quedar-se sense diners no volia pagar. Per això van arribar a passar necessitats.

Vicent Bort Gil, *Llima*, i Manuel Llorca Tirado, *Benito*, a Sevilla

De vegades, encara em pregunte si el malnom de Llima li ve d'allò de no gastar o si ja el tenia la seua família.

L'última etapa i pernoctació va ser a València, la nit del 24 de setembre de 1933. Al dia següent, van eixir a bona velocitat cap al descans i el menjar a les seues cases de Vila-real.

La sort va voler que prop del poble es van trobar amb un amic del ciclisme, que els va dir que no era convenient que entraren a la ciutat perquè Poré i els seus col·laboradors, així com l'Ajuntament, tenien preparada una rebuda grandiosa i ningú els havia de veure.

Així és que van entrar a la fonda coneguda com la Venta del Hambre. Aquest nom provenia de temps passats, ja que en aquella fonda només es menjava el que portava cadascú. Allí només hi havia vi, de menjar res.

No obstant això, van poder saciar la fam, es van rentar i mudar i, quan ja va estar tot preparat, van fer l'entrada triomfal aclamats amb deliri pels veïns i amics del seu Vila-real.

Vicent Bort Gil, *Llima*, i Manuel Llorca Tirado, *Benito*

Dues joves guapíssimes els van oferir un ram de flors a cadascun d'ells. Quasi sis anys després, Benito es va casar amb la jove que li va oferir el ram. Mai he pogut saber qui va ser la jove que li va oferir el ram a Llima.

Abans d'eixir de Vila-real, Mariana Tirado Peris, mare de Benito els deia "Manuel, fill meu, no aneu que vos perdreu per eixes carreteres". Tot va acabar bé i la pobra dona va poder descansar del seu patiment. Benito era el seu últim fill en nàixer, el xicotet de la família. El seu germà Benito va morir sense saber pujar a una bicicleta.

El dijous 26 d'octubre de 1933, la penya ciclista la Unión Villarrealense va sol·licitar a l'Ajuntament una ajuda per a les despeses de Benito i Llima i l'Alcaldia els va donar 50 pessetes a cadascun d'ells.

Deu mesos després que Benito i Llima finalitzaren la seua volta a Espanya, altres cinc joves de Vila-real, aficionats al ciclisme i també de la Congregació de Lluïsos de Vila-real, amb el desig d'aconseguir la glòria, van decidir també fer la volta a Espanya.

El dia 27 de juliol de 1934, a les 3 hores i 45 minuts de la matinada es van llançar a la carretera aquells cinc valents: Salvador Ferrer, *l'Assuder*; Enrique Ferrer, *el Rago*; Isidro Monfort, *el Faixero*; Vicente Canós, *el Blanquillo*, i Vicente Parra, *Parret*.

Igual que Benito i Llima, durant mesos van anar estalviant i van crear un fons comú de 1.200 pessetes per si tenien necessitat de diners, quantitat considerable en aquell any 1934.

La primera etapa va ser fins a Utiel, el dia 28 van arribar a Tarancón, al dia següent a Madrid i el 30 van arribar a Miranda de Ebro, on va sopar i dormir a casa dels pares del seu amic Miguel Murga, *el Faraón*.

Al dia següent, 31 de juliol, van eixir ben prompte cap a Burgos, Vitòria i Sant Sebastià. Poc abans d'arribar a Mondragón, una parella de guàrdies civils de servei a peu en la carretera, els van donar l'alto i, sense més paraules, van ser encanonats i obligats a estirar-se a terra cap per avall, amb els braços en creu i les cames obertes. Mentre un dels guàrdies continuava encanonant-los, l'altre els va registrar, els van confiscar la documentació i la bona quantitat de diners que portaven.

No els van consentir ni parlar entre ells, formats de dos en dos i a peu portant cadascú la seua bicicleta i sempre encanonats, van ser conduïts al quarter de la Guàrdia Civil de Mondragón, on van ser empresonats per separat i portats un per un a la sala dels fuets per a intimidar-los en els interrogatoris. Quan van acabar, els van reunir als cinc i els van preguntar on havien amagat els diners que faltaven.

Els pobres joves no comprenien res d'aquella desventura i els van dir qui eren i que estaven fent la volta a Espanya amb bicicleta. Allò encara va empitjorar la situació, fer la volta a Espanya quan encara no existia aquella volta amb professionals. Els guàrdies van pensar que allò era una burla i els volien prendre el pèl i, aleshores, els van tornar a empresonar.

Amb la documentació confiscada, el comandant en cap del post de Mondragón va demanar informació al post de la Guàrdia Civil de Vila-real. El comandant en cap

d'aquest post, el capità Joaquín Jiménez¹, es va entrevistar amb el que era alcalde en aquell moment, Manuel Usó Jarque, que ignorava l'assumpte d'aquests cinc joves, i va dir que ningú de Vila-real estava fent la volta a Espanya, que això va ser feia 10 mesos amb Benito i Llima.

Una vegada rebuda aquesta informació des del post de Vila-real, el sergent comandant responsable de Mondragón els va acusar d'atracadors del Banc d'Amposta, realitzat dies abans per lladres muntats en bicicletes. Aleshores van ser empresonats per a portar-los davant del jutge dies després.

Els cinc joves, acovardits, negaven les acusacions i van demanar que tornaren a parlar amb l'alcalde de Vila-real, perquè aquest es posara en contacte amb el degà del ciclisme Pascual Poré Peset, que sí estava assabentat de la seua volta.

El capità Joaquín Jiménez va tornar a entrevistar-se amb l'alcalde, que va enviar un ordenança perquè li diguera a Poré que anara immediatament a l'Ajuntament ja que volien parlar amb ell.

Poré i la seua família eren carnisers de professió, *els Porenos*, i de tant en tant, per a evitar pagar impostos sacrificaven clandestinament algun que altre porquet en un pati tancat amb parets molt altes que tenien al carrer d'Onda. Aquell dia Poré i la seua família havien matat allí un porquet i estaven en plena feinada fabricant botifarres i embotit diversos, que després vendrien en la seua parada del mercat.

Quan es va presentar l'ordenança i li va dir a Poré que el requerien ràpidament a l'Ajuntament l'alcalde i el capità Jiménez, ell va creure que algú els havia denunciat i va exclamar aquella frase tan al·legòrica en ell "Cuca, ma que té perendengues"². Evidentment, es referia a què pensava que anaven a multar-lo per les seues matances clandestines. Més espantat que un conill perseguit per un gos llebrer, Poré –en companyia de l'ordenança– va arribar a l'Alcaldia. I quan li van explicar el motiu de la urgència, quasi va perdre el coneixement a causa de la immensa alegria. Aleshores, Poré els va posar al corrent de l'aventura ciclista dels cinc joves. Tot seguit, el capità de la Guàrdia Civil va tornar ràpidament al quarter per a informar al post de Mondragón de la innocència dels joves.

Una vegada aclarit el cas, els van tornar tot el que els havien confiscat i van ser posats en llibertat. Havien estat tres dies empresonats i, mentrestant, només havien pres pa i aigua. Al quarter de la Guàrdia Civil de Mondragón va acabar la il·lusió de la seua volta a Espanya; ja que van tornar a Vila-real amargats, cansats i enfadats amb la Guàrdia Civil de Mondragón i amb les orelles catxes i la cua entre les cames.

¹ Quan va acabar la guerra incivil, va ser coronel en cap de tota la Guàrdia Civil de la província de Castelló, ell era de Múrcia.

² *Cuca* vol dir mala persona i *tenir perendengues* significa tenir dificultats, molèsties.

La seua arribada a Vila-real no va tenir una gran recepció amb rams de flors. Mai més van tenir ganes de tornar a intentar la volta a Espanya.

Aquell estiu de 1934, Benito i Llima, molt a prop del pont de Santa Quitèria, al costat esquerre, van muntar un baret on acudien a esmorzar els treballadors i, per les vesprades, berenaven les persones que prenien el bany al riu o la séquia.

S'aproximaven mals temps, el 3 de maig de 1935, el jove Manuel Usó Ayet va ser elegit president de la Congregació de Lluïsos. Mesos després, una nit, ell i el seu germà Joaquín, que era frare carmelita, van patir una agressió al mig del carrer.

Al maig de 1936, van clausurar els locals de la Congregació i de la Penya Ciclista Excursionista dels Lluïsos de Vila-real.

Tres mesos després, el 15 d'agost de 1936, als 26 anys d'edat, van assassinar Manuel Usó Ayet a la Rambla de la Viuda. El motiu va ser que era president de la Congregació de joves amants de l'esport, tots ells catòlics i gent de bé, la qual cosa en aquells anys era un crim per a alguns pocs.

Pascual Mezquita Broch

10

**EL CARRER DE
SANT ANTONI**

El carrer de Sant Antoni

1

A les nits d'estiu, quan les gotes de suor et cauen per l'esquena inclús dins de casa, després de sopar, sols eixir a prendre la fresca al carrer. Moltes vegades, sobretot abans de mitjanit, continues tenint calor però a poc a poc, sense adonar-te'n, estàs més a gust. Al carrer, a banda d'altres rogles on són les dones, sempre trobe la companyia del meu veí Evaristo Ripollés, major que jo i amb tota la seua vida viscuda al carrer de Sant Antoni. D'alguna manera, encara que trobem altres formes de sociabilitat com, per exemple, els dinars a festes, els regals, sempre amb forma de fruits de la terra o menjars preparats, o les petites ajudes entre veïns, les nostres xarrades a la fresca són, per a mi, la representació del carrer com l'últim espai de convivència. Ja al seu moment, pels anys setanta, el mestre Joan Fuster deia que el carrer com espai de convivència a les grans ciutats estava entrant en decadència i, aquest canvi, començava a estendre's a la resta de les poblacions més menudes. L'explicació del perquè d'aquest fenomen, ell, el trobava en la proliferació creixent dels vehicles de motor que feien molt perillosa l'estada contínua dels més menuts, jugant, pel carrer. Com a conseqüència la televisió i els jocs electrònics s'han fet amb el control del lleure dels més menuts amb les mancances formatives que se'n deriven: pèrdua de la pròpia llengua ja que la immensa majoria d'informació que reben està en castellà, moralitat (poca i dubtosa) derivada dels programes televisius o, inclús, problemes de salut per l'excés de sedentarisme. Em direu que ara els adolescents sí que ixen i a edats quasi infantils per a divertir-se, normalment a la nit. És veritat, però la seua no és com la tradicional vida als carrers del poble on jugaven, ens fèiem amics i creixíem, ara el carrer només és un lloc de pas cosa que podem veure fàcilment a les festes del poble quan carrers que tot l'any resten deserts s'omplin de forma puntual per anar a qualsevol espectacle o, pitjor encara, quan són utilitzats com a menjador, sala d'estar, urinaris, *picadero*, taverna i discoteca per un grapat de monyicots, dels dos sexes, que quan es cansen se'n tornen a dormir-la a sa casa situada, generalment, a les noves urbanitzacions de la perifèria i que, sols contribueixen, a la degradació física i de la convivència del nucli antic amb la connivència d'alguns veïns que trauen profit econòmic, mitjançant lloguers, i les autoritats que, tot i els precedents judicials en aquesta matèria, no són molt sensibles a les molèsties sorolloses que es produeixen tots els caps de setmana, i no diguem en festes (?), per als veïns habituals quasi tots d'avançada edat. Tal vegada, les mostres de vandalisme adreçat contra el mobiliari urbà i el veïnat habitual es donen perquè la gent no considera que siguen res d'ells i no tenen cap lligam cap un espai que consideren totalment alié.

Aquests carrers buits ens haurien de preocupar una mica ja que significa que l'antic contrast d'opinions, no sols polítiques sinó de formes de viure o per resoldre qualsevol problema petit o no, han estat substituïts per les vies electròniques: ràdio, televisió i, ai, Internet. Açò té solució? Sincerament, jo crec que no. Senzillament els temps han canviat i ens han portat nous costums que, ens agraden o no, hem de pair. Parlant-ne d'açò, amb Evaristo, em deia que el nostre era el millor carrer del poble, on se sentia més a gust i que l'enyorava quan feia el més curt dels viatges, tot i que reconeixia que el mateix podia sentir qualsevol que visquera a un altre carrer. Jo crec que el que ell vol dir és, com diu el refranyer popular, que com a casa no s'està enlloc. I la qüestió és aquesta, només ens trobem, grans i menuts, bé a la nostra casa que hem convertit en un castell i per contra hem abandonat de forma definitiva el carrer com a espai de sociabilitat.

2

Segons pareix, el nom del carrer de Sant Antoni prové d'una antiga capelleta que estava situada al final del recinte murat a l'extrem meridional del carrer i que estava excavada en l'antiga murada que en aquest espai havia estat enderrocada per a augmentar la superfície de l'antiga vila. Jacinto Heredia ens diu que la citada capelleta es va construir a finals del segle XVII, va ser beneïda el 1726 i allí se celebrava missa fins a 1783, quan l'enderroc general de les murades a la segona meitat del segle XIX, la capelleta es va traslladar a la façana de la casa del costat sobre el gruixut que tenia l'antiga murada la qual es pot recórrer per dins d'algunes cases, trobem un cas semblant al carrer dels Desemparats, situat simètricament amb el carrer de Sant Antoni al plànol fundacional i primigeni de la vila. En aquest plànol, al seu origen, el carrer de Sant Antoni formaria juntament amb el carrer de Sant Roc, la seua prolongació natural cap al nord, el carrer d'Amunt, és a dir, situat cap a l'oest a partir de l'eix central format per la plaça i el carrer Major. Tanmateix, les persones (millor dit, els homes) en el decurs de la història, han fet dels noms de carrer dòcil camp d'afirmació de les seues idees, commemoració de fets o personatges més o menys destacats i d'humiliació del vençut. El nostre carrer només va tenir dos canvis significatius. El primer quan es va encetar la Segona República el 1931, quan les autoritats van voler donar-li un aspecte menys religiós al nomenclàtor viari del poble i van substituir el pietós i miraculós sant Antoni pel laic i republicà federal Francesc Pi i Margall, el qual curiosament va estar acompanyat pels altres presidents de la Primera República als tres trams que ocupaven els carrers d'Amunt i d'Avall. Com tot el món, amb un coneixement mínim de la història espanyola del segle XX, es pot imaginar que el segon canvi de nom es va produir el 1938 quan les tropes dels generals revoltats comandants per Franco van ocupar el poble i van escombrar tots els noms de carrer (i, ai, altres moltes coses) que tingueren relació amb la, segons ells, "nefanda República" i, en conseqüència, van retornar els antics noms, com sant Antoni en el nostre cas, que recuperaven l'antic

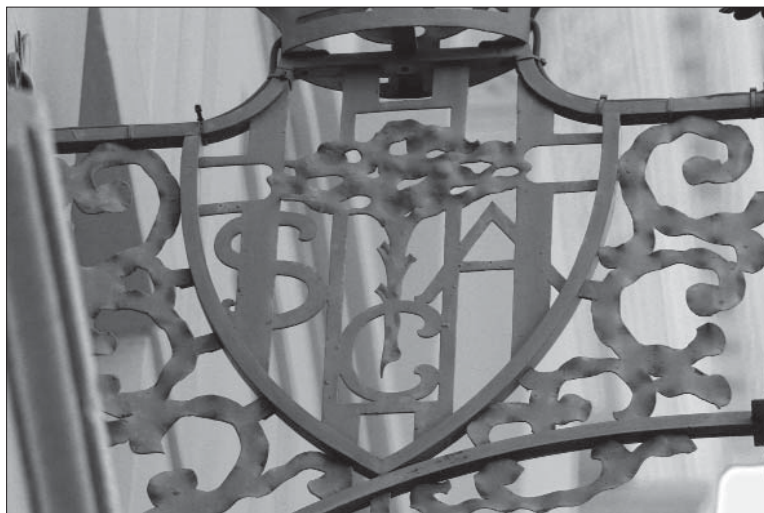

Capelleta de sant Antoni

nom però també refermaven el component catòlic de la dictadura franquista. Però aquest és un altre tema del qual parlarem més endavant.

Els límits del carrer són clars i nets, pel nord el carrer del Comte Albay i pel sud el carrer de Zumalacárregui. Està travessat, més o menys a la seua meitat, en direcció est – oest pel carrer de Cervantes, a més desemboquen en la seua vessant oriental els carrerons de Zalón (al tram nord) i Climent (al tram sud). Ara que parlem de noms de carrer, pel que fa als que l'envolten, el del comte que va gestionar, a principis del segle xx, l'assumpció al rang de ciutat i la millora del vial entre Onda i Borriana, que circulava pel centre del poble, em pareix molt correcta per a un dels carrers emblemàtics del municipi ja que va ser un personatge amb una relació directa amb el poble que, a més a més, el va nomenar fill adoptiu. Sobre el de Zalón, recordant un canonge lletraferit del poble que va viure a les acaballes del segle xviii i principis del segle xix, i el de Climent, un altre sacerdot vila-realenc del segle xvii, no tinc res a dir excepte que pareix que Vila-real només ha donat religiosos il·lustres. Ara bé, el que recorda a Zumalacárregui, cabdill carlí a la guerra dels set anys, allà al primer terç del segle xix i que no va tenir cap relació amb el poble, no veig perquè va perdurar quan, en els primers moments de la transició, van ser eliminats altres noms de carrer que tenien el seu origen a l'inici de la dictadura de Franco i que, en aquest cas, va ser retolat per a agradar als carlistes locals que van tenir un pes predominant, no molt positiu (i em quede curt i benèvol) per al poble, els primers anys després de la Guerra Civil. Per a acabar amb la qüestió dels noms i el seu major o menor mereixement, parlar-ne de l'homenatge amb placa inclosa, que es va fer d'un

dels veïns del carrer de Sant Antoni, al segle XIX, estic parlant de Joaquín Llorens Bayer, conegut com brigadier Llorens, (primer carlí i després del Conveni de Vergara isabelí) va acabar afusellant vila-realencs liberals el 1848. Realment, no comprenc, com es pot fer homenatge i reconeixement d'una persona que si en alguna cosa va destacar va ser en el seu acarnissament per a perseguir i matar conveïns. Moltes vegades hi ha gent que ompli el seu discurs de referències a la història del seu poble però, vés per on, pareix que pocs la coneixen, l'han llegida o la volen saber, la qual cosa, que voleu que vos diga, em pareix mala cosa ja que com deia la cançó “qui perd el seu origen per la seua identitat”.

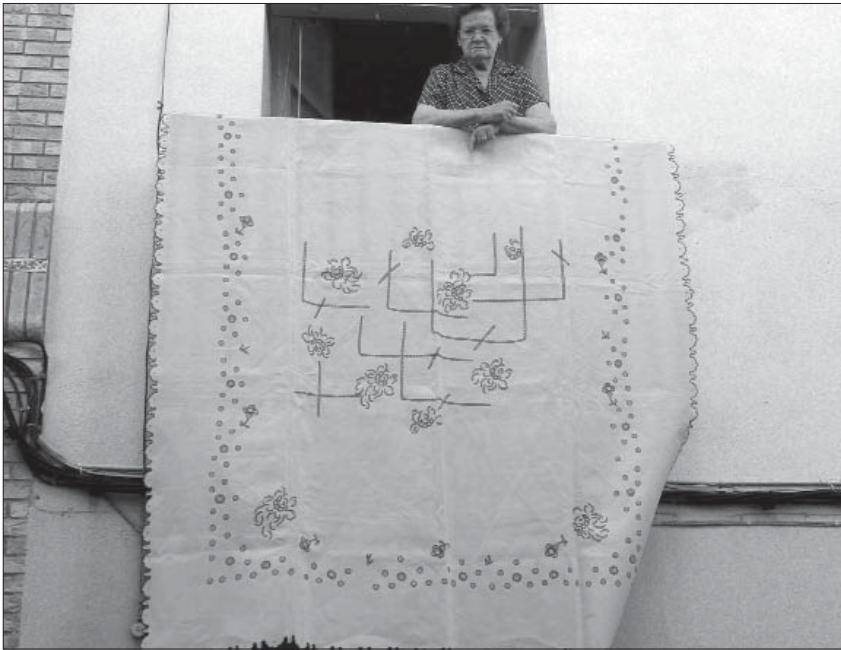

Ferro decorat a la porta del Sindicat

3

Una de les mesures de la política urbanística dels darrers trenta anys ha estat fer els carrers dels centres històrics d'ús exclusivament per als vianants. Bé, cal puntualitzar que allò de l'exclusivitat en *sensu strictu* no és veritat ja que, en qualsevol moment, podem ser esclafats per un quatre per quatre, gran com un camió, si no anem amb compte per un d'aquests carrers per a vianants ja que els motoritzats exigeixen el seu dret per a tancar el cotxe a les cotxeres respectives, portar persones amb dificultat motriu o, simplement, transportar qualsevol objecte d'ús casolà. El nostre carrer té el privilegi, no sé si positiu o negatiu, de comptar amb la meitat nord per a vianants i la meitat sud per a pas permanent de vehicles, de fet aquest al costat del tram oest del carrer de Cervantes, és l'únic de l'antiga vila formada pels carrers primigenis del poble, que no ha estat adequat per als vianants. Els primers assajos per a reconvertir el carrer en preferentment per a vianants pareix que es van aturar pels problemes que podia ocasionar el nou aspecte, que suposava un augment de l'alçada del carrer, per al desenvolupament de les nombroses processons amb les peanyes i passos annexos els quals, a causa de la seua envergadura i alçada,

podien embolicar-se amb els nombrosos fils elèctrics que creuen de part a part el carrer. Tanmateix, pareix que els entrebancs tècnics han quedat superats ja que actualment està convivint el carrer per a vianants i les processons. De moment deixem les processons, però voldria que ens fixarem en un aspecte que, al meu parer, resta bellesa al carrer com són els fils de tot tipus que tant creuen el carrer com es peguen a les façanes de les cases trencant la seua verticalitat estètica. Em direu allò del progrés, que és necessari connectar-nos a les xarxes de la llum elèctrica i telefònica, però jo vos contestaré que tenim nuclis antics de ciutats espanyoles (com, per exemple, Salamanca) on no apareixen enlloc i els seus habitants gaudeixen de les màximes comoditats dels temps presents. La vostra contestació, estic segur, anirà en el sentit que això suposa una despesa monetària que algú haurà de fer. Jo vos donaré la raó i afegiré que les mateixes companyies que fan les instal·lacions haurien d'acabar-les de forma més acurada.

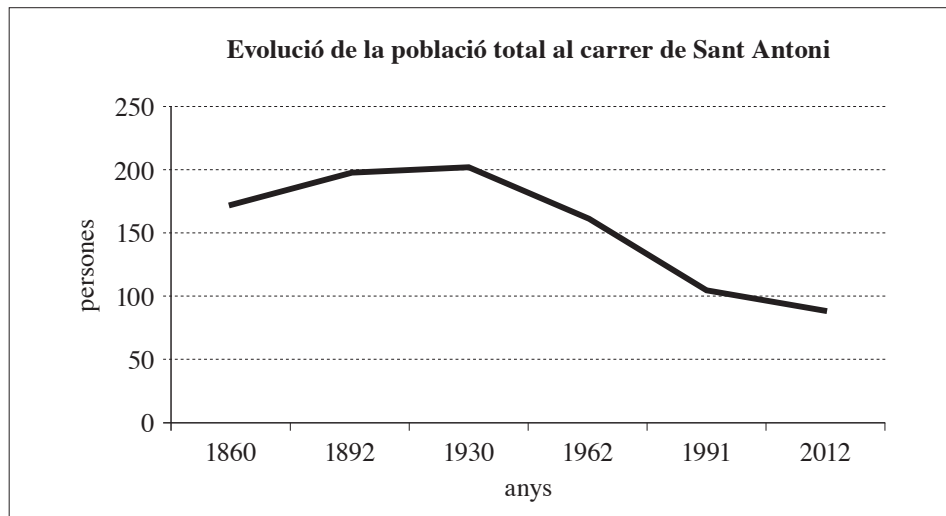

Ficant el cobertor per a la processó

4

El que dona vida al carrer són, és clar, les persones que hi viuen. Amb l'estudi de diferents documents (ací cal citar i agrair l'ajuda dels funcionaris de l'Arxiu i secció d'Estadística del nostre Ajuntament) podem traure algunes característiques d'aquells que viuen i han viscut al carrer i com han canviat. El primer que ens preguntem és quantes persones viuen i, si sempre, han viscut el mateix nombre. Pel que he pogut esbrinar en els diferents padrons, la primera vegada que es pot constatar, de forma fefaent i sense cap dubte, el

nombre de persones que viuen al carrer és en la segona meitat del segle XIX. Per a fer la comparança al llarg del temps he escollit, com a primer esglaó, el padró de l'any 1860 seguint en intervals d'uns trenta anys fins al 2012. Vegem el gràfic de l'evolució de la població que viu al carrer:

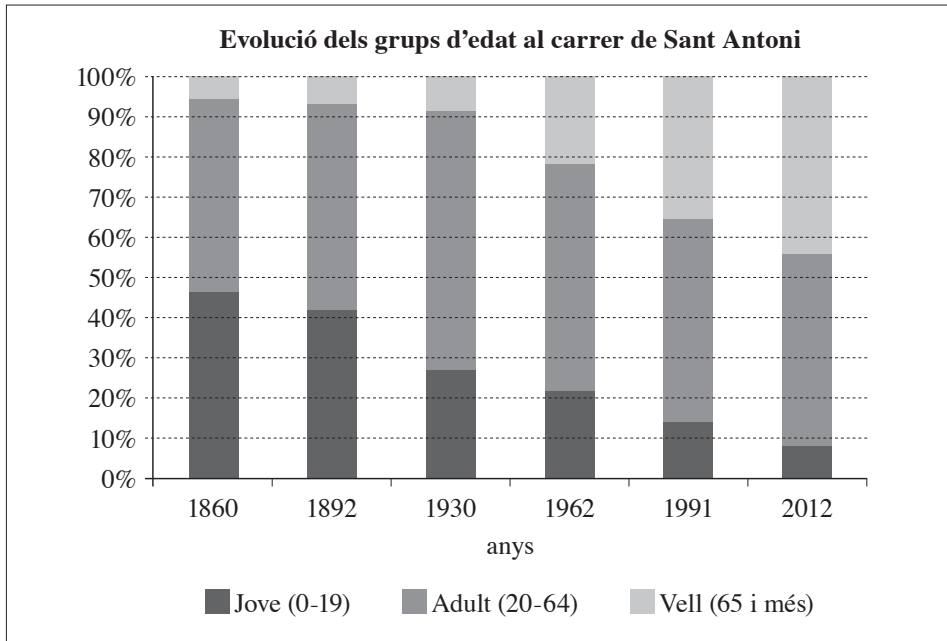

Font: Elaboració pròpia amb els padrons d'habitants dels anys respectius

Com podem veure des de mitjan del segle XIX fins a la Guerra Civil el poblament del carrer va conèixer un lleuger creixement des dels 160 veïns fins a situar-se al voltant de les 200 persones. A partir de la postguerra comença un devallament de la població fins a 1991 que abasta el 50% dels efectius poblacionals. Els últims anys fins a l'actualitat el descens ha continuat però de forma més alentida fins arribar a les 91 persones de l'actualitat. Aquesta evolució ha seguit un camí invers a la seguida pel conjunt de la població del municipi que ha crescut, sobretot, a partir dels anys seixanta. Tanmateix a les poblacions de l'Europa occidental que han conegut un procés de creixement de la seua població durant els segles XIX i XX han patit un fenomen paral·lel d'un progressiu despoblament de les zones centríques quan els seus habitants es tralladen a les noves urbanitzacions dels eixamples i la perifèria. Açò és el que, sense cap dubte, ha passat ací. Quines conseqüències provoca aquest comportament? Bé, en altres poblacions, les zones que queden despoblades, per residents autòctons, són ocupades pels establiments comercials, la qual cosa dóna nova vida al carrer, o comença a ser habitada per residents foranis de menor poder adquisitiu, mitjançant lloguer fonamentalment o simplement l'ocupació, que ocasiona una degradació de l'ambient social a la zona. Ací, pareix, que no ha passat res d'això, simplement, les famílies han reduït els seus efectius per migració dels elements més joves que en casar-se han creat noves llars familiars fora del carrer. Pel que fa a les cases que avui pareixen abandonades, han restat buides per la marxa dels elements més joves i la mort dels més majors.

Per tant, serà interessant veure ara l'evolució de la distribució per edat al gràfic següent:

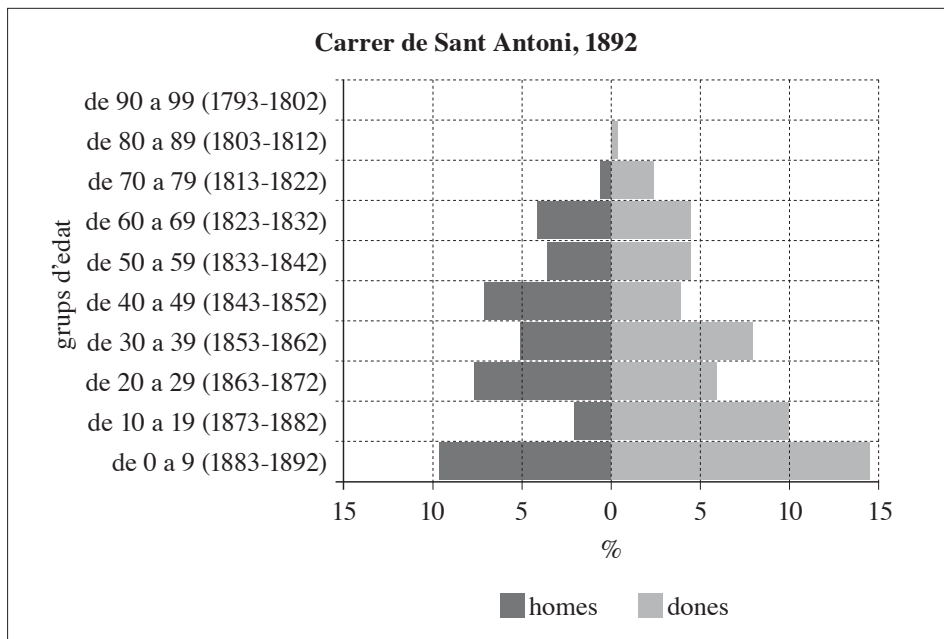
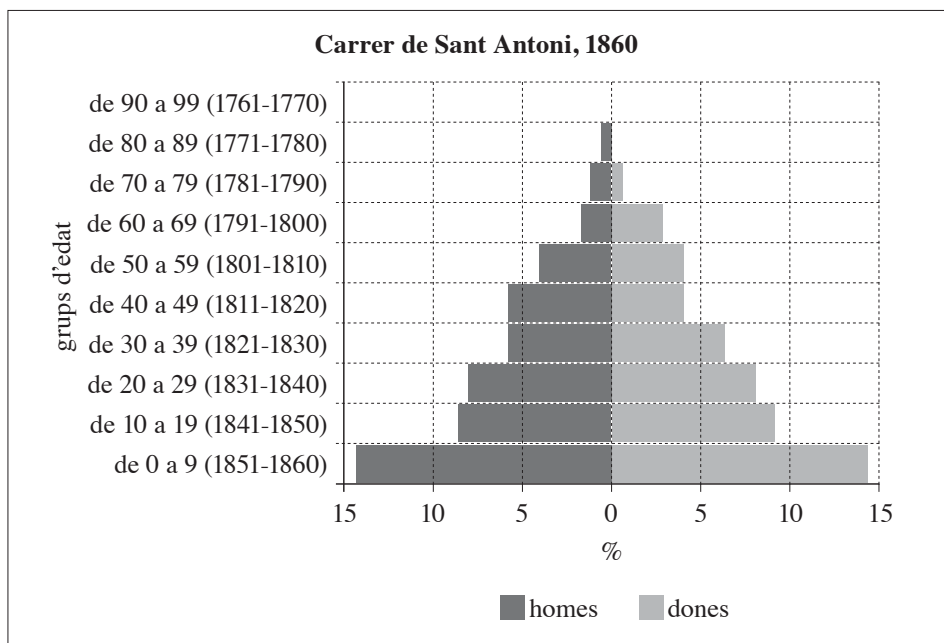
Font: Elaboració pròpia amb els padrons d'habitants dels anys respectius

L'evolució és la típica del procés en el món occidental durant els dos últims segles, pel qual una població passa d'una estructura jove a una vella, com és l'actual en el nostre carrer, on el percentatge de la població major de 64 anys està prop del 50%. Els dos factors més destacats per a explicar ací aquest comportament podrien ser l'augment de l'esperança de vida (millora de l'alimentació unit a la prevenció i cura de les malalties) i, com he dit abans, la sortida del nucli familiar dels membres més joves quan es casen. Per a completar aquesta visió general és significatiu que comparem les piràmides de població del carrer de Sant Antoni durant sis moments.

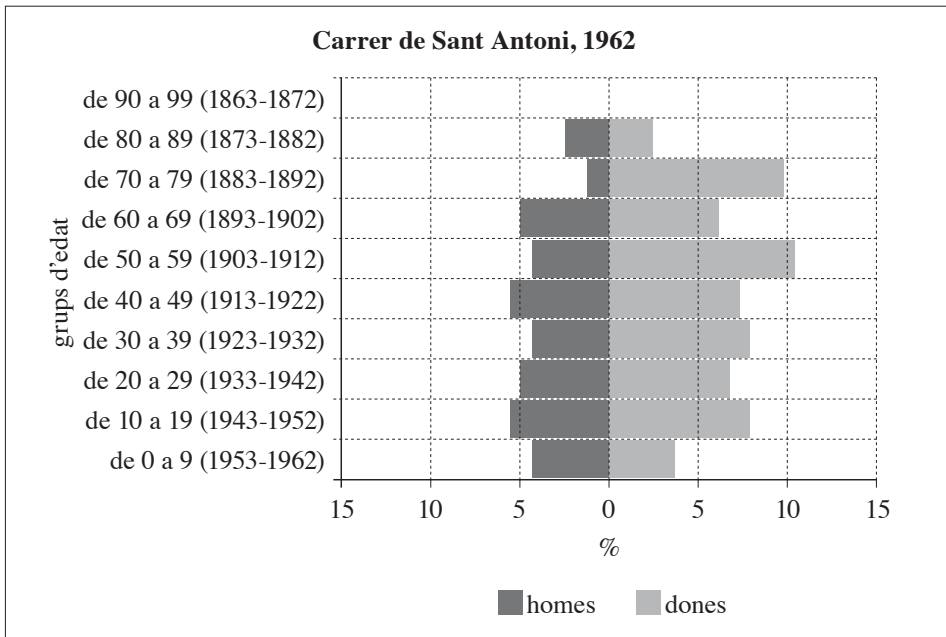
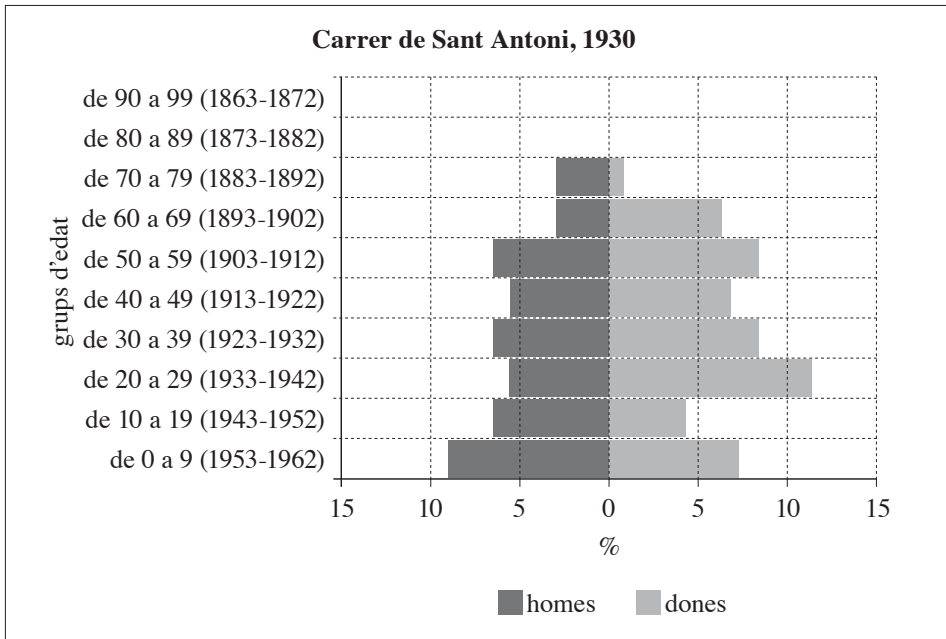
Si feu una ullada successiva als sis gràfics podeu veure, com a tret més significatiu que es produeix durant el transcurs dels anys, el canvi de la zona més ampla de la part de baix (els joves), que dóna la forma piramidal, a la part de dalt (els vells), que dóna la forma de tonell, cosa que ja havíem deduït abans en veure els grans grups d'edat. Una altra característica és

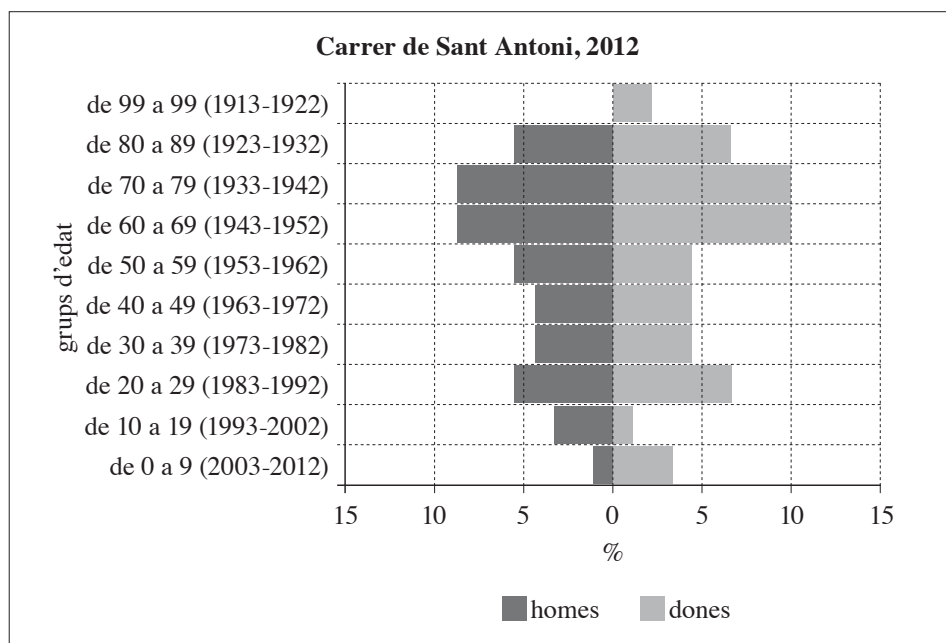
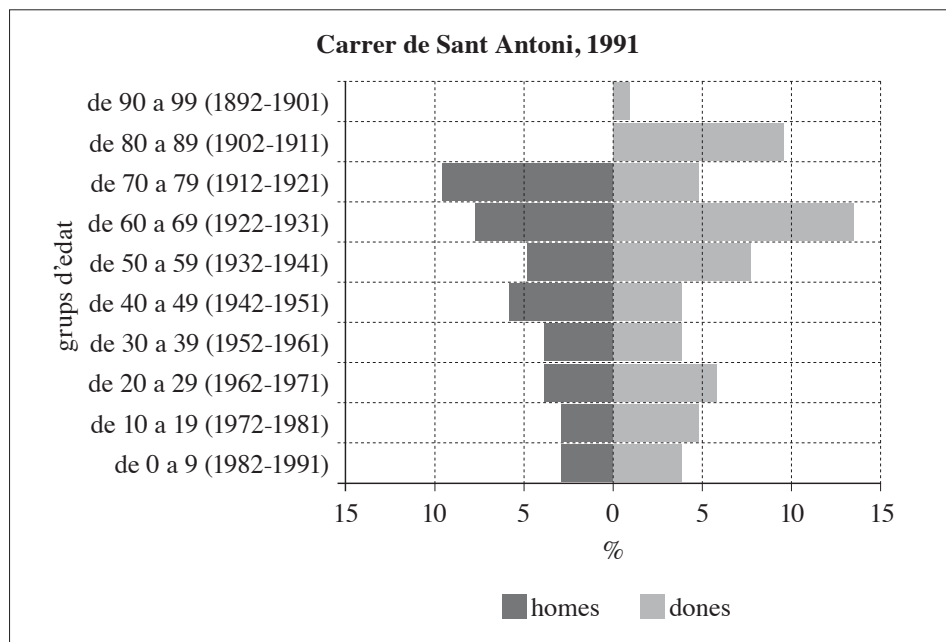
Ménsula

Font: Elaboració pròpia amb els padrons d'habitants dels anys respectius

Font: Elaboració pròpia amb els padrons d'habitants dels anys respectius

Font: Elaboració pròpia amb els padrons d'habitants dels anys respectius

la major presència de les dones en tots els padrons estudiats, la més gran és el 1962 i la menor el 2012. Açò tampoc és gens extraordinari ja que és conegut que a població més vella major presència femenina per la major resistència fisiològica i els diferents papers socials.

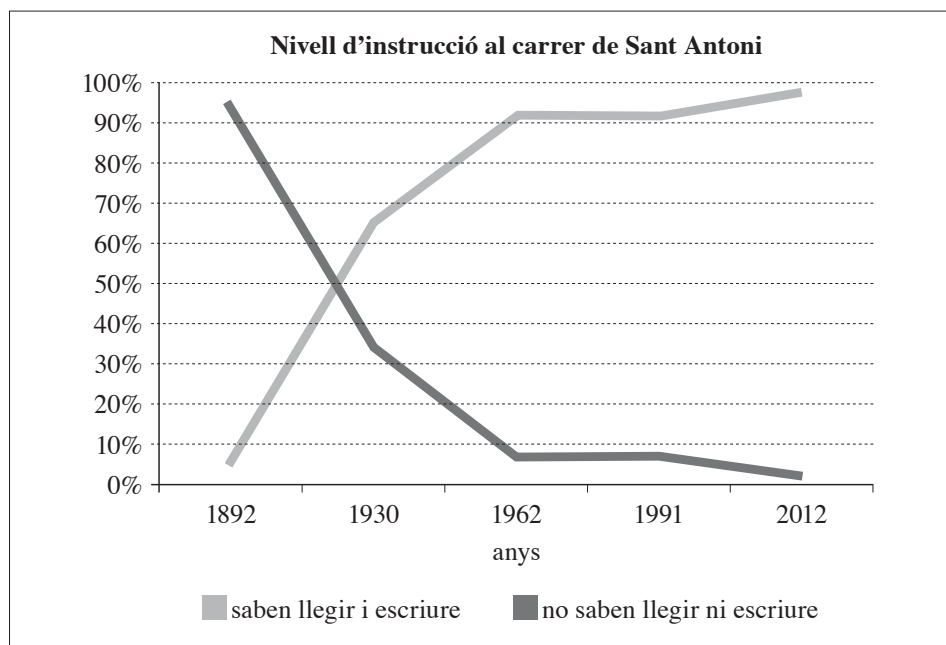
És curiós el que passa amb l'estat civil, no sols dels habitants del carrer sinó de tota la població pel que fa a trobar informació el més actual possible, d'aquesta característica demogràfica de la població. Pel que pareix aquesta dada ha desaparegut de les estadístiques municipals (estic parlant del padró) per considerar-la una dada privada i només apareix als registres civils dels jutjats on la consulta resulta més problemàtica, ja que, les dades que vull es refereixen a una col·lectivitat (a més, no tota una població sinó una part d'aquesta) i no a un individu en concret. Tanmateix he pogut obtenir una sèrie que abasta un segle, des de finals del XIX fins a les acaballes del XX, i es pot constatar que els solters dels dos sexes

Celebrant un bateig

representaven més del 50% fins els anys seixanta per la gran proporció de població jove i d'adult jove, els casats representen en el mateix període al voltant d'un terç dels habitants del carrer mentre que els vidus i vídues van augmentant fins al 12%. Amb el padró de l'any 1992 (últim consultat) les coses canvien, per una banda, tenim una davallada del solters fins el 40% provocada per l'envelliment de la població, els casats augmenten fins a un poc més del 50% i, curiosament, les vídues i els vidus descendeix un poc per sota del 10%. A falta de dades estadístiques dels últims vint anys, en la meua opinió, s'haurà produït una disminució en solters i en els casats i un augment de les vídues.

Un altre aspecte que apareix recollit de forma estadística als padrons des de finals del segle XIX és el nivell d'instrucció de la població. Al principi es constata només si saben llegir i escriure mentre que quan es generalitza l'escolarització elemental es passa a detallar aquest nivell educatiu. Tanmateix la meua intenció només és veure l'estructura somera d'aquest tret ja que d'aquesta forma em permetrà comparar les dades dels últims 120 anys. Ací caldrà introduir un altre gràfic que visualitzarà de forma ràpida l'evolució del nivell educatiu dels habitants del carrer.

Font: Elaboració pròpia amb els padrons d'habitants dels anys respectius

Com podem veure, el comentari és senzill, ja que, si a finals del segle XIX la immensa majoria del carrer (com de quasi tot el poble) eren analfabets, les coses van canviar l'any 1930 quan dos terços declaren que saben llegir i escriure i, sobretot, a partir dels anys seixanta on més del 90% diuen que estan alfabetitzats, xifra que arriba quasi a la totalitat l'any 2012 amb el 98%.

La procedència, és a dir, el lloc de naixement és un altre tret que marca una col·lectivitat. També és una dada que apareix recollida regularment en els diferents padrons. Pel que fa al nostre carrer podem veure que des que posseïm informació, almenys aquella que agrupa tota la gent del carrer, la major part d'ella, al voltant de les tres quartes parts, ha nascut a Vila-real encara que aquest percentatge ha sofert una lleugera davallada des del segle XIX. Si voleu xifres, ací les teniu al quadre següent.

Població nascuda a Vila-real al carrer de Sant Antoni (en %)

1892	1930	1962	1992	2012
89,9	81,6	83,4	73,3	75,8

Font: Elaboració pròpia a partir dels padrons respectius

El 1892 mostra el nivell major de nascuts al poble. De la resta destaca els procedents de Valderrobres (Terol) que representen un 3%, tots de la mateixa família, els provinents de diferents indrets de la província de València sumen un altre 3,5%, els que procedien de la província de Tarragona un altre 2% i, finalment, els que queden tenen el seu origen a la província de Castelló. Com podeu veure, vénen tots de les províncies veïnes i, per tant, més properes, el que ens indica l'escassa mobilitat de la població del nostre carrer durant aquest període, tret que assenyalava l'escassa importància dels moviments migratoris cosa que es repeteix durant els últims 120 anys, com ara veurem.

Els forasters en el padró de 1930 provenen, majoritàriament, de la província de Castelló (8,5%) i de València (6%), mentre que la resta (3%) té orígens més o menys propers (Alacant, Múrcia, Terol, Tarragona i Guadalajara). En definitiva, ara apareixen llocs més llunyans però en proporcions molt minses.

El 1962 la gent de fora del carrer prové majoritàriament, com en l'anterior padró, de la província de Castelló (11,7%) mentre que la resta prové d'un bon grapat de localitats repartides per tot Espanya (Ontinyent –província de València-, Archidona –província de Màlaga-, Viñuela –província de Màlaga-, Bellver –província de Lleida-, Madrid, Puebla de Fadrique –província de Granada-, Torrehermosa –província de Saragossa- i Valduañes –província de Sòria-).

En el padró de 1991, passa el mateix ja que la majoria dels forasters (20%) provenen de la província de Castelló i, on els provinents de la capital són la meitat, cosa que em fa pensar en el bon costum encetat durant els anys setanta i vuitanta d'anar a donar llum a l'hospital de Castelló per la qual cosa constava com a lloc de naixement Castelló, encara

que açò fora un fet puntual i accidental. La resta són variats: València, Albacete, Ciudad Real i Pamplona.

Finalment, en l'actualitat, l'estructura és molt similar ja que els originaris de la província de Castelló són els més abundants, entre els forasters, amb un 16,5%. Entre la resta trobem persones de Cadis, Ciudad Real, Múrcia i València, així com, per primera vegada, dues persones provinents de l'estranger, concretament de Romania.

En definitiva, les conclusions són clares: majoria aclaparadora dels nascuts al poble, la minoria més important són els provinents de la província de Castelló. Què pot significar açò? Podria indicar una gran estabilitat dels nuclis familiars respecte a la llar originària del nucli familiar i que no es desplacen de forma massiva, cosa que ens podria donar indicis, a falta d'estudis de major profunditat, d'una gran estabilitat econòmica i política (ja que aquestes són les causes principals que provoquen moviments migratoris) entre els membres que habiten el carrer.

Decoració per a la festa de Sant Antoni

6

Curiosament, com hem comentat abans parlant de l'estat civil, és més fàcil conèixer les professions dels veïns del carrer de l'any 1892 que les de 2012. Anem a explicar el que sabem.

En el padró de 1892 trobem que de quasi la meitat no apareix la professió, encara que molt probablement, coneixent l'elevat percentatge de població jove faça referència a aquests, els quals, molt segurament, ajudarien el pare o la mare, bé en les tasques agràries, ells, o bé en les activitats de casa, elles. El percentatge més elevat d'activitats fa referència a les fetes per la mestressa de casa (28%), seguit per l'activitat de llaurador (18%), com era d'esperar atenent l'estructura econòmica del poble d'aleshores. Tanmateix cal dir que el grup més nombrós (45%) el representa aquelles persones que no tenen professió cosa que, en la seua major part, fa referència als més joves que encara no tenen una activitat laboral adscrita de forma permanent ja que, en el cas dels xiquets ja més crescuts ajudarien els pares en les tasques del camp i en el cas de les xiquetes a les seues mares en les feines de casa. La resta de persones (9%) tenen activitats diverses als diferents sectors econòmics, primari com a jornaler o ramader, secundari com a paleta, fuster o teixidor, i terciari com a comerciant, estudiant, mestre, propietari o secretari de l'Ajuntament.

El 1930 les coses pareix que no hagen canviant molt ja que les tres activitats principals són les mateixes: mestresses de casa, joves en edat escolar i llauradors, encara que ara només abasten el 72% de les persones del carrer. La varietat de les professions ha augmentat fins triplicar el seu nombre sobretot les que podríem agrupar com a terciàries: servent o criada, estudiant, comerciant, empleat de banca, aparellador, corredors de finques, funcionaris municipals, empleats del registre, mestra, sacerdot i xofer.

Mirant les dades del padró de 1962 que fan referència a les activitats professionals podem observar, en el seu inici, la transformació socioeconòmica que sofreix

Escultura a la porta del Sindicat

Espanya a partir dels anys seixanta ja que, si bé de nou les tres activitats predominants són les relacionades amb la casa, els estudiants i els llauradors, aquests últims han baixat fins representar només el 10,5% (el 1892 eren el 18,2% i el 1930 el 18,9%), es troben molt a prop el grup de persones que es dediquen al comerç (6,1%). És a dir, les activitats primàries, a poc a poc, es redueixen davant el creixement de les activitats secundàries i, sobretot, terciàries.

I fins ací puc parlar-ne, de les activitats professionals dels habitants del carrer de Sant Antoni, almenys si vull tenir una referència documental ja que no he trobat una font accessible a partir de la qual treballar pel que fa a l'època més recent ja que aquesta informació ha desaparegut dels padrons, i altres fonts estadístiques, en considerar-la privada i sense utilitat. Tanmateix sí que puc donar la meua impressió de forma qualitativa d'allò que veig. En aquest sentit, la percepció principal és la reducció dràstica de les persones dedicades a les activitats agrícoles i l'augment, a causa de l'elevació de l'edat mitjana dels residents al carrer, de les persones jubilades encara que algunes d'elles es puguen dedicar de forma esporàdica a les activitats al camp.

Decorant el carrer per a Sant Antoni

La població d'un territori també la podem definir des del punt de vista polític. Una de les formes d'assabentar-se de les opinions és mitjançant la seua participació en les diferents eleccions. Pel que fa al carrer de Sant Antoni, pel contacte i la conversa amb moltes de les persones que hi viuen, podria donar una estimació general del tarannà polític del carrer però vaig a intentar deduir-ho amb els resultats electorals. Com podreu imaginar el carrer de Sant Antoni vota amb altres del seu voltant en una taula electoral, en concret, el districte primer, secció primera.

Podreu criticar-me que aquest mètode no permet saber amb total seguretat les opinions polítiques del carrer, ja que les votacions són secretes, i podria donar-se el cas que el carrer no reproduïra la mateixa estructura de votació de la taula on voten. Jo us conteste que és possible però no probable des del punt de vista estadístic i, a més a més, pel que fa

Festes de Sant Pasqual

als últims temps democràtics, com he dit abans, molts veïns de forma directa o indirecta, de forma quotidiana, expressen les seues opinions.

He escollit com a moments electorals els comicis de la Segona República (1931, 1933 i 1936) i les eleccions generals per al Congrés de Diputats de la monarquia parlamentària de Joan Carles I (1977, 1982, 1986, 1989, 1993, 1995, 1999, 2003, 2007 i 2011). Considere que les desenvolupades durant la restauració alfonsina de finals del segle XIX i principis del segle XX, falsificades pel caciquisme, i les escenificades sota el franquisme (1939-1975), en absència de llibertat i pluralisme ideològic, no són fiables com a expressió de l'opinió política dels espanyols.

Una altra qüestió és la consideració que done als diferents partits que es presenten a les eleccions que jo he agrupat, de forma simplificadora, en dues grans alternatives, dreta i esquerra. Accepte que, segurament, no estareu d'acord amb mi en algunes adscripcions dels partits a una o altra orientació, tot i això, en cadascun d'ells puc donar alguna raó per a fer-ho. A la fi, és la meua opinió la que queda expressada a l'article, per més assenyada i justificada que voldria que fóra. Tanmateix, en quasi tots els casos, el percentatge major és clarament identificable restant les candidatures, d'orientació ideològica més dubtosa, amb percentatges molt reduïts. En cada votació assenyalaré, per a dreta i esquerra, la candidatura majoritària i el seu percentatge de vots, ja que crec que d'aquesta forma es farà més visible quina és l'opció ideològica predominant.

En les eleccions municipals del 12 abril de 1931 el nostre carrer estava enquadrat dins del districte primer on podien votar 576 electors. Els sistema electoral d'aquell moment era totalment diferent de l'actual i es basava en la proporcionalitat entre majoria (la candidatura guanyadora) i minories (candidatura perdedora) però es votava nominalment cadascun dels candidats, tanmateix els resultats van ser molt igualats ja que els diferents candidats de la candidatura monàrquica, que va ser la guanyadora, van obtenir una mitjana de 241 vots, mentre que la candidatura republicana – socialista en va tenir 220, de vots. És difícil calcular la participació amb exactitud (he sumat les mitjanes de les dues candidatures i he calculat el percentatge respecte el total d'electors) però jo la xifraré al voltant del 80%. Tenint en compte les circumstàncies, la descomposició del sistema monàrquic de la restauració i l'ascens del republicanisme, és simptomàtic l'arrelament al districte (i el nostre carrer en ell) del pensament polític més conservador.

El novembre de 1933 es van produir les segones eleccions legislatives de la Segona República Espanyola (de les primeres, malauradament, no tenim xifres detallades per districtes municipals) que van comportar, en l'àmbit nacional, el triomf de la dreta. Al districte electoral del nostre carrer les coses van ser molt clares ja que la candidatura de la Dreta Regional Agrària (la qual formava part de la coalició electoral de la CEDA de José María Gil Robles) va obtenir una mitjana de 284 vots mentre que la candidatura

del Partit Republicà Radical en va tenir una mitjana de 93 vots i la candidatura de republicans d'esquerra i socialistes uns 40 vots. La participació, tenint en compte que el total de votants era de 509, la podem xifrar en un 82%. Els conservadors catòlics van obtenir un triomf aclaparador.

Els resultats de les terceres eleccions legislatives republicanes, el 16 de febrer de 1936 en primera volta, van ser molt pareguts als anteriors al districte primer secció primera, on estava inclòs el nostre carrer. La Dreta Regional Agrària va obtenir una mitjana de 248 vots, el partit Republicà Radical, que anava per lliure, 53 vots i el Front Popular, coalició d'esquerres, 52 vots. La participació es pot xifrar en un 70%. Com podem veure, una altra vegada, el triomf conservador quasi va triplicar els vots units de les candidatures de centre i esquerra.

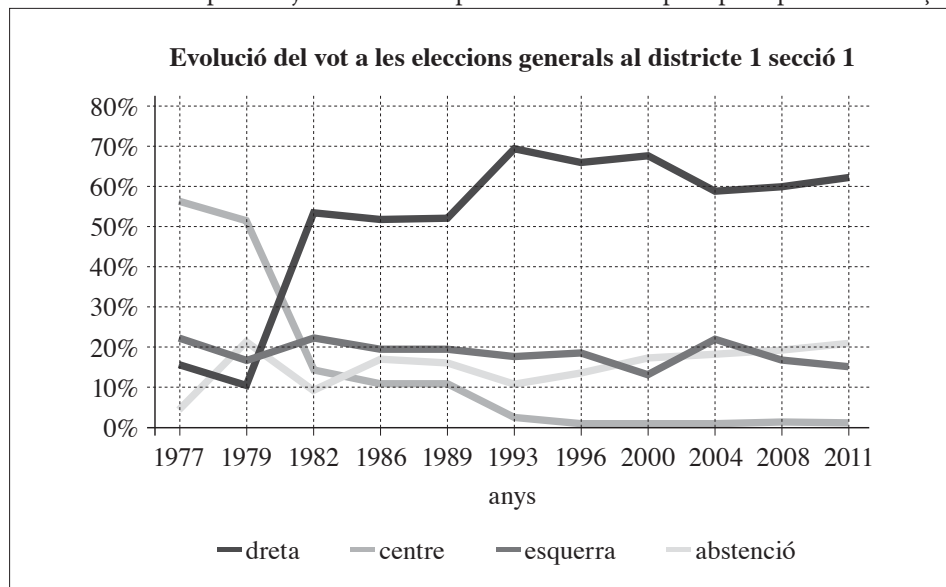

Visita del bisbe al casal de les rosarieres

El comentari de les eleccions legislatives durant la monarquia joancarlista, des de 1977 fins a 2011, l'he organitzat agrupant les diferents candidatures en tres grups: dreta (Falange, Fuerza Nueva, AP/PP, Unió Valenciana, España 2000), centre (Candidatura Independent de Centre, Democràcia Cristiana, UCD, CDS, Verds, UPyD) i esquerra (Carlistes, Frente Democràtico de Izquierdas, PSPV/PSOE, Partit Socialista Popular, PCE, EUPV, Entesa, Partit Socialista dels Treballadors, Partit Comunista dels Pobles d'Espanya, UPV/BLOC/Compromís, Esquerra Republicana del País Valencià). Açò és una simplificació i entendré que, en algun cas, vos mostreu en desacord encara que he de dir-vos que he mirat, en els

casos que vos puguen semblar més estranys, com els Carlistes, el programa electoral per a poder situar en algun dels tres blocs les diferents candidatures. Tanmateix, des de l'aspecte quantitatiu només he trobat quatre candidatures que sobrepassen el 10% de l'electorat: AP/PP, UCD, CDS i PSOE. Per a acabar de bastir el marc per a fer el comentari del conjunt he afegit un quart grup on he sumat les abstencions, els vots en blanc i els nuls. El resultat el podem apreciar al gràfic següent.

El centre va ser l'opció majoritària en les primeres eleccions però prompte va començar

Font: Elaboració pròpia amb les dades dels resultats electorals de l'AMVr

a recular fins a convertir-se en una opció marginal i minoritària a partir de 1993. L'esquerra va començar aquest nou període democràtic com el segon grup més votat un poc per damunt del 20%, xifra al voltant de la qual es mantindrà durant tot el període amb un lleuger augment durant el període Zapatero per a conèixer les pitjors dades en les darreres eleccions, amb un 15%. La dreta va començar en la tercera posició però, prompte amb l'absorció de la major part de l'electorat de centre es convertirà en el grup hegemònic durant la resta del període, amb més del 50% de l'electorat, arriba prop del 70% durant el període d'Aznar. Finalment, la desmobilització política que, com era lògic, va partir en l'últim lloc a causa de les ganes de recuperar el dret de vot, escamotejat per la dictadura franquista, a poc a poc ha escalat posicions fins a situar-se en les últimes eleccions al segon lloc, representant un 20% de l'electorat, xifra molt elevada per a aquesta secció electoral.

La conclusió és clara el vot polític de la secció, i del carrer, és de dretes i conservador en una proporció aclaparadora.

Cor de Jesús

Canalera decorada

8

Per a aquell que ha viscut al carrer, mai ha estat una zona de gran activitat comercial, encara que sí que hi ha i han hagut establiments comercials. Dir que actualment podem trobar una tenda dedicada a la venda de quadres i cristalleria, una joieria, una perruqueria d'homes, una botiga de roba i un forn i venda de pa. Si vos fixeu, l'activitat comercial al centre del poble, a l'espai configurat per la vila medieval, es concentra a la part nord de l'antic plànol rectangular, format pels actuals carrers de Sant Roc, Major Sant Jaume i Cova Santa, amb l'afegit dels carrers de Colom i de la Sang que els travessen a més de la plaça Major, mentre que la part sud, formada pels carrers de Sant Antoni, Major Sant Domènec i Desemparats els establiments comercials són poc nombrosos. La veritat no sé el perquè d'aquesta distribució de l'activitat comercial al centre, encara que podria estar relacionat amb les diferents fases de conversió en carrers per a vianants. De totes formes, el carrer de Sant Antoni sempre ha tingut un caràcter més residencial que no pas comercial, almenys, pel que fa al meu record.

9

Un aspecte amb el qual el carrer s'identifica clarament és la religió catòlica, almenys, pel que fa a les diferents formes de manifestar-se la citada religió. Ací ens trobem amb la seu de les rosaries, és a dir, la Congregació de les Filles de la Mare de Déu del Rosari, d'altra banda, podem veure en algunes façanes les escultures ceràmiques del cor de Jesús

Processó

(on apareix inscrita la paraula REINARÉ) i que els veïns actuals han considerat oportú conservar, reminiscències de l'activisme catòlic de finals del segle XIX, en part lligat al Carlisme que tan alta volada va adquirir al nostre poble. Tanmateix, el lector podrà pensar que açò no és infreqüent a altres carrers del poble i estarà encertat, però el factor que fa augmentar la intensitat de la presència de la religió catòlica són les abundants processons que es desenvolupen, en tot o en part, del seu recorregut. Podem començar per les de Setmana Santa, almenys dues, dimecres i divendres, encara que pareix que abans hi havia alguna més i, últimament, se n'ha afegit alguna que altra més, a hores intempestives. També, a hores poc raonables i de forma sorollosa, es desenvolupa, de tant en tant, el rosari de l'aurora. Després tenim la processó anual dedicada al patró sant Antoni, al mes de juny, que ha augmentat de volada, pel que fa a la participació ciutadana, els darrers anys i, on la decoració pictòrica i floral del carrer afegeix alegria visual a la celebració. Finalment, quan toca també es desenvolupen les processons dedicades als patrons del poble sant Pasqual i la Mare de Déu de Gràcia a l'igual que la del Corpus així com les realitzades per les rosarieres i les puríssimes. No sé si me n'he deixat alguna però crec que, amb aquesta relació que he fet, us adonareu del component religiós i catòlic del carrer. Almenys, pel que fa a les manifestacions externes.

Preparant-se per als bous

10

Un altre tret que dóna caràcter al carrer, com a altres de l'antiga vila, són les festes i dins d'aquestes, els bous. Segons ens contava José María Doñate, la tradició del bou per la vila i les seues variants ve d'antic, convivint en períodes, sempre curts, de prohibició. Després de la Guerra Civil, el gust pel bou al carrer es va mantenir fins a les darreries dels anys cinquanta quan comença un període, no de prohibició del bou sinó de modernització a través de les corregudes i capeas en places de bous provisionals. Realment el que es va intentar era eliminar el caràcter popular, del bou al carrer, en considerar-lo propi de pobles endarrerits, poc civilitzats, i donar-li un tarannà més senyorial i classista amb les corregudes a la plaça, toreros i vestit apropiat. Finalment, a partir de 1979, es va recuperar el bou al carrer en considerar que anava lligat a una celebració més popular de les festes. Dies abans de començar les festes, els veïns col·loquen les defenses davant de les seues portes i finestres per a evitar els possibles desperfectes pel pas dels bous i, encara que ja en menor nombre, gaudir de l'espectacle taurí de forma més directa mitjançant petits cadafals que, de forma transitòria, també poden servir d'amagatall per als que corren davant dels bous. El carrer també guarda la memòria de la part tràgica de la festa dels bous, de la qual només en conec dos casos. El primer, a finals dels anys quaranta o principis del cinquanta, quan un bou va agafar un aficionat taurí, davant de la casa

núm. 29, el va llançar enlaire diferents vegades i contra la paret de la casa de davant, on va produir un xicotet desperfecte en la pedra que decorava el costat de la porta. La resta de corredors van assajar de desviar l'atenció de l'animal inclús un veí, Paco Mezquita, va llançar una cadira, des del balcó, per a evitar que concentrara l'atenció sobre el desventurat. Quan el bou se'n va anar van agafar el ferit i el van portar a casa d'Evaristo Ripollés, xiquet aleshores, el qual encara recorda el soroll de la sang caient a un petit pou, per a desaignar el pati de sa casa, i que, poc després, el ferit moriria i del qual només recorda el seu malnom, Torró o Turró. He buscat en la premsa d'aleshores informació sobre això i sols he trobat, en les festes de maig de 1949, la mort d'un espontani, José Sancho Menero, a una correguda de jònecs on va saltar de forma espontània, per la qual cosa dubte que siga el que busque. El segon cas, com és més recent, durant les festes de la Mare de Déu de Gràcia de 1993, podem trobar més informació a la premsa, tanmateix preferesc contar-vos el meu testimoni ja que des de ma casa vaig escoltar, primer un gran crit, col·lectiu, de por i després, en mirar al carrer des del balcó, veure passar un xic en braços d'altres dos deixant al seu pas un raig de sang. Li deien Agustín Carnicer Alcón, tenia 17 anys, i va morir pocs dies després. De jove no era aficionat als bous però des d'aquell dia no m'agraden gens.

Una façana diferent

Una façana original

11

Com la major part del nucli antic del poble, la vila, el carrer de Sant Antoni trobem pocs edificis amb façanes monumentals. Entre totes, cal destacar les del número 3 i 5 que corresponen a l'antic economat i escola del Sindicat Catòlic Agrari, construït per l'arquitecte E. P. Cendoya l'any 1927, on podem admirar una façana de caràcter historicista però eclèctic, barreja elements de diferents estils encara que predomina l'estil clàssic, amb tres portes de les quals la central està flanquejada per columnes amb capitells jònics. També és interessant la decoració escultòrica damunt de les tres portes on apareixen tres representacions femenines com símbols de les qualitats de la institució on estan emplaçades que, segons J. D. Bautista, pareixen eixides de la mà de l'escultor local José Ortells López. Us anime a contemplar la forja del ferro de la balconada i l'escut de l'entitat del qual, crec que ja va parlar Bautista Carceller, format per les quatre barres, sense blau, amb una creu i damunt un taronger. Unes altres façanes interessants són les dels números 64 i 66 (encara que ha resultat difícil buscar informació sobre ella pareix que va ser construïda el 1951 per l'arquitecte José Gimeno Almela) i 68 (aquesta fou

construïda el 1961 amb projecte de l'arquitecte José Vicente Vives Llorca), cases que es van refer totalment després de la Guerra Civil ja que tota aquesta zona del final del carrer, mirant cap al sud, va ser destruïda pels bombardejos i la lluita dins del poble durant la pressa d'aquest pels revoltats franquistes el juny de 1938. És molt original la façana del número 42, acabada el 1912, sobre la qual sé que l'antic propietari va veure una façana semblant a Barcelona i va encomanar al mestre d'obres (pareix, segons el propietari, que els responsables de l'obra van ser Francisco Fenollosa Aparici, Antoni Faulí Visa i Francisco Gironés Nadal) que li la fera igual per a aquesta casa, al poble. De vegades, no cal anar molt enrere en el temps per a trobar, façanes d'un bon gust o almenys que no desmereixen el context del carrer, en aquest aspecte, a mi sempre m'han paregut molt assenyades les façanes modernes dels números 22 i 37. Finalment, en aquest recorregut artístic, no podeu deixar de fixar-vos en els suports dels balcons, alguns sorprenents, com els del número 16 on trobareu un cap femení semblant a un deessa de l'antiguitat. No voldria acabar aquest apartat, referit a les manifestacions artístiques al carrer, sense citar el pessebre que anualment, evidentment a Nadal, es munta a la casa dels Jordà Prades i que, com alguns altres al poble, mereix una visita tant per als creients com per als simples admiradors de les diferents manifestacions artístiques.

Processó a les festes de setembre

La meua intenció ha estat fer un breu recorregut pel carrer, des del punt de vista històric, geogràfic, artístic i sociològic. He barrejat l'anàlítica dels trets del carrer, segons les dades que apareixen a la documentació i els testimonis orals dels veïns, juntament amb valoracions personals sobre aspectes d'aquest, encara que el predomini del primer aspecte és aclaparador amb la intenció de donar un to científic però també proper i àgil a l'article. Tanmateix mai les opinions personals no han amagat les evidències que apareixen als arxius. Espere haver-ho aconseguit i haver donat, almenys, unes pinzellades sobre les característiques del meu carrer.

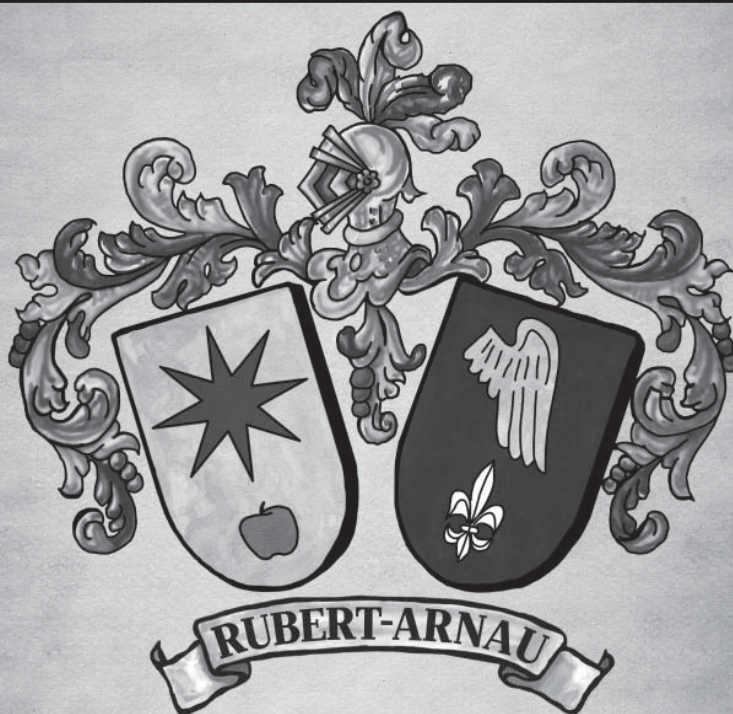
Naixement a la casa dels Jordá Prades

Pasqual Chabrera Calpe

77

ELS LLINATGES DE VILA-REAL

Els llinatges de Vila-real

L'origen dels llinatges ve de la pregunta “de qui sou fill?”, ja que el nom personal és habitual; en canvi, el llinatge pertany a la família.

Si ens remuntem a la prehistòria, en el clan hi havia un nom per a tots els membres, que era el del patriarca. Quan s'esdevé la tribu, és el mateix i així hi ha, per exemple, la tribu de Judà, que donarà nom als jueus.

Els primers pobladors de les nostres terres són els ibers i, d'aquell temps, provenen llinatges referents a la natura, com Segarra = ‘pomera’; Ivars, Ibarra, Iborra = ‘vall’ o Garcia = ‘ós’.

Els cognoms més abundants a la península Ibèrica tenen les terminacions del genitiu -ez, -es o -is, que signifiquen ‘fill de’; així doncs, Pérez, Peres, Peris volen dir ‘fill de Pere’; López, Lopes, Llopis, ‘fill de Llop’. Val a dir que el genitiu en -is és propi del nord-est de la península.

Els romans tenien un nom personal, un nom familiar i un malnom: d'aquesta època hi ha cognoms, com Romà, Rumí, però cal dir que la invasió visigòtica, que perpetuà el llatí com a llengua de cultura, tanmateix, va fer caure l'estructura social de l'Imperi.

Al segle VIII, una altra invasió, la musulmana, canvia la fesomia del nostre territori, ja que aporten una llengua oriental: l'àrab. Pel que fa als llinatges, deixen cognoms com Ayet = ‘família’, Alcàsser = ‘el palau’, Alcàntara = ‘el pont’, Mezquita, Raval, de l'àrab rabat = ‘barri’.

La Reconquesta del rei Jaume I té com a fi recuperar les terres que havien estat cristianes. És aleshores quan es funda Vila-real, que serà repoblada, sobretot, amb gent de Lleida; d'on vénen llinatges com Català, Pallarés, Balaguer, Tàrrega, Bellmunt, Benlloch (Bell-lloc).

Cal saber que Vila-real va ser fundat el 1274, però abans ja existia un conjunt d'alqueries i hostals, amb un campament militar, el qual és anomenat per l'infant Pere, el 1269, la nostra vila reial –*nostra villa regalis*–. Entre aquesta milícia, hi havia cavallers teutònics, que funden llinatges tan vila-realencs com Gumbau = ‘arbre de la goma’, Rubert < Robert, Arnau < Arnalt, Sifre < Sigfrid.

En la repoblació intervenen, majoritàriament, catalans i aragonesos. De l'aragonés hi ha llinatges com ara Royo = ‘roig’, Llopico = ‘llobet’, Cortes = ‘corts’, Blasco = Velasco.

Jaume I, fundador de Vila-real el 1274

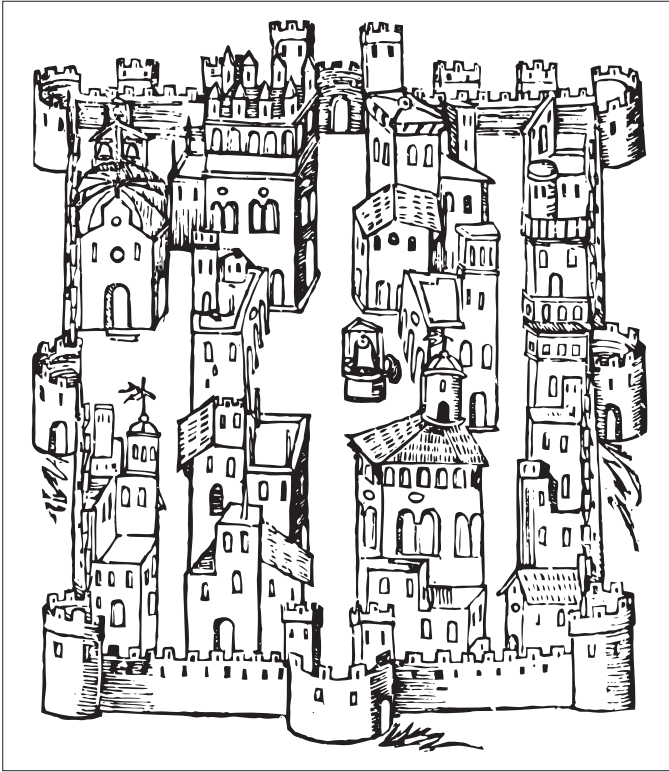
En els primers anys, Vila-real té molt poca població i el Consell de la vila fa una crida perquè vinguen moros de les terres frontereres del sud. Aquests hauran d'habitar al raval de Castelló –avui raval de Sant Pasqual– i ens deixen cognoms com Nàger (Nàcher), que en àrab significa ‘fuster’; Xiva (Chiva), que fa referència al lloc d'on provenien.

Molts llinatges són configurats en l'època de la Reconquesta i prenen un nom relacionat amb la guerra, com Batalla, Guerrer, Ballester, Cavaller, Escuder.

D'altres prenen noms referents al camp, com Ortells (‘hortets’), Rius, Roca, Pou, Mompou (‘el meu pou’), Parra, Mas; noms de plantes: Orenga, Sàlvia, Carda; noms d'animals: Bou, Llop, Lleó; o d'ocells: Estornell, Colom, Aguilera. També es prenen noms de pila: Esteve, Aymèric (= Américo), Martí, Sebastià, Gil (Gilles en francès).

A causa que la Reconquesta tenia sobretot un sentit cristià, sorgeixen llinatges amb noms de sants: Santjoan, Santjordi (= Sanchordi), SantPere (= Samper).

Alguns noms de lloc són per motiu que el nouvingut no coneixia o no reconeixia el seu llinatge; aleshores, a la pregunta “de qui sou fill?”, es responia “Sóc fill de Monçó (= Monzó, Monzón), o de Girona o de Barcelona”; aquest darrer es passava al masculí: Barceló.

Vila-real al segle XVI, segons Martí de Viciana

Al segle XIV, és important la figura del rei Pere III el Cerimoniós, el qual promou el repoblament amb catalans, ja que volia tenir súbdits fidels; d'aleshores hi ha cognoms com ara Prades, Recatalà, Clausell.

Del segle XV, tenim cognoms que es refereixen a un tret físic de la persona, per exemple Petit, Gros, Prunyonosa, Canós, Calbet; o un tret del caràcter com Barrué (= barroer), Arrufat, Cortés, Galant.

Després de la unió dinàstica d'Aragó i Castella, hi ha una hispanització dels cognoms; així trobem Díaz, Domínguez, Moreno, Gómez.

Alguns cognoms es castellanitzen, com Ximén > Ximeno > Gimeno; Sants > Sanz > Santos; Escrig > Escrich > Escriche.

En aquell temps, és costum canviar al femení el cognom de la mare; per exemple, Cabrer canvia a Cabrera; Mor, a Mora; Ferrer, a Ferreres.

Pel que fa al col·lectiu jueu, cal suposar que es van assimilar a la població catòlica, ja que eren una minoria i, en un principi, vivien al carrer que encara es diu de la Jueria.

Igualment hem d'afirmar sobre l'ètnia gitana: hi ha famílies amb algun membre d'aquesta raça completament integrat.

L'expulsió dels moriscos, l'any 1609, segurament no va afectar Vila-real, a diferència dels pobles de la Serra d'Espadà, on eren majoritaris. Al nostre poble, deixen d'estar confinats al raval i s'integren en la població cristiana, puix de fet ja eren batejats.

Quan els moros i els jueus es convertien a cristians, canviaven el nom i sovint també el cognom. Així els jueus batejats per Pasqua prenien el cognom Pasqual, o si eren batejats en un altre mes, el nom del mes: Giner (= gener), Abril, Agost. Els mudèjars que esdevenien moriscos, en rebre el baptisme, canviaven el seu llinatge pel nom d'un ofici, com Ferrer, Fuster, Sabater, Cobertorer o el nom del lloc de provenença: Vila-real, Lavall, Serra, Calp.

Al segle XVIII, hi ha una immigració de França, que ens aporta cognoms com ara Chalmeta, Champel, Duran.

D'origen basc són Eixea (= etxea, 'casa'), Doñate (= d'Oñati); navarresos són Navarro, Navarrete; gallecs són Gallego, Agulleiro, Piñeiro.

Del segle XIX és una immigració d'Andalusia, que ens deixa llinatges com Candau < Candao < Candado, de la Cruz, de la Rosa.

Però és en la dècada dels seixanta del segle XX quan hi ha una vinguda d'andalusos molt important, que ens aporten els cognoms Álvarez, Rodríguez, Valenciano, Toledano...

Ja al segle XXI, vénen immigrants d'arreu del món; sobretot de Romania, del Magrib i d'Hispanoamèrica, la qual cosa suposa que els seus llinatges esdevindran cognoms propis de Vila-real; per exemple, Munteanu, d'origen romanés; Khatib, marroquí; Yupanguí, equatorià; Belobe, guineà o Sugeng, xinés.

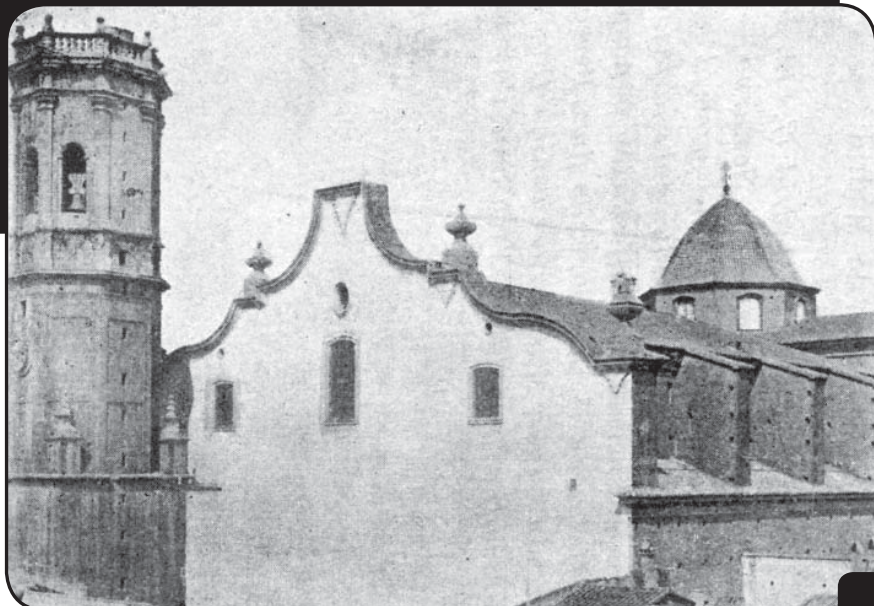

12

Manuel Carceller Safont

**RELACIÓ DE DOCUMENTS
SOBRE VILA-REAL
DE L'ARXIU HISTÒRIC
DIOCESÀ DE
TORTOSA (I)**

Façana de l'església Parroquial de Vila-real

Relació de documents sobre Vila-real de l'Arxiu Històric Diocesà de Tortosa (I)

L'Arxiu Històric Diocesà de Tortosa conserva importants fons sobre la història de les parròquies de les actuals comarques de la Plana, l'Alcalatén i l'Alt Maestrat. És a dir, ens referim a territoris que el 1960 van ser separats del seu àmbit històric i social primitiu, de l'àmbit de catalanitat originària, des de la conquesta de Jaume I, que era la diòcesi de Tortosa. La creació de la nova diòcesi de Sogorb-Castelló, d'altra banda, responia a una llarga aspiració de Castelló de la Plana d'esdevenir seu episcopal, un fet que, en teoria, s'havia d'haver produït ja en el segle XIX, després del concordat del 1851, en detriment de Sogorb, ciutat sense cap fonament històric per a ser seu d'un bisbat.¹ Així doncs, en la nostra opinió, la creació de la diòcesi de Sogorb-Castelló el 1960 no va ser més que una mostra d'equilibri polític, produït en plena dictadura franquista, totalment al marge del sentit eclesial i oposat a la tradició històrica.

Per a Vila-real, i en general per a les poblacions del nord del País Valencià, els arxius episcopal i històric diocesà del bisbat de Tortosa són fonts de gran interès historiogràfic. Especialment, a l'Arxiu Històric Diocesà de Tortosa es conserven milers de documents de l'edat moderna i contemporània, en bona part classificats per poblacions, que són de gran vàlua per a il·lustrar o complementar les notícies de molts fets històrics. Bona part del mèrit de l'ordenació i de les fitxes de l'Arxiu Històric Diocesà és degut al treball de mossén Manuel García Sancho, natural del Forcall, de la comarca dels Ports, i responsable de la institució durant dècades fins a l'abril del 2002, data del seu traspàs.

La primera part del repertori de fitxes documentals sobre Vila-real de l'Arxiu Històric Diocesà de Tortosa, que ara publiquem, abasta des del document més antic que hi hem trobat, del 1622, fins a l'inici de la Guerra Civil del 1936-1939. La segona part del repertori de fitxes comprendrà des de la Guerra Civil fins al 1960, data de la separació de les terres de la Plana, l'Alcalatén i l'Alt Maestrat de la diòcesi de Tortosa.

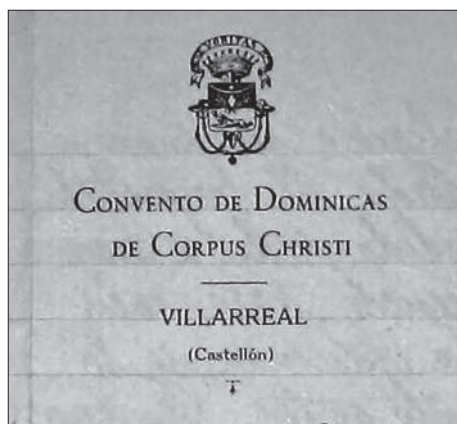
Les notícies sobre Vila-real que hem localitzat a l'Arxiu Històric Diocesà de Tortosa comencen el 1622, quan el subdiaca vila-realenc Albert Peris reclama contra els jurats de Vila-real per requisar béns a la casa pròpia sobre diners de la seua mare, Isabel Carceller. Les reclamacions patrimonials dels capellans són un tema recurrent al llarg de la història.

¹ La creació del bisbat de Sogorb a l'edat mitjana va respondre a una fal·làcia, a la interpretació que la vila de Sogorb era l'antiga Segòbriga, seu episcopal a l'època visigòtica, que segurament cal identificar amb el poblat de Cabeza de Griego, prop d'Uclés (província de Conca).

És un fet que demostra la manca de seguretat econòmica del que podríem considerar com a sector professional de l'Església catòlica. Un cas de reclamació de patrimoni ocorregut en el segle xx és el plet del prevere Pascual Martí Goterris contra els hereus de Teresa Saura Petit. Així veiem com Pascual Martí va reclamar reiteradament davant el tribunal eclesialístic de la diòcesi, el 1923 i el 1924, el compliment de la clàusula testamentària de la seua benefactora, que havia previst la fundació d'una capellania en favor del mossén.

Les dades sobre el patrimoni de la parròquia i dels convents de Vila-real que aporta l'arxiu diocesà tortosí són de gran interès. Així, per exemple, s'hi conserven les xifres del capital de què disposaven, el 1861, els convents de monges dominicanes, el de clarisses i el de monjos franciscans, així com la confraria del Santíssim. Disposem ací d'informacions econòmiques com ara la relació de censos cobrables per la parròquia de Vila-real abans del 1841, data de la reforma eclesialística realitzada per l'Estat espanyol. També es conserva, en aquest arxiu, una relació de censos no alienats pel patrimoni de l'Estat a la parròquia, del 1861. Per contra, no hi hem pogut localitzar els inventaris de les biblioteques dels convents vila-realencs, ni tampoc dades sobre la fundació de noves confraries durant el segle XIX.

Des de la nostra perspectiva, l'autorització del bisbe Bartolomé Camacho i Madueño, datada el 13 de setembre del 1744, per a crear a Vila-real una confraria sota l'advocació de sant Pasqual, adscrita al convent alcantarí de Nostra Senyora del Roser, va ser una fita en la construcció de la imatge d'una vila exemplarment catòlica. A l'establiment del mite de «la religiosa Villarreal», segons expressió utilitzada pel periòdic *La Veu de Montserrat*, de Barcelona, el 1898, no sols hi van contribuir les publicacions afins al republicanisme sinó la mateixa premsa confessional.² De fet, els «sacerdotes y frailes de Villarreal» eren invocats com una mena de grup social propi, en un article del periòdic integrista *La Cruz de Castellón*, del 27 d'abril del 1907, sobre la coalició de forces conservadores que havien fet guanyar l'escó de diputat del districte a l'agrarista Manuel Iranzo Benedito, en detriment del republicà castellanenc Fernando Gasset. Encara podríem donar uns altres

exemples de la importància de les activitats propagandístiques catòliques a Vila-real, com ara, a l'abril del 1910, el míting contra les escoles laiques, «uno de los más importantes del País Valenciano», o l'aplec contra l'anticlericalisme d'agost del 1910, el més important de la diòcesi de Tortosa, que es considera que va reunir dotze mil persones.³ D'aquestes mobilitzacions catòliques no hem trobat documentació a l'arxiu diocesà tortosí, però en la segona part d'aquest treball publicarem dades sobre la rellevància del sector eclesiàstic vila-realenc al segle xx.

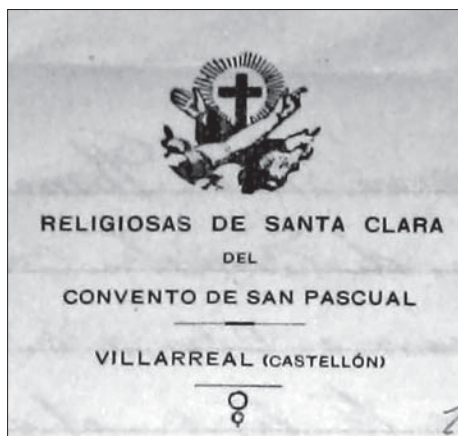

Exterior de l'antic convent de Sant Pasqual

Una altra gran qüestió és la informació que aporta l'arxiu de Tortosa sobre la vida de les religioses regulars de Vila-real, i especialment sobre el convent de les clarisses. Hi trobem documents sobre el dot que han de pagar les aspirants a monja i, en general, sobre el fons econòmic de la comunitat el 1884. La institució va ser designada inicialment

² Sobre la imatge de religiositat al nucli de la identitat local contemporània vila-realencs podeu consultar l'article de Manuel CARCELLER SAFONT, «Jacint Verdaguer i Vila-real: sobre tres cartes de l'*Epistolari* de l'escriptor», *Font*, número 14, Vila-real: Ajuntament, 2012, p. 133-150. La citació de «la religiosa Villarreal» en la p. 145.

³ La citació del periòdic *La Cruz de Castellón*, 27-IV-1907, l'aporta Samuel GARRIDO, en *Los trabajadores de las derechas*, Castelló: Diputació, 1986, p. 176: «Carlistas de D. Paco [Giner Lila], carlistas de D. Manuel Bellido, integristas de la Academia, católicos del Gremio y Círculo..., sacerdotes y frailes de Villarreal, todos cuantos comulgan en unidad de creencias han depuesto intransigencias, han olvidado sus rencillas..., se han avalanzado [sic] como leones contra la candidatura de Gasset, dejándola hecha un guiñapo». Dins aquest important llibre de S. Garrido, la valoració del míting contra les escoles laiques es troba en la p. 211, i les dades de l'aplec contra l'anticlericalisme, en la p. 212.

com a «convento de Santa Clara de Castellón en Villarreal», tot fent referència al trasllat forçós de la comunitat al segle XIX, després del procés de desamortització del convent castellonenc.

De gran interès podem considerar la col·lecció de cartes de mossén Benito Sanz i Forés (Gandia, 21 de març del 1828 - Madrid, 1 de novembre del 1895), datades al juliol, agost i setembre del 1863, sobre la vida de les monges del convent de Sant Pasqual. Sanz, una destacada personalitat eclesiàstica de la segona meitat del segle XIX, arribaria a ser designat com a arquebisbe de les diòcesis d'Oviedo (període del 1868 al 1881), Valladolid (anys 1882-1889) i finalment de Sevilla (quiquenni 1890-1895). Al final de la seua vida va ser nomenat cardenal pel papa Lleó XIII, en el conclave del 16 de gener del 1893.⁴ Sembla que el prelat de nissaga valenciana va ser el model en què l'escriptor asturià Leopoldo Alas, *Clarín*, es va inspirar per a crear el personatge del bisbe Fortunato Camoirán, de la novel·la *La Regenta* (1884-1885): «Mi Camoirán más se parece, por ejemplo, al inolvidable Benito Sanz y Forés, Arzobispo de Valladolid».⁵

Però ara volem referir-nos, especialment, al període inicial de la cursa eclesiàstica de Sanz i Forés, quan ja era considerat com un valor a l'alça. El 27 de març del 1852 va ser ordenat com a prevere a l'arxidiòcesi de València i va començar a exercir com a professor de Dret Canònic al seminari de València, entre els anys 1851 i 1857. A partir d'aquell any començaria una labor com a vicari general de la diòcesi valentina.

A l'estiu del 1863 va visitar, com a comissionat, el convent de Sant Pasqual, per intentar reformar la vida poc disciplinada d'aquelles monges clarisses. Mossén Sanz, en una carta al bisbe de Tortosa, datada a Vila-real el 26 de juliol del 1863, critica els costums de la

⁴ Les dades sobre la trajectòria eclesiàstica de Sanz i Forés provenen de www.wikipedia.org.

⁵ Leopoldo ALAS *Clarín*, «Carta abierta al obispo», *El Eco de Asturias*, 12 de maig del 1885. L'article era una rèplica de l'escriptor a la irada carta pastoral del llavors bisbe d'Oviedo, Ramón Martínez Vigil, contra la novel·la *La Regenta*.

Interior de l'antic convent del Roser

vida al convent: «las jóvenes fervorosas y pidiéndome vida común y reforma completa. [...] Las viejas duras que duras». [...] «Son propietarias, no consien[ten] el silencio, ni la caridad, son chismosas, siempre en el torno: tienen en sus celdas más de lo que en una casa se tiene, hasta compran y venden dentro de la clausura».

Per contra, res no hem trobat a l'arxiu tortosí sobre un fet rellevant vinculat amb la història eclesiàstica de Vila-real: la constitució del sindicat catolicoagrari, fundat el 1919. Com explica l'historiador Samuel Garrido, «en septiembre de 1921 se ha convertido en la más potente sociedad de Vila-real», amb 2.700 socis.⁶ Igualment, tampoc no hem pogut localitzar a Tortosa cap document sobre les crisis eclesiàstiques de l'etapa de la Segona República, com si la història documental s'hagués interromput de sobte, en vespres de la tragèdia de la Guerra Civil iniciada el 1936.

Com a cloenda d'aquesta presentació, vull agrair la confiança de l'Arxiu Històric de Vila-real, i especialment de l'arxiver Vicent Gil Vicent, per haver-me encomanat aquesta tasca investigadora, que vaig realitzar durant els mesos d'octubre a desembre del 2012. Igualment, cal agrair a mossén Barberan, actual responsable de la conservació de l'Arxiu Diocesà de Tortosa, les facilitats per a accedir a la documentació.

⁶ Per a una síntesi de la història del sindicat catolicoagrari de Vila-real vegeu Samuel GARRIDO, *Los trabajadores de las derechas*, Diputació de Castelló, p. 227-245. La citació correspon a la p. 237.

RELACIÓ DE FITXES DE DOCUMENTS (1622-1936)

1622, ?, ?

Confirma oblata pro pare Albertis Peris, subdiacono oppidi de Vilarreal. Iuris.

Firma oblata per Albert Peris, subdiaca de Vila-real i beneficiat de Torres, contra jurats de Vila-real per requisar béns en la casa pròpia sobre diners de sa mare, Isabel Carceller.

Fulls de pergami manuscrits

Nota:

Plec de fulls de pergami. Document en llatí.

1734, gener, 20. Alcúdia de Veo

Carta del prevere José Mezquita a Nicolas Passarnau, vicari general i notari de la cúria eclesiàstica de Tortosa, sobre dues cartes rebudes el 31-12-1733 i el 16-1-1734, amb la informació del seu nomenament com a vicari major de la parròquia de Vila-real.

Full solt manuscrit

Signat: José Mezquita, prior

Nota:

Mossén José Mezquita exercia el càrrec de rector de la parròquia d'Alcúdia de Veo (que comprenia els poblats de Veo i Benitandús). Document en castellà.

1744, setembre, 13. Tortosa

Carta del bisbe de Tortosa, Bartolomé Camacho i Madueño, amb l'autorització a la petició del veïnat de Vila-real per a crear una confraria sota l'advocació de sant Pasqual, adscrita al convent alcantarí de Nostra Senyora del Roser.⁷

Full solt manuscrit

Signat: Bartolomé Camacho i Madueño, bisbe

1804, abril, 8. Tortosa

Carta de Domingo Cortés, en nom del provisor i vicari general de la diòcesi de

⁷ Sobre aquest fet històric vegeu Jacinto HEREDIA ROBRES, «Otras efemérides», butlletí *San Pascual*, 369, octubre-desembre 2013, p. 13.

Tortosa, al vicari de la parròquia de Vila-real, amb l'ordre que mossén Juan Antonio Gil, director de dues escoles i costures de xiquetes de Vila-real, es presente al palau episcopal de Tortosa dins del període dels sis dies següents.

Full solt manuscrit

Nota:

Ordre que mossén Juan Antonio Gil es presente al palau episcopal «por convenir assí al mejor servicio de Dios Ntro. Señor y a la buena administración de Justicia».

1804, abril, 14. Vila-real

Carta de mossén Pascual Mezquita, vicari de la parròquia de Vila-real, a Domingo Cortés, delegat del provisor de la diòcesi de Tortosa, en la qual informa que mossén Juan Gil, director de dues escoles i costures de xiquetes de Vila-real, es troba ocupat per l'examen per a proveir una plaça vacant de mestra en una d'aquestes escoles.

Full solt manuscrit

Nota:

La carta està escrita en el revers de la carta anterior, escrita per Domingo Cortés, datada a Tortosa, el 8 d'abril del 1804.

1804, abril, 14. Vila-real

Certificació de Julián Pareja, escrivà públic de Vila-real, del lliurament d'una carta del governador de la Sala Criminal de l'Audiència de València, datada el 7 d'abril, a mossén Juan Antonio Gil, prevere beneficiat de la parròquia de Vila-real, director de dues escoles i costures de xiquetes de Vila-real, sobre pròrroga de quinze dies en la concurrència en l'oposició per a proveir una plaça vacant de mestra en una de les dues escoles de xiquetes de la vila.

Full solt manuscrit

Signat: «En testimonio de verdad. Julián Pareja. 14 abril 1804»

Dibuix d'una creu

Notes:

En aquest document es diu que la comunicació de l'Audiència de València està signada per José Navía Volaño, jutge privatiu del ram d'escoles i costures. L'escrivà és Luis Bentura Vázquez.

La comunicació de l'Audiència de València preveu el següent:

«Suspendiendo mientras tanto el nombramento u que se remita el expediente

original, a través del fiscal, para ser aprobado».

«Se proceda a hacer la elección por la Justicia y Ayuntamiento, y con asistencia de mosén Juan Gil».

1804, abril, 19. Tortosa

Carta sense signar a mossén Pascual Mezquita, vicari de la parròquia de Vila-real, en la qual s'ordena que mossén Juan Antonio Gil, director de dues escoles i costures de xiquetes de Vila-real, es presente al palau bisbal de Tortosa, després de la realització de l'examen per a proveir una plaça vacant de mestra en una de les dues escoles de Vila-real.

Notes:

L'autor deu ser Domingo Cortés, delegat del provisor de la diòcesi de Tortosa, que ordena que «luego de verificados los exámenes de la maestra de niñas, y nombrada esta, se presente en este palacio episcopal como le está mandado».

Al revers de la carta està escrita la paraula *Villarreal*.

1861, juny, 14. Vila-real

Arxiprestat de Vila-real

Relació de censos no inclosos en la tramesa pel govern eclesiàstic de la diòcesi de Tortosa, no alienats pel govern de l'Estat, per radicar la hipoteca en parts distintes i estar obligats al pagament de la pensió veïna de diversos pobles.

Nota:

Relació en fulls impresos per emplenar amb les dades corresponents en tota la diòcesi de Tortosa.

1861, juny, 14. Vila-real

Parròquia de Vila-real

«Relación de todas las obligaciones a que estaban atendidos los bienes que posehía este clero antes de su encargarse de ellos el Estado en el año 1841, según resulta del racional, manuales de misas rezadas y de los libros de tierras y censos de esta población».

Signat: Miguel Villuendas, rector de la parròquia de Vila-real

1861, juny, 14. Parròquia de Vila-real

Contestació a la carta circular del govern eclesiàstic d'aquesta diòcesi, de data 21 de desembre de l'any 1860.

Full solt manuscrit, per l'anvers i el revers

Signat: Miguel Villuendas, rector de la parròquia de Vila-real

Nota:

«Enterado de las relaciones que contiene el egemplar [sic] adjunto y de las instrucciones que incluye la referida carta circular, he procurado para el mejor acierto adquirir los datos que se piden consultando al rev. clero, último colector, y registrando al propio tiempo cuidadosamente los documentos que constan en el archivo de esta iglesia».

1861, juny, 14. Vila-real

Parròquia de Vila-real

«Relación, según el inventario, de los censos pertenecientes a la Iglesia con expresión: 1º de los que se recaudan actualmente por el Estado, cuya cobranza no ofrece inconvenientes insuperables, 2º de los mismos cuya cobranza ofrece inconvenientes insuperables y 3º de los censos vendidos después del concordato».

Signat: Miguel Villuendas, rector de la parròquia de Vila-real

1861, juliol, 1. Vila-real

Expedient de permuta. Arxiprestat de Vila-real

Relació de censos cobrables per l'arxiprestat de Vila-real. Inclou el capital de què disposa la parròquia i els convents de monges dominicanes, de clarisses, a més del convent franciscà i de la confraria del Santíssim.

Fulls solts manuscrits, enquadernats en l'expedient

Nota:

La referència al mes de juliol no hi està escrita, però és una hipòtesi per la datació dels documents que acompanyen l'expedient.

Arxiprestat de Vila-real

Censos cobrables del clero: 7.904,10 rals de billó

Censos de redempció sol·licitada: 163,29 rals de billó

Censos redimits: 4.708,34 rals de billó

Cal afegir: 2.380,44 rals de billó

Total: 16.156,14 rals de billó

Monges dominiques

Censos cobrables: 3.403,37 rals de billó

Censos de redempció sol·licitada: 90 rals de billó

Censos redimits: 2.496,91 rals de billó

Cal afegir: 4.312,89 rals de billó

Total: 10.262,73 rals de billó

Monges clarisses. Censos redimits: 49,18 rals de billó

Monjos franciscans: 107,60 rals de billó

Confraria del Santíssim: 90 rals de billó

Notes:

Informe de la priora del convent de clarisses.

«Observaciones. Las escrituras que prueban las anteriores cargas no se hallan en poder de la comunidad.

El valor asignado por el gobierno a las fincas no vendidas y que constan en la relación según informes, atendiendo al precio que han adquirido las tierras en esta fecha, de inmediato debe aumentarse a un diez por ciento.

Las cantidades que líquidamente producían las fincas afectas a las fiestas es el importe de las mismas. Villarreal 1 julio 1861. V. B. Fra. Valero Moreno, vicario y confesor. Sor María Badenes, priora».

1863, juliol, 24. Vila-real

Primera carta de Benito Sanz i Forés, des de Vila-real, al bisbe de Tortosa sobre la visita com a comissionat al convent de Sant Pasqual, de monges clarisses, de Vila-real.

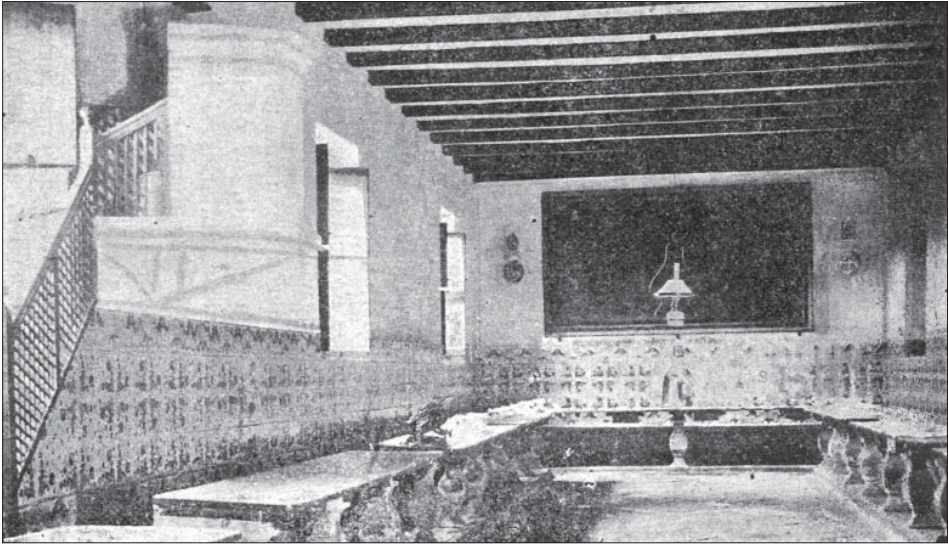
Full solt manuscrit

Signatura: Benito Sanz

Notes:

«Hay mucho mal, más de lo que yo creía».

El nom de Vila-real hi apareix escrit castellanitzat, però amb només una erre: *Villareal*.

Refectori de l'antic convent de Sant Pasqual

1863, juliol, 26. Vila-real

Carta de Benito Sanz i Forés, des de Vila-real, al bisbe de Tortosa sobre la visita com a comissionat al convent de Sant Pasqual, de monges clarisses, de Vila-real: declaració de voler fer vida en comú, crítica als costums de la vida al convent.

Full solt manuscrit

Signatura: Benito Sanz

Notes:

«las jóvenes fervorosas y pidiéndome vida común y reforma completa. [...] Las viejas duras que duras».

«Son propietarias, no consien[ten] el silencio, ni la caridad, son chismosas, siempre en el torno: tienen en sus celdas más de lo que en una casa se tiene, hasta compran y venden dentro de la clausura».

El nom de Vila-real hi apareix escrit castellanitzat, però amb només una erre: *Villareal*.

1863, juliol, 29. Vila-real

Carta de Benito Sanz i Forés, des de Vila-real, al bisbe de Tortosa sobre la visita com a comissionat al convent de Sant Pasqual, de monges clarisses, de Vila-real. Es demana resolució del bisbe en una sèrie de nou qüestions.

Full solt manuscrit

Signatura: Benito Sanz

Notes:

Capçalera impresa, amb el nom en relleu i lletra gòtica: "Benito Sanz y Forés".

Les qüestions sobre les quals es demana una decisió al bisbe de Tortosa són: 1. Gestió econòmica i dieta de les monges. 2. Cada monja té dues cel·les (una d'aquestes és sala d'estar). 3. Treball de costura i elaboració de dolços que les monges fan vendre fora del convent. 4. Reunions de quatre o cinc monges en les cel·les, per cosir plegades i conversar animadament. 5. A totes hores, les monges reben visites, llargues i de conversa profana. 6. Manca de sentiment de culpa, ni actes de penitència o càstig. 7. Ús del vel sobre els muscles, com un xal, quan resen al cor de l'església de Sant Pasqual. 8. Gelosia molt clara, que les comunica amb la vida social. 9. Poc sentit de clausura (converses amb llauradors i contemplació del pas de trens).

«[Las jóvenes] piden reforma y gozarían de la vida común. Las otras las tratan de beatas, de reformadoras, etc., y las aturullan».

«La presidenta está acobardada. El confesor ni es bueno, ni le quieren. Es una nulidad y él mismo se ve abrumado que hasta renunciaría».

«Yo mandaría prohibición absoluta de hacer dulces, ni cosas de labores para fuera, ni paquetes».

El nom de Vila-real hi apareix escrit castellanitzat, però amb només una erre: *Villareal*.

1863, agost, 1. Vila-real

Carta de Benito Sanz i Forés, des de Vila-real, al bisbe de Tortosa sobre la visita com a comissionat al convent de Sant Pasqual, de monges clarisses, de Vila-real: normes del convent, vida en comú, dubtes sobre costums alimentaris de les monges (pagaments per a pa i xocolata).

Full solt manuscrit (6 planes)

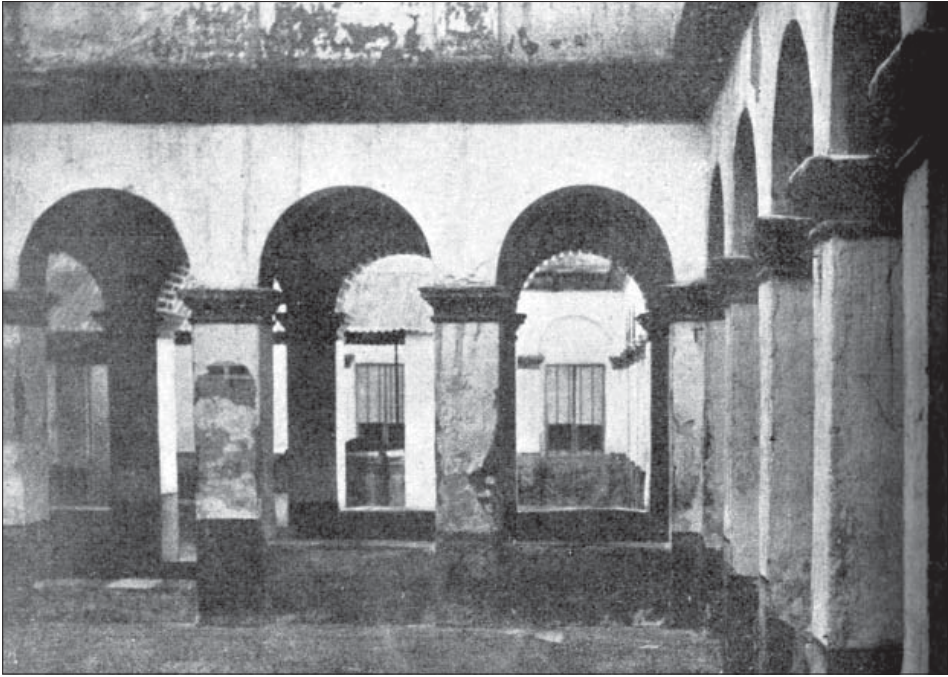
Signatura: Benito Sanz

Notes:

«Las jóvenes entusiasmadas y pidiendo la vida común. En las antiguas bastantes hay contentas».

«¿Se continuará dando lo que se da a cada monja mensualmente para chocolate y pan para esto, o se les da en especie? El Arcipreste quisiera lo segundo».

El nom de Vila-real hi apareix escrit castellanitzat, però amb només una erre: *Villareal*.

Pati de l'antic convent de Sant Pasqual

1863, agost, 7. Vila-real

Carta de Benito Sanz i Forés, des de Vila-real, al bisbe de Tortosa sobre la visita com a comissionat al convent de Sant Pasqual, de monges clarisses, de Vila-real: conclusió de la primera part de la visita i redacció dels mandats o noves normes per al convent, construcció de reixes i gelosies, anuncia la continuació de la visita al setembre.

Full solt manuscrit

Signatura: Benito Sanz

Notes:

Capçalera impresa, amb el nom en relleu i lletra gòtica: "Benito Sanz y Forés".

«Las obras no principiarán hasta pasada la otra semana».

«Hoy concluyo y publico los mandatos».

1863, agost, 8. Vila-real

Carta de Benito Sanz i Forés, des de Vila-real, al bisbe de Tortosa sobre la visita com a comissionat al convent de Sant Pasqual, de monges clarisses, de Vila-real: conclusió de la primera part de la visita.

Full solt manuscrit

Signatura: Benito Sanz

Notes:

Capçalera impresa, amb el nom en relleu i lletra gòtica: "Benito Sanz y Forés".

«Dos o tres habrá que tragarán saliva, se pondrán enfermas, etc., pero no creo que se atrevan a levantar la voz después de oír la sentencia de V. I. de poner vida común y rigurosa si resisten, y después de haberme conocido y visto mi carácter. Una dice que soy astuto, otra que estoy despabilado y otros títulos: es una risa».

1863, agost, 9. València

Carta de Benito Sanz i Forés, des de València, al bisbe de Tortosa sobre la visita com a comissionat al convent de Sant Pasqual, de monges clarisses, de Vila-real: conformitat de les monges respecte a les normes del convent, ús de la mantellina en el cor, declaració de voler fer vida en comú, sense imposició.

Full solt manuscrit

Signatura: Benito Sanz

Notes:

«La gracia ha triunfado. [...] Hasta las [monjas] que parecían más obstinadas me hablaron con sentido de quedar contentas y satisfechas».

Sanz i Forés diu que, en una propera visita al convent, demanarà que les monges signen «la declaración de querer vida común».

«Estaré aquí hasta el miércoles y aquel día pasaré a Gandía, donde como siempre espero órdenes de V. I.»

El nom de Vila-real hi apareix escrit castellanitzat, però amb només una erre: *Villareal*.

1863, agost, 14. Gandia

Carta de Benito Sanz i Forés, des de Gandia, al bisbe de Tortosa sobre diversos temes: edició d'un sermó, balanç de la visita –com a comissionat– al convent de monges de Vila-real, previsió d'una nova visita al convent de Vila-real, carta al nunci del papa i al nou ministre Permanyer sobre assumptes pendents.

Full solt manuscrit

Signatura: Benito Sanz

Notes:

Capçalera impresa, amb el nom en relleu i lletra gòtica: "Benito Sanz y Forés".

«Dios nuestro Señor ha hecho lo que le pedíamos en las monjas, y él consumará la obra».

«El Sr. Arzobispo de Valencia piensa ir a visitar a S. Pascual. Creo que será en setiembre».

1863, agost, 29. Gandia

Carta de Benito Sanz i Forés, des de Gandia, al bisbe de Tortosa sobre diversos temes i sobre la preparació de la visita, com a comissionat, al convent de monges dominiques de Vila-real: carta al nunci del papa, edició d'un sermó, estada al balneari de la Vilavella i visita al convent de monges de Vila-real.

Full solt manuscrit

Signatura: Benito Sanz

Notes:

Capçalera impresa, amb el nom en relleu i lletra gòtica: "Benito Sanz y Forés".

«mi plan es pasar con mis padres el dia de la Natividad de la Stma. Virgen y al siguiente salir para los baños de Villavieja. Desde allí, aprovechando la idas y venidas del tren, hacer visitas a las monjas y volver a pernoctar a Villavieja, para tomar el baño por la mañanita y volver a Villareal».

El nom de Vila-real hi apareix escrit castellanitzat, en dues ocasions, però amb només una erre: *Villareal*.

1863, setembre, 2. Gandia

Carta de Benito Sanz i Forés, des de Gandia, al bisbe de Tortosa sobre visita com a comissionat al convent de monges dominiques de Vila-real. Hi tracta de la suspensió del compliment d'assumptes de les normes de la constitució del convent: la participació de totes les monges com a hebdomadàries i lectores (excepte l'abadessa, les exabadesses i la vicària), la manera de tocar la campana, la prohibició de serveis de cosir i planxar externs al convent, les despeses de la comunitat i una petició de dispensa de cant i lectura al refectori d'una monja tornera, per malaltia.

Dos fulls solts manuscrits, amb sis planes en total

Signatura: Benito Sanz

Notes:

Capçalera impresa, amb el nom en relleu i lletra gòtica: "Benito Sanz y Forés".

Sobre la funció de les monges com a lectores o hebdomadàries s'hi diu: «la lectura de refectorio es cuasi un canto y por lo mismo pesada. [...] Dejé pues que quedase en suspenso hasta mi regreso. [...] Si le parece a VI, de acuerdo con la abadesa y discretas, adoptaremos un término medio o dejaremos como estaba antes».

Sobre el toc de la campana s'hi diu: «me dijo la abadesa que el [mandato] de la campana no es fácil cumplirlo por su mala construcción y mucho peso. [...] Por eso lo suspendí». «Hay muchas que por achaques y otras cosas no estan en disposición de hacerlo, y ha sido siempre, aún en Castellón, práctica el quedar dispensadas a los tantos años de profesión (creo que son 20)».

Sobre les despeses de la comunitat de monges: «Hay que notar que antes les daban 40 rs [reales] al mes para chocolate, pan y limpieza de ropa. [...] vimos que si la comunidad lo paga todo [...] habría un déficit de 900 a 1000 rs al año. [...] Por eso calculamos que se les den 10 rs al mes para estas cositas».

1863, setembre, 10. València

Carta de Benito Sanz i Forés, des de València, al bisbe de Tortosa sobre la visita com a comissionat al convent de monges clarisses de Vila-real. Obres al convent: dormitori quasi conclòs, construcció de cuines («cocinillas») al primer i segon pis, proposta d'usar vaixel·la de ferro o zinc.

Full solt manuscrit, amb quatre planes (tres d'escrites)

Signatura: Benito Sanz

Notes:

Capçalera impresa, amb el nom en relleu i lletra gòtica: "Benito Sanz y Forés".

«Mi venerable Prelado: Llegué a ésta [València] anoche y esta tarde pasaré a Villavieja, para principiar los baños y seguir la visita de Villareal».

«Puede V.I. contestarme ya a Villareal a casa del Arcipreste por si no llego yo antes que la carta».

El nom de Vila-real hi apareix escrit castellanitzat, en dues ocasions, però amb només una erre: *Villareal*.

1863, setembre, ?. Vila-real

Carta de Benito Sanz i Forés, des de Vila-real, al bisbe de Tortosa sobre la visita com a comissionat al convent de monges clarisses de Vila-real.

Informa sobre el fons de 40.000 reals del fons de la comunitat i sobre la visita al convent de Sant Pasqual d'un vicari de València, acompanyat del seu germà, també prevere.

Full solt manuscrit

Signatura: Benito Sanz

Notes:

Capçalera impresa, amb el nom en relleu i lletra gòtica: "Benito Sanz y Forés".

«Se me ha presentado un sacerdote de Valencia que viene a visitar a S. Pascual y pasa al desierto para tener unos días de retiro. [...] Es vicario de monjas en Valencia, ejemplar de espíritu e instruido».

El nom de Vila-real hi apareix escrit castellanitzat, en dues ocasions, però amb només una erre: *Villareal*.

1863, setembre, 16. Vila-real

Carta de Benito Sanz i Forés, des de Vila-real, al bisbe de Tortosa sobre la labor com a pare visitador del convent de monges clarisses de Vila-real. Propostes sobre la vida al convent: després de fer eliminar cuines («cocinillas») al primer i segon pis, s'estudia la proposta de les monges d'usar fornets portàtils per a guisar xocolata i fer mènjues a banda de la comunitat. Prohibició de fer dolços per a vendre'ls fora del convent.

Full solt manuscrit, amb quatre planes

Signatura: Benito Sanz

Notes:

Sobre el capellà de la diòcesi de València: «El capellán me tomó miedo sin duda, y se trasladó a esta donde celebra ya desde el sábado». «Entre otras cosas, y para crearse atmósfera, va bendiciendo cruces y rosarios, aplicando indulgencias». «Se comprende que quiere llamar la atención con perjuicio de los curas».

Sobre el possible nomenament de Sanz i Forés com a bisbe: «De Madrid no me han contestado todavía. Hoy escribo a D. Fermín de la Cruz. Veremos y daré cuenta a V.I.E.».

Sobre la visita pastoral a les monges de Vila-real: «Estoy con la monjas y aburrido, porque las tres o cuatro de siempre van metiendo cizaña. Les hablo muy claro y amenazo con más rigor, con vida común y conque dejando abierta la visita volveré no ya como padre visitador sino como juez, y que habrá escarmientos».

Petició final al bisbe: «Espero contestación para redactar los nuevos mandatos o adiciones y esplicaciones».

El nom de Vila-real hi apareix escrit castellanitzat, però amb només una erre: *Villareal*.

1884, octubre, 13. Vila-real

Carta del prevere Vicente Romero al bisbe de Tortosa que acompanya la informació sobre el fons de la comunitat de Santa Clara de Vila-real, d'acord amb l'encàrrec del bisbe.

Full solt manuscrit

Signatura: Vicente Romero, prevere

Notes:

«Acompaño a la adjunta solicitud la nota de los fondos, existentes en esta comunidad».

«Según dice la madre Abadesa no es la cantidad que yo manifesté a S.S.I., es menos: por lo dicho la persona que me lo refirió no estaba enterada».

1884, [octubre], [13]. Vila-real

Fons de la comunitat de Santa Clara de Vila-real.

Full solt manuscrit, en el qual consta el rèdit, el passiu («cantidad muerta») i les existències de la comunitat

Signatura: Sor Josefa Maria Ferrer, abadessa

Notes:

«Tenemos al rédito la cantidad de 25.275 pesetas.

Tenemos en cantidad muerta 36.468 reales.

Tenemos de las existencias de la comunidad del cargo y descargo 34.209 reales».

1884, octubre, 13. Vila-real

Carta de Josefa Maria Ferrer, abadessa de la comunitat de Santa Clara de Vila-real, sobre el dot de nou-cents duros a les novícies, major que els vuit-cents que es demana per a ingressar als convents d'Onda, Sant Mateu i Tortosa.

Full solt manuscrit

Signatura: Sor Josefa Maria Ferrer, abadessa

Notes:

Encuny del convent de Santa Clara de Castelló.

Consideracions de l'abadessa: «Esta Rda. comunidad, que ha meditado con detención el asunto, desea colocarse al nivel de sus hermanas las Dominicás».

«Hasta de ahora tan solo han pagado dos religiosas nueve cientos duros; las demás después de la vida común pagan una peseta diaria».

1884, novembre, 11

Resposta de Francisco Aznar, bisbe de Tortosa, sobre els dots que s'han de sol·licitar a les monges del convent de Vila-real: vuit-cents duros a les que paguen amb diners, quatre reals diaris a les que paguen pensió vitalícia, a les unes i a les altres una pesseta diària durant l'any de noviciat i la despesa de l'aixovar, i a les monges d'«obediència» cent cinquanta lliures pel dot i la despesa de l'aixovar.

Full solt manuscrit

Notes:

Encuny del convent de Santa Clara de Castelló.

Resposta del bisbe de Tortosa escrita als marges de la carta.

1890, juliol, 21. Vila-real

Carta de Francisco Prades Sanz, natural de Vila-real, de 61 anys, vidu de Josefa Álvaro y Centelles, que vol contraure matrimoni amb Isidora Prades Costas, de 57 anys, vídua de Joaquín Ortiz y Gallén, i demana al vicari general del bisbat de Tortosa que es publiquen les monicions a l'església de Santa Mediona de Barcelona, on la dona contraient ha residit alguns anys.

Carta manuscrita (anvers)

Notes:

Paper timbrat.

Logotips: «Fábrica N^a del Timbre. 1890». «12ª clase. Año 1890. 75 c. de peseta».

Signatura: «A ruegos del suplicante, Vicente Castelló».

1890, juliol, 23. Tortosa

José Maria de Castellarnau i de Lleopart, prevere provisor i vicari general de la diòcesi de Tortosa, sol·licita a la diòcesi de Barcelona l'expedició de les monicions per al matrimoni esmentat.

Carta manuscrita (revers)

Signatures: José Maria de Castellarnau i de Lleopart, prevere, i Leopoldo Roch, secretari interí

Notes:

Ordre d'expedició: «espídase despacho requisitorio, según estilo, al M. I. Sr. provisor y vicario general del obispado de Barcelona, para la publicación del matrimonio de que se trata en la iglesia parroquial de Santa Madiona de dicha capital».

Postdata: «Seguidamente se han espedido el despacho requisitorio y oficio que dispone el auto anterior, de que certifico. Leopoldo Roch, secretario interino».

1922, març, 15. Vila-real

Testament de Teresa Saura Petit, soltera, que, segons la clàusula cinquena, imposa als seus hereus l'obligació de fundar una capellania a l'església Parroquial de Vila-real o en qualsevol altra església en favor del subdiaca Pascual Martí Goterris, en cas que arribi a ordenar-se com a prevere i que, per alguna altra via, no haja obtingut una altra capellania.

Dos fulls mecanoscrits, per anvers i revers

Segell: «Notaria de D. Godofredo Gimeno y Alcoy. Villarreal»

Notes:

Teresa Saura Petit vivia al carrer de la Sequieta, número 29, de Vila-real.

En el testament es diu que té 60 anys. Nomena la seua germana Rosario com a marmessora i hereva de l'usdefruit universal i vitalici dels seus béns, i també nomena les seues quatre nebodes amb dret a la nua propietat dels béns, Maria Gràcia i Teresa Pesudo Saura i Maria Gràcia i Vicenta Garcia Saura. Fa llegat d'unes finques de secà al seu nebot, Vicente Cabanes Cantavella, com a usdefruit, i com a nua propietat als seus fills.

1923, novembre, 15. Vila-real

Certificat de defunció de Teresa Saura Petit, soltera, de 72 anys, el 30 de març del 1922, que va comptar amb enterrament de mig pontifical i va rebre sepultura eclesiàstica.

Full solt manuscrit

Signat: José P. Chabrera y Molina, prevere coadjutor de l'Arxiprestal de Vila-real

Notes:

Encuny «Parroquia arciprestal de Villarreal. Obispado de Tortosa».

José P. Chabrera y Molina, prevere, certifica que el text que transcriu concorda amb el certificat de defunció original de Teresa Saura Petit, signat pel rector arxipreste de la parròquia, Miguel Pedrós y Bañón.

1923, novembre, 20. Tortosa

Sol·licitud de Pascual Martí Goterris, prevere, natural de Vila-real, al tribunal eclesiàstic de la diòcesi de Tortosa, en la qual demana el compliment de la clàusula cinquena del testament de Teresa Saura Petit, que imposa als seus hereus l'obligació de fundar una capellania a l'església Parroquial de Vila-real o en qualsevol altra església en favor seu.

Full solt manuscrit

Signatura: Pascual Martí Goterris, prevere

Notes:

A la carta s'acompanya còpia simple del testament de Teresa Saura Petit (Notaria de Godofredo Gimeno y Alcoy. Vila-real) i de la partida de defunció.

Pascual Martí Goterris va rebre l'orde de prevere el 26 de maig del 1923.

«Se pidió a la sra. albacea y heredera Dª Rosario Saura Petit, hermana de la testadora, el cumplimiento de la repetida clausula quinta, y la fundación de una capellania a disposición del prelado de la diócesis y en favor del que suscribe, sin que la petición haya tenido ningún resultado».

1923, novembre, 30. Tortosa

Ofici d'Antonio Martínez Martínez, canonge provisor i vicari general de la diòcesi de Tortosa, que comissiona l'arxipreste o regent de Vila-real per a entrevistar-se amb Rosario Saura Petit, marmessora i hereva de Teresa Saura Petit, difunta, sobre la clàusula testamentària que preveu la fundació d'una capellania a l'església Parroquial de Vila-real, en favor de Pascual Martí Goterris, prevere, natural de Vila-real.

Full solt manuscrit

Signatura: Dr. Antonio Martínez Martínez, vicari general de la diòcesi de Tortosa

Notes:

Encuny: «Vicariato general de la diócesis de Tortosa».

Postdata: «Seguidamente se ha remitido por correo el oficio. Doy fe. José Mª Guimerá».

Pascual Martí Goterris va rebre l'orde de prevere el 26 de maig del 1923.

1923, desembre, 2. Vila-real

Carta de Miguel Pedrós, arxipreste o regent de Vila-real, a Antonio Martínez Martínez, canonge provisor i vicari general de la diòcesi de Tortosa, per la negativa de Rosario Saura Petit, marmessora i hereva de Teresa Saura Petit, difunta, a

complir la clàusula testamentària d'aquesta que preveu la fundació d'una capellania a l'església Parroquial de Vila-real, en favor de Pascual Martí Goterris, prevere, natural de Vila-real.

Full solt manuscrit

Signatura: Miguel Pedrós, arxipreste de Vila-real

Notes:

Encuny: «Parroquia Arciprestal de Villareal. Obispado de Tortosa».

«[Rosario Saura] dijo: "Que no tiene nada y que por lo tanto no está dispuesta a cumplir dicha cláusula"».

1923, desembre, 4. Tortosa

Ofici d'Antonio Martínez Martínez, canonge provisor i vicari general de la diòcesi de Tortosa, sobre comunicació a Pascual Martí Goterris, prevere, del resultat de l'entrevista de l'arxipreste de Vila-real amb Rosario Saura Petit, marmessora i hereva de Teresa Saura Petit, difunta, sobre la clàusula testamentària que preveu la fundació d'una capellania a l'església Parroquial de Vila-real en favor del prevere.

Full solt manuscrit (anvers)

Signatura: Dr. Antonio Martínez, vicari general de la diòcesi de Tortosa

Notes:

Postdata: «Unión y expedición de oficio. Seguidamente, se ha hecho la unión acordada y remitido oficio al interesado; doy fe. Guimerá».

Pascual Martí Goterris va rebre l'orde de prevere el 26 de maig del 1923.

1923, desembre, 6. Tortosa

Sol·licitud de Pascual Martí Goterris, prevere, natural de Vila-real, al tribunal eclesiàstic de la diòcesi de Tortosa, en la qual demana requerir les quatre hereves de Teresa Saura Petit, pel compliment de la clàusula cinquena del testament, que imposa l'obligació de fundar una capellania a l'església Parroquial de Vila-real o en qualsevol altra església en favor seu.

Full solt manuscrit (anvers)

Signatura: Pascual Martí Goterris, prevere

Notes:

Pascual Martí Goterris va rebre l'orde de prevere el 26 de maig del 1923.

«Ruégole a V. V., si le parece a bien, que requiera el cumplimiento de la cláusula 5ª a los demás cuatro herederos, ya que se niega a ello la albacea Dª Rosario».

1923, desembre, 7. Tortosa

Ofici d'Antonio Martínez Martínez, canonge provisor i vicari general de la diòcesi de Tortosa, en el qual demana al rector arxipreste de Vila-real que s'entreviste amb les quatre hereves de Teresa Saura Petit, difunta, sobre si estan disposades a complir la clàusula testamentària que preveu la fundació d'una capellania a l'església Parroquial de Vila-real en favor del prevere Pascual Martí Goterris.

Full solt manuscrit (revers de la sol·licitud de Pascual Martí, del 6-12-23)

Signatura: Dr. Antonio Martínez, vicari general de la diòcesi de Tortosa

Notes:

De Teresa Saura Petit, «cuyos cuatro herederos son: Maria Gracia y Teresa Pesudo y Saura y Maria Gracia y Vicenta García y Saura».

Postdata: «Expedición de un oficio. Seguidamente, se ha expedido el oficio acordado; doy fe. Guimerá».

Pascual Martí Goterris va rebre l'orde de prevere el 26 de maig del 1923.

1923, desembre, 20. Vila-real

Carta de Miguel Pedrós, arxipreste o regent de Vila-real, a Antonio Martínez Martínez, canonge provisor i vicari general de la diòcesi de Tortosa, sobre entrevista amb les quatre hereves de Teresa Saura Petit, difunta, que estan d'acord a complir quan puguin la clàusula testamentària d'aquesta, que preveu la fundació d'una capellania a l'església Parroquial de Vila-real, en favor de Pascual Martí Goterris, prevere, natural de Vila-real.

Full solt manuscrit

Signatura: Miguel Pedrós, arxipreste de Vila-real

Notes:

Encuny: «Parroquia Arciprestal de Villareal. Obispado de Tortosa».

«[...] los cuatro herederos de Dª Teresa Saura Petit que lo son: Maria Gracia, Teresa Pesudo Saura, Maria Gracia y Vicenta García Saura [...] dijeron: que están conformes en hacer el Beneficio pero cuando puedan» (subratllat en l'original).

1923, desembre, 24. Tortosa

Ofici d'Antonio Martínez Martínez, canonge provisor i vicari general de la diòcesi de Tortosa, a Pascual Martí Goterris, prevere, amb la resposta de les quatre hereves de Teresa Saura Petit, difunta, sobre el compliment de la clàusula testamentària

que preveu la fundació d'una capellania a l'església Parroquial de Vila-real en favor del prevere.

Full solt manuscrit

Signatures: Dr. Antonio Martínez, vicari general de la diòcesi de Tortosa, i Manuel Beltrán, prevere

Notes:

«la contestación dada por las herederas Dª Maria Gracia, Dª Teresa Pesudo y Maria Gracia y Vicente García Saura».

Postdata: «Seguidamente se ha expedido de oficio acor[da]do; de que doy fe. Manuel Beltrán, pbro.»

Pascual Martí Goterris va rebre l'orde de prevere el 26 de maig del 1923.

1924, febrer, 19. Tortosa

Sol·licitud de Pascual Martí Goterris, prevere, natural de Vila-real, al tribunal eclesiàstic de la diòcesi de Tortosa, perquè dicte una resolució davant la resposta evasiva de les hereves del testament de Teresa Saura Petit a fundar una capellania a l'església Parroquial de Vila-real o en qualsevol altra església de la vila en favor seu.

Full solt manuscrit (quatre planes)

Signatura: Pascual Martí Goterris, prevere

Notes:

Pascual Martí Goterris va rebre l'orde de prevere el 26 de maig del 1923.

«[...] en los primeros días (3 i 4) del mes de mayo último, los herederos tanto usufructuarios como nudopropietarios vendieron a D. Vicente Dualde Meseguer y D. Francisco Manrique Rubio, vecinos de Villarreal, la herencia adquirida de Dª Teresa Saura Petit».

«Confirma lo que antecede el hecho ya público de haberse realizado otra enajenación de los bienes que han de constituir el patrimonio de la capellanía en defecto de otros (porque de ellos carecen los herederos)».

«El haber relicto de Dª Teresa Saura Petit ascendió, según liquidación practicada para la división de sus bienes, a 34.352 55 pts. de las cuales había en efectivo metálico en la Caja de Ahorros de Villarreal 9.332 55 pts. Ascendieron las bajas a un total de 3.240 pts., lo que da un remanente líquido de 31.112 pts.».

13

Nicolau Munteanu

ELS ROMANESOS A VILA-REAL

Els romanesos a Vila-real

La presència d'immigrants en general i de romanesos en especial a Vila-real es deu a la recerca del benestar i és a causa d'un cert malestar, des de diversos punts de vista, existent al país d'origen. La mala gestió administrativa juntament amb la manca de democràcia real –que sol acabar en corrupcions– genera contínuament desesperació, sofriment i el desig d'eixir d'aquest ambient i anar arreu del món a buscar una vida normal, en la qual l'home espera trobar condicions òptimes de desenvolupament i abundància, no sols per a la butxaca sinó també per al seu esperit. Per aquests motius, hi ha romanesos per tot el món. Pocs llocs hi deu haver en què no trobarem almenys un romanés, si no una família sencera. Aquesta és la raó per què un impressionant nombre de romanesos ha vingut a viure a Espanya. A Vila-real, a causa no sols de la posició geogràfica (prop de la mar, de la muntanya, d'un polígon industrial en què es pot trobar un lloc de treball, prop de Castelló), sinó també per la flexibilitat i la tolerància dels ciutadans i dels qui governen la ciutat. El 2005 hi havia 1.517 romanesos, la majoria dels quals trobaren treball en la construcció, l'hostaleria i la metal·lúrgia. Sols 4 anys després el nombre es duplica. Som, el 2009, més de 3.620, segons consta en el padró. El nombre ha anat creixent fins al 2012 i ha aplegat a 3.737 empadronats a Vila-real.

Però què els ha atret fins aquesta ciutat? Hi ha més faena, comprensió dels administradors de la ciutat, bon tracte i tolerància dels ciutadans.

En aquest temps, no són pocs els qui fins i tot s'han casat ací, amb espanyols o espanyoles, i d'altres amb persones d'un altre país, i així han format famílies mixtes i un ambient multicultural bo per al desenvolupament d'una vida plena de pau i satisfaccions en tots els aspectes. Jo vaig venir a Vila-real el 2004, amb tota la meua família formada per dos nens i l'esposa. Vaig comprar un pis mentre treballava en la construcció. Els xiquets van a l'escola i es preparen per a un futur molt menys incert que al nostre país. Ací els infants van trobar de seguida amics quan eren petits, després, nuvi o núvia respectivament. Han après amb una relativa facilitat tant la llengua castellana com la valenciana, no sols a l'escola sinó al carrer, en el diàleg amb els seus companys.

Ens ha paregut estrany, però la veritat és que en la nostra estada en aquest país, en general, i en aquesta ciutat, en especial, no hem patit agressions o maltractament, ni per part de les autoritats, ni per part dels ciutadans. Ens sentim com si fórem al nostre país, pel que es refereix al tracte dels altres, pel que es refereix al benestar econòmic. No hi ha lloc per a fer comparacions. Si no fóra així, doncs no hi hauríem vingut tants de romanesos en tan poc de temps.

La convivència ací és tan normal i agradable que cada dia perdem la noció que estem vivint en un altre país. Ens sentim a casa.

Estadística de la població romana, segons el padró municipal

Any	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Habitants	1.517	2.099	2.673	3.426	3.620	3.689	3.585	3.737	3.601

Romania després de la Segona Guerra Mundial

Romania perd territoris, després de la Segona Guerra Mundial, a favor de Bulgària i la URSS. Després es divideix en províncies. La majoria dels romanesos a Vila-real són de Târgoviste, ciutat del sud, amb una població de 89.429 habitants, segons registrà el cens de 2002; va ser la capital de l'antic regne des de l'any 1396 fins al 1918 i un destacat centre econòmic, polític, militar i cultural de Romania.

Ceaucescu amb Perón

Ceaucescu amb el rei Joan Carles I

Fins que és succeït per Ion Iliescu, Ceaucescu és president de la república; va ser rebut per Perón i pel rei Joan Carles I. El 17 de desembre de 1989, es desencadena una revolta popular, a Timisoara, d'on provenen també molts romanesos que ara viuen a Vila-real.

En la seua relativament curta història a Vila-real, els romanesos han aconseguit formar diverses congregacions religioses. Algunes són ortodoxes, que representen aproximadament el 70%, i unes altres són protestants. L'Església ortodoxa és quasi igual que la catòlica, i es diferencia sols per uns quants rituals. És admirable que l'Església ortodoxa d'ací, a diferència de la de Romania, és molt més oberta al diàleg amb les altres esglésies, protestants o catòliques. Tanmateix, segueix sentint-se un inexplicable temor a l'hora de la col·laboració en diferents actes benèfics. Esperem que millore l'òptica dels que dirigeixen aquestes congregacions.

Pel que fa al mercat laboral, al llarg del temps, fins a l'aparició dels primers signes de la crisi financera el 2008, a Vila-real han existit uns quants negocis romanesos: empreses de construccions, de transports de mercaderies, de persones, alguns negocis familiars, com les fruiteries, tendes alimentàries, locutoris. Encara avui, en uns temps tan difícils, no són pocs els negocis romanesos que aconsegueixen resistir aquesta mala ratxa. La previsió és que la majoria de la població romanesa es quedarà a Vila-real, tan sols una minoria se'n tornarà a Romania.

Botiga romanesa

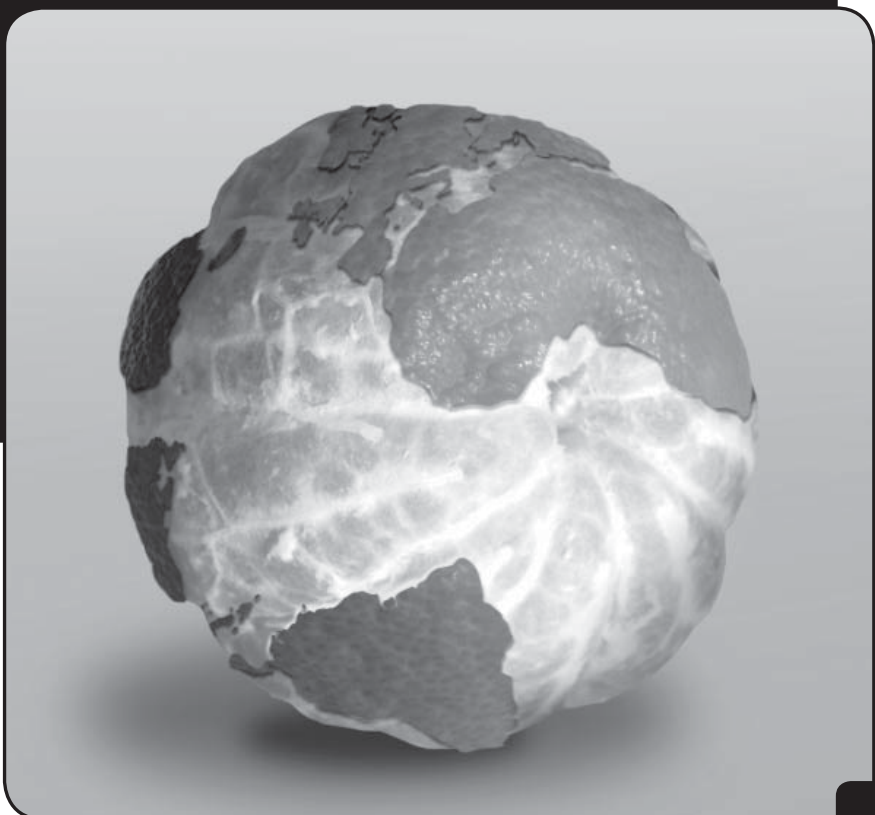

14

Manuel García Candau

EL MÓN DELS CÍTRICS

El món dels cítrics

Introducció

L'objecte d'aquest treball és recopilar dades referents al món dels cítrics sobre la importància del cultiu, la producció activa agrària, els tipus de cultiu i els llocs del planeta on es produeixen, les varietats i els mercats consumidors, la composició química i les qualitats nutritives, les idees sobre conceptes de qualitat, la descripció dels consumidors i aspectes lligats al consum, la distribució logística i els sistemes comercials segons els mercats on es destinen, les marques d'origen, els períodes de recol·lecció, les normes oficials de qualitat, els processos sanitaris i higièncs i els processos de comercialització.

Aquest article pot omplir un possible buit d'informació global sobre el tema tractat, la qual s'ha extret de diverses fonts que es relacionen al final del treball, així com de l'experiència personal adquirida per l'autor durant tota la seua vida dedicada al treball de direcció d'empreses cítriques.

Va adreçat als citricultors en general i al personal dedicat al cultiu, confecció i comercialització de cítrics i, amb especial afecte, als cooperativistes amb qui ha conviscut l'autor durant tota la seua vida laboral.

1. La importància del cultiu dels cítrics

Podem dir que els cítrics es cultiven a escala mundial en més de cent països dels cinc continents i constitueixen el cultiu d'arbres fruiters més important del món, amb una producció total que avui dia supera amb escreix la dels arbres de fulla caduca (pomes, bresquilles, prunes, etc.). El seu cultiu abasta una franja geogràfica que s'estén a 40° de latitud a un costat i a l'altre de l'equador i engloba regions tropicals i subtropicals on concorren condicions de sòl i clima favorables. No obstant això, la major part de la producció comercial es veu restringida a dues franges més estretes als subtropicals, aproximadament 20° i 40° al nord i al sud de l'equador.¹

¹ SAUNT, James. *Varietades de cítrics del mundo*. València: Sinclair Internacional, 1992.

2. Varietats produïdes a Castelló

Els cítrics que es produeixen a Castelló pertanyen a quatre grans grups: taronges, mandarines, llimes i taronges amargues, els quals presenten els subgrups que es descriuen a continuació.

Grup de les taronges: blanca, nàvel, de sang i sucrenya

Subgrup de les blanques: blanca, comuna, cadenera, macetera, salustiana, verna, verna pera i valència late

Subgrup de les nàvels: navelina, thomson, washington, navelate i lanelate

Subgrup de sang: doble fina, sanguinel·li, washington-sanguina

Subgrup de les sucrenyes: sucrenya i gra d'or

Grup de les mandarines: mandarina, clementina, altres mandarines i altres semblants a les mandarines

Subgrup de les mandarines: mandarina comuna, satsuma, clausellina i okitsu

Subgrup de les clementines: fina, nulera, arrufatina, esbal, guillermina, marisol, monreal, hernandina, ooval i clemenpons

Subgrup d'altres mandarines: ellendale, fortuna, kara, clemenvilla o nova i wilking

Subgrup d'altres varietats semblants a les mandarines: mineoles i ortaniques

Grup de les llimes: primofiori i verna

Grup de les taronges amargues: producció insignificant

3. Període de recol·lecció

Clausellina

La campanya dura set setmanes, de la setmana 36 a la 42 (setembre i octubre). Precampanya: 36 i 37. Plena campanya: de la 38 a la 40. Postcampanya: 41 i 42.

Satsuma

La campanya dura divuit setmanes, de la setmana 40 a la 5 (d'octubre a gener). Precampanya: 40 i 41. Plena campanya: de la 42 a la 49. Postcampanya: de la 50 a la 5.

Clementina marisol

La campanya dura nou setmanes, de la setmana 38 a la 46 (de part de setembre a part de novembre). Precampanya: 38 i 39. Plena campanya: 40 i 44. Postcampanya 45 i 46.

Clementina, ovoidal, nulera i fina

La campanya dura vint-i-dues setmanes, de la setmana 40 a la 9 (d'octubre a febrer). Precampanya: de la 40 a la 44. Plena campanya: de la 45 a la 4. Postcampanya: de la 5 a la 9.

Clementina hernandina

La campanya dura vuit setmanes, de la setmana 3 a la 10 (de part de gener a part de març). Precampanya: 3 i 4. Plena campanya: de la 5 a la 8. Postcampanya: 9 i 10.

Clemenvilla

La campanya dura catorze setmanes, de la setmana 45 a la 6 (de novembre a part de febrer). Precampanya: de la 45 a la 46. Plena campanya: de la 48 a la 5. Postcampanya: 6.

Fortuna

La campanya dura nou setmanes, de la setmana 7 a la 15 (de part de gener a part d'abril). Precampanya: 7. Plena campanya: de la 8 a la 13. Postcampanya: 14 i 15.

Ellendale

La campanya dura vuit setmanes, de la setmana 2 a la 9 (part de gener i febrer). Precampanya: 2 i 3. Plena campanya: de la 4 a la 7. Postcampanya: 8 i 9.

Mineola

La campanya dura vuit setmanes, de la campanya 3 a la 10 (de part de gener a part de març). Precampanya: 3 i 4. Plena campanya: de la 5 a la 8. Postcampanya: 9 i 10.

Ortanique

La campanya dura onze setmanes, de la setmana 6 a la 16 (de febrer a part d'abril). Precampanya: de la 6 a la 8. Plena campanya: de la 9 a la 15. Postcampanya: 16.

Navelina

La campanya dura vint-i-una setmanes, de la setmana 42 a la 10 (de part d'octubre a part de març). Precampanya: de la 42 a la 44. Plena campanya: de la 45 a la 7. Postcampanya: de la 8 a la 10.

Nàvel

La campanya dura tretze setmanes, de la setmana 3 a la 15 (de part de gener a part d'abril). Precampanya: de la 3 a la 5. Plena campanya: de la 6 a l'11. Postcampanya: de la 12 a la 15.

Navelate

La campanya dura deu setmanes, de la setmana 9 a la 18 (de part de febrer a abril). Precampanya: 9 i 10. Plena campanya: de l'11 a la 17. Postcampanya: 18.

Salustiana

La setmana dura setze setmanes, de la setmana 49 a la 12 (de part de desembre a part de març). Precampanya: 49. Plena campanya: de la 50 a la 10. Postcampanya: 11 i 12.

València late

La campanya dura vint-i-set setmanes, de la setmana 9 a la 35 (de part de febrer a final d'agost). Precampanya: de la 9 a l'11. Plena campanya: de la 12 a la 27. Postcampanya: de la 28 a la 35.

Llima verdelli

La campanya dura nou setmanes, de la setmana 36 a la 44 (setembre i octubre). Precampanya: no n'hi ha. Plena campanya: de la 36 a la 40. Postcampanya: de la 41 a la 44.

Llima primofiori

La campanya dura vint-i-cinc setmanes, de la setmana 43 a la 15 (de part d'octubre a part d'abril). Precampanya: 43 i 44. Plena campanya: de la 45 a la 13. Postcampanya: 14 i 15.

Llima verna

La campanya dura vint-i-sis setmanes, de la setmana 10 a la 35 (de març a agost). Precampanya: de la 10 a la 12. Plena campanya: de la 13 a la 18. Postcampanya: de la 29 a la 35.²

² Dades obtingudes a partir del calendari de comercialització de fruites i verdures d'ANECOOP, Societat Cooperativa (València).

4. Inicis del cultiu a Castelló

Els primers camps de tarongers cultivats a la província de Castelló sembla que es van conrear l'any 1816 al terme de Vila-real, en una finca de quatre fanecades de Francesc Ibáñez Galindo, situada a la partida denominada el Campàs, prop del riu Sec. Pocs anys després, l'any 1856, ja hi havia al terme de Vila-real cent vuitanta-quatre fanecades de cítrics. En el primer terç del segle xx, es va consolidar la producció de taronges.

El taronger va desplaçar el cultiu de l'agricultura d'autoconsum per una altra d'excedents i comercialització. Els comerciants exportadors de taronja van tenir un paper destacat en aquesta reconversió agrícola.

5. Composició química i qualitats alimentàries

Els cítrics presenten unes qualitats alimentàries i una composició química que els distingeix dels altres aliments.

Pel que fa a la composició, cal tenir present que el fruit és igual al suc més la polpa. Tot seguit, es detalla la composició per cada 100 grams de cítrics.

Principis immediats: aigua 88%, glucosa 4%, dextrosa levulosa 4,6%, àcid cítric 1%, àcid màlic 0,1%, greixos 0,1%, proteïnes 0,8%, pectines 1% i cendres 0,4%

Sals minerals: potassi 0,302%, sodi 0,0004%, calci 0,024%, magnesi 0,026%, ferro 0,0003%, fòsfor 0,02%, sofre 0,02% i clor 0,002%

Vitamines: vitamina A 120 UI, caroté 0,001 g, vitamina C 0,050 g, vitamina B₁ 0,06 mg, vitamina B₂ 0,02 mg, vitamina B₅ 0,50 mg, vitamina B₆ 0,20 mg, vitamina P 0,10 mg, àcid pantotènic 0,50 mg i inositol 0,40 g

Quant a les qualitats alimentàries, els cítrics contenen vitamines que proporcionen força i energia. Poden consumir-se a qualsevol hora, encara que és millor menjar-los en dejú i abans dels àpats. En principi, qualsevol persona pot consumir-ne, independentment de la seua edat, tot i que les persones amb problemes hepàtics han de menjar-ne amb atenció. No han de menjar cítrics les persones delicades de l'estómac o amb una forta sobrecàrrega hepàtica, perquè en aquests casos solen provocar acidesa exagerada i flatulències, sobretot si no estan ben madurs o es prenen després de les menjades riques en proteïnes animals, greixos fregits o després de menjar verdures verdes.

Respecte als aspectes medicinals de les taronges, les principals accions que aquest fruit exerceix sobre l'organisme de qui les menja són les següents:

- alcalinitzant, perquè neutralitza la producció d'àcids
- antianèmica, pel seu contingut en ferro
- calmant, per la seua composició vitamínica i mineral
- depurativa, perquè elimina les toxines de la sang
- desinfectant, perquè les vitamines C i E actuen com a reguladores del creixement bacterià
- diürètica, ja que actua com a tònic renal i estimulants de la diüresi
- laxant (intestinal), perquè la polpa actua com un laxant
- oxigenadora de la sang, perquè afavoreix la fixació de l'oxigen en la sang
- refrescant (de l'intestí), atés que rebaixa la temperatura dels òrgans interns
- tonificant (del sistema nerviós), perquè és un tònic per a l'organisme pel seu alt i equilibrat contingut de vitamines i minerals³

6. La qualitat dels cítrics

Concepte de qualitat

La qualitat, segons la defineix la Reial Acadèmia Espanyola de la Llengua, és el conjunt de propietats inherents a una cosa, que permet jutjar el seu valor. D'altres han definit la qualitat d'un producte com totes les característiques que determinen el seu valor per part del consumidor i que es corresponen amb la seua normativa legal.

Com assenyala P. Crosby (Campa Fernández: 1982), es pot parlar d'una qualitat de conformitat, que significa que el producte al servei és conforme als requisits del client, conforme a les característiques del producte contingudes en les seues especificacions i conforme a les pautes acordades i pactades amb el client.

A més d'aquestes definicions, també es pot afegir que, en l'actualitat, la idea de qualitat d'un producte està molt relacionada tant amb les qualitats pròpies d'aquest com amb les seues característiques o amb els processos que l'han conduït des del seu origen (producció) fins a les mans del consumidor.

---

³ ARTIGAS, J. *La naranja. Una panacea prodigiosa*. Madrid: Editorial Edaf, SA, 1996.

Els factors de la qualitat

Com ho expressen López i Contreras (1984), la qualitat d'un producte depén d'una sèrie de factors i característiques relacionades amb les seues pròpies condicions intrínseques i de les manipulacions o transformacions que haja patit.

Així, per exemple, per al cas dels fruits frescos, la qualitat del producte en la recol·lecció representa la qualitat potencial del fruit. En fruits no climatèrics, com els cítrics, açò significa que la qualitat no li serà donada, però sí que podrà ser mantinguda o deteriorada durant la seua manipulació (Shewfelt i Schimnom: 1988).

Els factors de qualitat, per a ser considerats com a tal, han de poder ser descrits objectivament o quantificats d'alguna manera. En el cas dels fruits cítrics es consideren factors intrínsecs i factors extrínsecs.

Els **factores intrínsecs** són aquells que es refereixen al producte en si. N'hi ha de dos tipus, segons siguen mesurables o no. Els primers s'anomenen **paràmetres** i els segons, **atributs**.

Són **paràmetres**: la grandària, el pes, el contingut de corfa respecte al pes total del fruit sencer, el color, la textura (també pot considerar-se com a atribut), el contingut en suc, el contingut en polpa del suc espremut (percentatge en pes respecte a la taronja sencera), el contingut en sòlids solubles (expressat en graus Brix), el contingut en àcid cítric anhidrid, la relació entre ambdós, l'índex de maduresa dels factors nutritius

(quantitat d'aigua, proteïnes, minerals, vitamines, especialment la vitamina C, etc.), el contingut en carotenoides, antocians, licopens, etc. (determinants del color intern), els factors toxicològics o de qualitat sanitària (existències de residus de plaguicides, per exemple), etc.

Algunes d'aquestes característiques poden ser mesurades, pesades o classificades sense grans dificultats, com per exemple la grandària o calibre, el pes, el percentatge de corfa etc. Altres vegades la mesura és més complexa o requereix unes tècniques especials de laboratori o instruments més desenvolupats per a una determinació més exacta, per exemple, la textura, com a mesura de resistència a la força de compressió, s'analitza amb un texturòmetre, i el color, expressat com a índex de color (J. Cuesta: 1981), per mitjà del colorímetre.

A més, alguns d'aquests factors ens orienten sobre uns altres, per exemple el color és un factor de qualitat que pot donar-nos idea de l'estat de maduresa del fruit. Encara que sobre aquest punt cal aclarir perfectament que, en el cas dels cítrics, la maduresa interna és un procés totalment independent de la coloració externa. El color, la brillantor i la textura ens orienten sobre el grau de frescor del fruit (condició).

Són **atributs**: la forma, la integritat, l'estat de desenvolupament (presència de llavors i les seues característiques, obertura de l'eix central, etc.), la facilitat del despreniment de la corfa (facilitat de pelada), la textura, la sanitat (absència d'alteracions fisiològiques, plagues, malalties, etc.), l'olor, el sabor, la comestibilitat, etc.

D'altra banda, com s'ha expressat anteriorment, hi ha altres factors de qualitat que no depenen del producte en si, però que en l'actualitat cobren vital importància a l'hora de definir la qualitat d'aquest. Conformen un grup obert en contraposició al primer i presenten unes característiques molt variades.

Alguns dels **factors extrínsecs o coadjuvants** són: la presentació del producte, l'homogeneïtat d'aquest, la facilitat de consum (taronges pelades, per exemple), el tipus d'envasos i embalatges i la seua adequació a les necessitats del producte (de protecció mecànica, de protecció contra els agents ambientals adversos) i també a les necessitats o requeriments del client (de preservació del medi ambient, d'informació, de comoditat, d'atracció, etc.). D'aquesta manera, podem jutjar pels seus factors de qualitat el fruit cítric fresc com a **matèria primera** o considerar-lo com a **producte**, després d'haver sigut manipulat (recol·lectat, confeccionat, expedit, transportat i venut o lliurat al consumidor final).

7. Qualitat que exigeixen els mercats exteriors

Després de realitzar una anàlisi de la qualitat als principals països o grup de països compradors de cítrics, s'observen les circumstàncies següents.

França

Els cítrics xicotets (les clemenules, per exemple) es beneficien normalment de la seua bona imatge i demanda. Encara es venen per si mateixos si posseeixen les característiques següents:

Qualitat: es prefereixen els fruits d'alta qualitat, encaixats amb molt bona presentació, principalment per al mercat més exigent (Rungis, a París).

Volum regular d'enviaments: permetria preus relativament estables i disposició contínua del producte (preus i qualitat de servei).

Informació suficient: l'origen i la marca del producte són molt importants per al consumidor francès. Amb altres cítrics no ocorre el mateix i les vendes han de ser estimulades. En aquest país les grans superfícies juguen un paper molt important en la distribució i venda. Per a decidir la compra d'un producte, aquestes requereixen en particular:

- **Productes confiables:** de qualitat constant i bona conservació en els estants (qualitat i condició)
- **Productes atractius al consumidor:** fàcils de promocionar
- **Embalatges, presentació i disposició contínua del producte:** proveïment de productes atractius durant temporades el més prolongades possibles (oferta durant tot l'any, qualitat de servei)

Alemanya

Segons un estudi elaborat per Anabel Siguán (1989) sobre el consum de productes hortofructícoles, els elements o característiques del producte que motiven el consumidor alemany a comprar són:

La qualitat: un 92% de la població opina que la qualitat i la frescor són més importants que el preu en la compra de fruites i verdures.

Les qüestions de salut i medi ambient: els compradors tenen preferència pels productes naturals, amb pocs pesticides i adobs químics, els envasos reciclables, etc.

La innovació, l'originalitat i la varietat dels productes: cada vegada més es diversifiquen els productes que es desitgen comprar. La demanda es fa cada vegada més especialitzada, es paga per una major oferta i per poder fer una millor elecció.

La informació: és tan important la directa com la indirecta a través dels envasos. Quant als cítrics específicament, en aquest mercat les grans superfícies de distribució (supermercats i hipermercats) representen més del 40% de les vendes i demanden principalment clementines, de calibres grans (1 i 2), confeccionades en malles i bosses de 2 o 3 quilos.

Regne Unit

Segons Darby (1988), els elements principals que motiven el consumidor britànic a comprar són:

La informació: és una estratègia de venda popular que s'ha incrementat ràpidament i consisteix, per exemple, a posar en les etiquetes dades sobre els valors nutricionals del producte. La salut és avui un factor de gran importància en la compra.

És tan important la directa, com la indirecta a través dels envasos. Quant als cítrics específicament, en aquest mercat les grans superfícies de distribució (supermercats i hipermercats) representen més del 40% de les vendes i demanden principalment clementines, de calibres grans (1 i 2), confeccionades en malles i bosses de 2 o 3 quilos.

La qualitat: l'augment d'interès per part del consumidor i també la grandària del mercat dependrà estretament de la qualitat. En aquest sentit, les varietats fàcils de pelar, sense llavors i amb bon sabor són les més requerides, però és fonamental que el producte que es comercialitza es trobe en la correcta maduresa per a construir la confiança i la lleialtat del consumidor. En el sentit de la qualitat, el consumidor britànic dóna preferència a les fruites amb alts continguts en sucres i alt índex de maduresa, en especial satsumes o pomelos dolços Sweetie. També té importància per a ell l'aspecte extern de la fruita i la bona conservació d'aquesta després de comprar-la (condició).

El preu: el consumidor britànic tendeix a buscar fruites substitutives o a comprar menys quantitat de cítrics quan presenten preus alts. Aquest ha sigut un dels factors que ha influït més en el canvi de satsumes a clementines. Tot i això, la majoria dels consumidors britànics no fan del preu una prioritat.

La presentació, la qualitat dels envasos i embalatges i la facilitat de compra en autoserveis: intervenen cada vegada més en el concepte de qualitat del producte (per exemple, l'existència d'envasos familiars).

En aquest país també s'observa que les principals cadenes de supermercats venen el 70% dels aliments del país, i més del 50% de les fruites i hortalisses fresques que es comercialitzen. Les cinc primeres cadenes controlen el 58% de les vendes d'alimentació i el 48% de les de fruites i hortalisses. En ordre d'importància són: J. Sainsbury, Tesco, Sainsbury, Asda, Gateway, Marks & Spencer.

Aquestes firmes no realitzen compres puntuals, sinó que efectuen un programa de la campanya juntament amb els seus proveïdors i determinen després la factibilitat de la compra. En matèria de qualitat són les exigents d'Europa i basen la seua compra en:

- **l'abastiment continu (durant tot l'any), amb productes de qualitat constant i grandàries estandarditzades:** principalment es fixen en la qualitat intrínseca del producte (aspecte, sabor, consistència, etc.). La confecció, el calibre, l'encerat, l'etiquetatge, etc., han de ser sempre els acordats. Solen donar més importància a la qualitat del fruit en si i no tant a la presentació. Prefereixen les confeccions en malles, bosses, etc.

- **La tecnologia que posseeix el proveïdor i la seua aplicació correcta**, per a assegurar que els requeriments específics de qualitat dels consumidors individuals s'aconsegueixen (disposició i ús correcte de cambres de fred i maduració, mitjans per a l'empaquetatge, seguiment de testimonis, preredament, ús de transports frigorífics, etc.)
- **La planificació, l'execució i el manteniment de la higiene del magatzem** (elaboració i aplicació de normes d'higiene, controls, registres, etc.)
- **La documentació de mesures relacionades amb el control de qualitat i l'existència de tècnics en aquest control**: l'acceptació d'un nou proveïdor, així com la supervisió del continu compliment d'aquestes exigències, es realitza mitjançant visites als magatzems de confecció.
- **Les facilitats de crèdit a llarg termini**, encara que sol manifestar-se en el sector d'empreses cítriques espanyoles que són els que millor paguen.

Holanda

Concretament en el cas dels cítrics, sol comprar taronges per a suc (especialment salustianes), el 95% confeccionades en malles o bosses, i admet calibres xicotets. Aquest país és un gran reexportador de fruits cítrics frescos.

Bèlgica

El consumidor belga és molt exigent quant a qualitat i presentació. Les clementines en ramell són les preferides en aquest mercat, ja que la presència de les fulles en els fruits és garantia de frescor, sense desverdiment, recol·lecció amb color i major grau de maduresa, uns factors de qualitat molt apreciats. Els consumidors distingeixen poc les varietats i ho fan, per exemple, per la presència de ramell per a diferenciar les clementines de les satsumes.

Suècia

Permet l'enviament de calibres superiors i inferiors a altres destinacions, normalment prefereix les confeccions en malles o a granel calibrat i rarament encaixades. Les grans superfícies de distribució també dominen en aquest mercat. Cal remarcar que especialment als països escandinaus hi ha una gran sensibilitat pels assumptes mediambientals i de contaminació.

Àustria

Els consumidors donen molta importància a:

- **la qualitat**, principalment al sabor del fruit i la seua condició
- **la procedència**, el consumidor austríac té un sentit molt accentuat del patriotisme
- **les qüestions de salut**, absència de productes químics, per exemple
- **el preu**, que té allí una repercussió superior a la mitjana europea

Polònia, República Txeca i Eslovàquia

Aquests països tradicionalment consumien la mercaderia que no acceptava la resta d'Europa. El preu era un factor molt important. Actualment, Polònia ha augmentat les demandes quant a la qualitat. En canvi, a la República Txeca i a Eslovàquia no ha ocorregut el mateix.

8. Denominació d'origen

Perquè un producte vegetal pugui ser designat amb una denominació d'origen, el medi ha d'influir en les característiques de qualitat d'aquest, de tal manera que el producte no pugui obtenir-se en cap altre lloc, encara que es cultive la mateixa varietat i s'utilitzin les mateixes tècniques de cultiu o procés d'elaboració. Aquesta qualitat diferenciada queda lligada al nom geogràfic de la zona de producció.

La Unió Europea empara les denominacions d'origen quan la qualitat dels aliments o les seues característiques essencials es deguen a l'entorn geogràfic.

9. Marques de qualitat

Les marques de qualitat identifiquen un producte independentment del seu origen, zona o regió de producció, tant per la seua qualitat intrínseca com per la presentació, i li donen un segell o etiqueta de qualitat que el distingeix de la resta.

Podem trobar exemples d'aquestes marques de qualitat als diferents països.

Regne Unit

El 18 de novembre de 1992, el Ministeri d'Agricultura anglès va anunciar que els aliments d'aquest país tindrien un sistema de denominació registrat que funcionaria sota la supervisió de l'organització Food from Britain. Els aliments emparats per aquesta denominació es beneficiarien de la imatge de productes autènticament britànics i d'alta qualitat.

Estats Units

Al llarg de 1990, es constitueixen entitats, com ara Green Seal i Green Cross, que garanteixen als consumidors que els productes que porten aquestes marques reuneixen les condicions necessàries per a rebre el qualificatiu d'ecològics.

Espanya

La marca nacional **Alimentos de España** és particularment important amb vista als mercats exteriors, en els quals cal tenir sempre en compte la imatge del país d'origen, imatge que va lligada a creences culturals, paisatges, clima, etc. Un altre exemple són les marques **Alimentos de Extremadura** i **Alimentos de Andalucía**.

Alemanya

La marca CMA (Central Marketing Organization of German Agricultural Industries) promociona la qualitat del producte alemany, tant al mercat intern com a l'extern. També actua d'aquesta manera la ZMP (Central Marketing and Price Reporting Office for Agricultural, Forestry and Food Products).

Holanda

A diferència de les marques verdes, marques o contramarques de qualitat i marques institucionalitzades com Food from Britain, la iniciativa holandesa es basa en el prestigi del seu servei de control KCB (Oficina Central de Qualitat). A partir de l'1 de gener de 1993, els envasos dels productes holandesos que s'exporten porten una etiqueta o identificació de producte controlat per la KCB que els diferencia clarament al mercat.

Etiqueta amb la marca Spania

Per al cas dels cítrics concretament:

Espanya

Per l'Ordre de 5 de setembre de 1968 del Ministeri de Comerç, les taronges i altres cítrics que s'exporten poden adoptar voluntàriament la contramarca nacional de qualitat o denominació d'origen Spania (BOE 17-09-1968). Per a això, els fruits han de reunir unes determinades característiques de qualitat quant a la seua maduresa, calibre, condicionament, presentació, embalatge i marcat que s'assenyalen en les normes corresponents. Aquesta contramarca ha permès diferenciar clarament els cítrics espanyols als distints mercats i crear una imatge de qualitat lligada al país.

Actualment hi ha una iniciativa que pretén aconseguir l'aprovació de la denominació d'origen **Clementines de Castelló** per a comercialitzar aquest producte i també una altra per als **Cítrics Catalans**.

Israel

Per ordre del Ministeri d'Agricultura, es va prendre la decisió d'anul·lar el CMBI (Citrus Marketing Board of Israel o Consell de Comercialització d'Israel), que abans

d'aquesta data funcionava com a únic exportador dels cítrics d'aquest país a tot el món i utilitzava per a això la marca Jaffa. Aquest consell d'administració obligava el productor, a més de comercialitzar i vendre de forma obligatòria la seua producció a través seu, a complir certes normes de qualitat, tipificació i condicionament de la mercaderia, segons l'exigència dels països de destinació. Avui, amb la dissolució del CMBI, Israel ha passat de tenir una sola marca de cítrics a tenir set marques de companyies que actuen de forma independent (Jaffa, Carmel, Gilloa, etc.).

Sud-àfrica

El South Africa Cooperative Citrus Exchange (SACCE), únic consell de comercialització d'exportació de cítrics que es manté actualment al món, entre altres funcions, dicta les normes de qualitat per als seus productes, embalatges i transport, i controla el seu compliment per a comercialitzar-los sota la marca única Outspan. Els cítrics que comercialitza provenen no sols d'aquest país, sinó també de Swazilàndia i Moçambic.

Estats Units

Especialment per al cas dels cítrics de Califòrnia i Arizona, la Sunkist Growers Inc, cooperativa de comercialització, que té en les seues mans el 60% de la producció de cítrics d'aquests estats, orienta la seua producció a la publicitat marquista i converteix actualment aquesta marca en una de les més prestigioses del sector cítrícola.

Els conceptes de control i gestió de qualitat

La qualitat i la sobrecotització poden només ser optimitzades, però no maximitzades. Així, en qualsevol punt del procés, sovint és necessari fer correccions.

Aquest paràgraf inicial serveix com a introducció per a analitzar el significat del terme *control de qualitat* i aprofundir més en la seua extensió al terme *gestió de qualitat*.

Garvin i Invrea (1979) defineixen el control de qualitat com:

Aquella funció directiva cuya finalidad consiste en garantizar la consecución de los objetivos de calidad de la empresa, y de un modo especial:

- La obtención de un nivel previsto de calidad para la producción.
- La reducción de los costes de calidad.

Per a Barros (1981), el control de qualitat és: “El conjunto de criterios para programar y coordinar el esfuerzo de varios grupos de una organización, con el fin de mantener o establecer la calidad de sus producciones o servicios en determinado nivel económico”. El control de qualitat que normalment es coneixia per al cas dels fruits cítrics en fresc, és aquell que es realitza en la fase d'expedició i recepció del producte pels serveis oficials

Laboratori de control de qualitat

d'inspecció, en el cas d'Espanya, el **SOIVRE** (Servei Oficial d'Inspecció, Vigilància i Regularització de les Exportacions).

Tanmateix, hi ha certes accions que es duen a terme al camp, als magatzems de confecció, etc., per part dels productors de fruits cítrics o de les mateixes empreses en si, que, si no són accions totalment organitzades o no sempre es repeteixen de manera sistemàtica, formen part d'un seguiment, control o gestió de qualitat del producte.

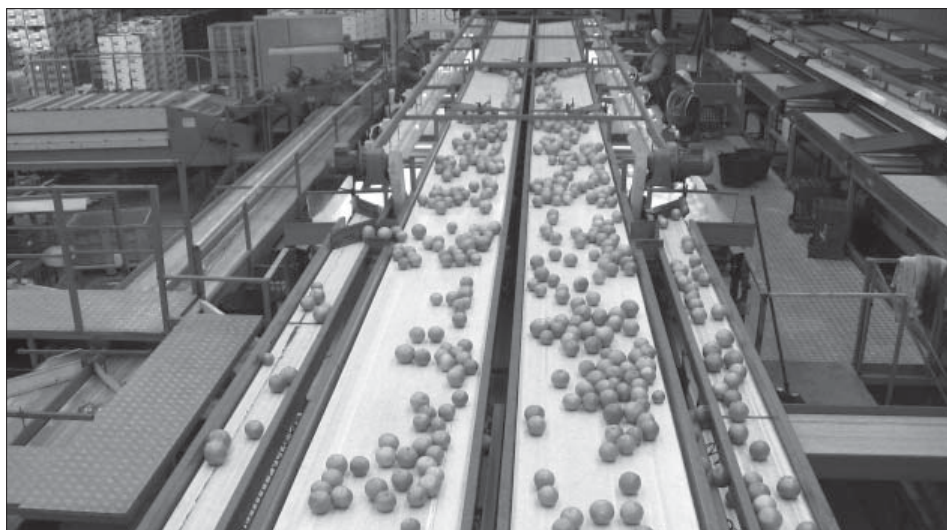
Amb aquesta idea s'intenta estendre la necessitat del control de qualitat en tots els processos (producció, confecció, expedició, transport, distribució i venda), per a fer d'aquest un concepte dinàmic, en busca de la *qualitat total*.

El **control de qualitat** ha d'actuar sobre els processos i no sobre els productes acabats. Ha de ser objecte, amb regles de joc clares, ben enteses i formulades per tots, i ha de basar-se en normes específiques de cada producte, d'acord amb les principals necessitats de l'empresa, la seua política de qualitat i, per descomptat, les exigències del client, però sempre de conformitat amb les normes oficials que hi ha respecte d'això. Aquest nou concepte de control de qualitat també s'anomena *gestió de qualitat*.

10. Controls des de la recol·lecció fins a l'expedició

La recol·lecció

Decisió del moment de recol·lectar. Aspectes relacionats amb el fruit. Aspectes climàtics o ambientals i culturals. Forma de recol·lectar.

Taules de tria

Procés de desverdiment

El color inicial dels fruits i el procés de desverdiment. L'avaluació de l'estat dels fruits que s'han de sotmetre al desverdiment en el primer control de qualitat en l'ingrés al magatzem de confecció. Les condicions del procés de desverdiment. Elecció del sistema de desverdiment. Posada en funcionament. Temperatura. Humitat relativa. Concentració d'etilè. Temps de tractament. Circulació de l'aire. Ventilació. El control de qualitat posdesverdiment (segon control de qualitat).

Els processos de prerrefredament i refrigeració

Prerrefredament. Refrigeració. Efectes de la refrigeració. Selecció dels fruits en entrar al magatzem abans de l'ingrés en les cambres. La cambra de refrigeració. Condicions del procés de refrigeració. Control de qualitat postrefrigeració.

Control de qualitat en l'ingrés dels fruits al magatzem

Primer control de qualitat. Objectius. Factors de qualitat que s'han de controlar en entrar a les instal·lacions. Distribució o solució en nau rectangular. Distribució en planta quadrada. Selecció i distribució del personal.

Control de qualitat de la confecció

La confecció pròpiament dita: tractaments. Tractaments fungicides. Tractaments hormonals. Encerat. Selecció dels fruits durant la confecció. Taula de primera tria o tria prèvia. Segona tria o tria principal. Tercera tria (postcalibratge). Ús de cabines de llum ultraviolada. La confecció pròpiament dita: calibratge, empaquetatge o envasament, control postconfecció (tercer control de qualitat).

La higiene del magatzem

Les operacions de càrrega i de transport del producte

Elecció del mitjà de transport. Transport amb vaixell o marítim, aeri, amb ferrocarril, per carretera, combinat o intermodal. Verificacions abans de la càrrega. Estiba i immobilització de la càrrega. Registre durant el transport.

Situacions crítiques: controls i precaucions especials

Per gelades, pedra, períodes plujosos o d'altres humitats, principi i fi de campanya. Cal tenir precaucions especials pels danys dels fruits patits a causa dels elements climàtics esmentats o per la recol·lecció en dates anteriors o posteriors al seu cicle de maduresa.⁴

11. Defectes en la comercialització

Els països de la conca mediterrània constitueixen, en el seu conjunt, els majors exportadors del món de fruits cítrics per a consum en fresc i, entre aquests, Espanya ocupa el primer lloc.

En altres zones hi ha països que no destaquen en producció, però orienten el seu avantatge cap a la industrialització. Encara que hi ha una tendència mundial a anar derivant el consum de cítrics del mercat en fresc al mercat industrial, en l'actualitat, tant al nostre país com als restants de la Mediterrània, el 80% de la producció es destina al consum en fresc, mentre que als grans països productors –els EUA, el Brasil i el Japó– aquest percentatge és del 40%.

Els principals països han promulgat normes reguladores per al comerç dels cítrics, a fi de fixar la qualitat exigible als fruits destinats tant al mercat exterior com a l'interior, i es fa especial referència a la comestibilitat i presentació.

Quant a la comestibilitat dels cítrics, tots els països han acceptat com a sistema més pràctic de mesura l'índex de maduresa, que és la relació entre sucres i acidesa. Cada país ha fixat el seu índex per a cada varietat, així com els criteris per a realitzar el mostratge dels fruits sobre els quals ha de calcular-se, que moltes vegades són diferents fins i tot per a la mateixa varietat.

Quant a la presentació, encara que hi ha un esquema de defectes generals que la majoria dels països accepten, la seua interpretació i valoració és molt variable. Els mercats són, sens dubte, els que amb la seua acceptació o rebuig els han anat valorant.

Per a poder presentar un producte acceptat per tots els mercats consumidors és necessari conèixer tots els defectes que per diverses causes solen patir els fruits cítrics

⁴ MAZZUZ, Carina Fernanda. *Calidad de frutos cítricos*. Barcelona: Ediciones de Horticultura SL, 1996.

Recollida de taronges

i així poder rebutjar-los. Aquests es relacionen a continuació, separats en diversos blocs: d'una banda, els que han tingut el seu origen abans d'arribar al magatzem, que generalment s'anomenen *de camp*, i d'altra banda, tots aquells que, a causa del procés de comercialització, es produeixen des que la fruita es recol·lecta i entra al magatzem de confecció fins que arriba al consumidor.

Dins del primer grup es descriuen els danys produïts pels fenòmens meteorològics, com ara les gelades, la pedra, etc., que moltes vegades originen perjudicis econòmics de gran importància en el sector. Es continua pels que ocasionen les plagues abundants que afecten els cítrics, així com els que tenen l'origen en els atacs de diferents fongs causants de diverses podridures i, finalment, s'inclouen els anomenats *defectes fisiològics* que, fins i tot si tenen causes conegudes, solen ser deguts a alteracions de tipus bioquímic, de vegades poc estudiades, i als mètodes de cultiu utilitzats per l'agricultor (adobaments, reg i tractaments fitosanitaris).

Dins del segon grup, el del procés de comercialització, estan tots els problemes que es plantegen des de la recollida de la fruita fins a la seua arribada als mercats.

De l'arbre al magatzem la fruita pateix un tracte més o menys delicat, però és indubtable que l'elevació del cost de recollida i la recol·lecció a estall han donat lloc a un augment dels danys i defectes (ferides, colps i maganyaments, oleocelosi, etc.)

D'altra banda, la recol·lecció de la fruita en el millor moment de la seua maduresa comercial és la decisió de major importància que ha de prendre l'agricultor o el comerciant, sobretot en les fruites primerenques, ja que una fruita recol·lectada abans d'hora causa importants danys comercials i perjudica greument la marxa posterior de la campanya.

Abans d'entrar en la línia de confecció, les varietats primerenques generalment són sotmeses al procés de desverdiment, ja que el consumidor està acostumat a associar la maduresa amb el color de la fruita. Aquest procés pot produir danys si es desconeix el funcionament correcte.

També es descriuen danys que poden ocasionar-se en les línies de confecció, encara que avui dia estan molt perfeccionades i disposen de mitjans per a evitar-los, i també els que es poden produir per l'aplicació de productes conservants (desinfectants, fungicides i ceres).

Finalment i per a tancar el cicle productiu, es relacionen els danys ocasionats durant la conservació en cambres frigorífiques.

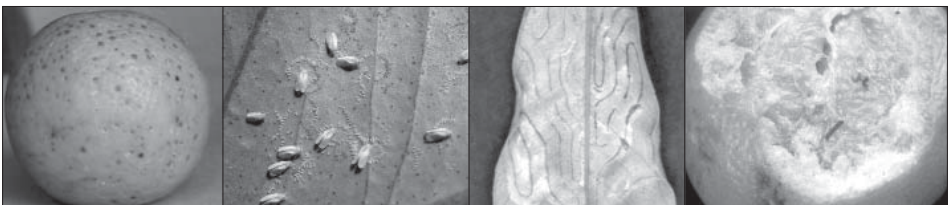
Danys o defectes que s'originen al camp:

Danys produïts pels fenòmens meteorològics

- Pedra
- Gelades
- Humitats: clavillet, pixonos, podridura de peduncle, oleocelosi, cremades de rosada blanca, lesions de rosada
- Vents: fruits deshidratats, amb rascades

Defectes d'origen animal o vegetal

- Danys o defectes causats per insectes: defectes deguts a cotxinilles, danys de larves lepidòpteres, danys de cacoècia, danys de *prays*, danys de *myelcis*, danys de *criptoblades*, danys de *ceratitis*, trips, *empoasca* (roseta)
- Danys causats per aràcnids: aranya roja, àcar roig, àcar *de las yemas*.
- Danys causats per altres animals: produïts per caragoles, lesions produïdes per ortòpters
- Fongs causants de danys superficials: fongs causants de negreta, causants de melanosi, causants d'antracnosi, causants de septoriosi
- Fongs causants de podridura: fongs causants de podridura verda, de podridura blava, de podridura peduncular, de podridura marró, de podridura negra, de podridura àcida, de podridura cotonosa, de podridura grisa, de podridura per *rhizopus*

Algunes plagues: àcar roig, mosca blanca, minador i mosca de la fruita

Defectes fisiològics

- Envelliment de la pell
- Goma
- Granulació
- Clareta
- Reverdiment
- Quimeres

Defectes que tenen l'origen en el cultiu

- Nutricionals
- Regs irregulars
- Danys de polvorització

Danys o defectes causats pel procés de comercialització:

Defectes causats en el moment de la recol·lecció

- Falta de maduresa
- Falta de color
- Danys produïts en la recol·lecció: oleocelosi, maganyaments i colps, mossos de tisoires durant la recol·lecció

El desverdiment

- Fisiologia de la maduresa: moment òptim per a la recol·lecció, fonaments del procés, humitat de la cambra, temperatura de la cambra, aplicació del gas etilè, mesures davant de factors ambientals, danys causats pel desverdiment, condicions òptimes per al desverdiment amb els diferents sistemes, defectes del desverdiment

Danys de la línia de confecció

- Danys mecànics: produïts pel raspallat, per fregaments o caigudes, per temperatura d'assecat, pels envasos
- Danys dels productes aplicats en la línia de confecció: danys per desinfectants o fungicides, danys ocasionats per les ceres

Danys produïts en la conservació frigorífica

- Dany per fred, envelliment i mal sabor, podridura

12. Normes oficials de qualitat

El Reglament 920/1989, de 10 d'abril, de la Comissió Europea estableix en l'annex II les normes de qualitat per als cítrics que es descriuen a continuació. Aquest reglament està publicat en el *Diario Oficial de las Comunidades Europeas*, número L 97, de l'11 d'abril de 1989.

I. DEFINICIÓ DEL PRODUCTE

Aquesta norma es refereix als fruits següents, classificats sota la denominació de *cítrics* i destinats a ser lliurats en estat fresc al consumidor, amb exclusió dels cítrics destinats a la transformació industrial:

- llimes: fruits procedents de l'espècie *Citrus limonia* (L) Burmf
- mandarines: tangerines, satsumes, clementines, wilkings i altres fruits procedents de l'espècie *Citrus reticulata* (Blanco) o dels seus híbrids
- taronges: fruits procedents de l'espècie *Citrus sinensis* (Osbeck)

II. DISPOSICIONS RELATIVES A LA QUALITAT

La norma té com a objecte definir les característiques que han de presentar els cítrics després del seu condicionament i envasament.

A. Característiques mínimes

Prenent en consideració les disposicions especials previstes per a cada categoria i els límits de tolerància permesos, els cítrics de totes les categories han de presentar-se:

- sencers,
- sans; s'exclouen els productes atacats per la podridura o per altres alteracions que els facen impropis per al consum,
- exempts de danys i/o alteracions externes causades per les gelades,
- nets, pràcticament exempts de matèries estranyes visibles,
- exempts d'humitat exterior anormal,
- exempts d'olors i/o sabors estranys.⁵

Els cítrics han d'haver sigut cuidadosament recol·lectats i han d'haver aconseguit un desenvolupament i un estat de maduresa adequat, d'acord amb els criteris apropiats per a la varietat i la zona de producció. El seu estat de maduresa els haurà de permetre:

- suportar transports i manipulació, i
- arribar en condicions satisfactòries al lloc de destinació.

A més, el grau de coloració serà tal que l'evolució dels cítrics els permeta aconseguir, en el lloc de destinació, la coloració normal de la varietat (sense perjudici de les disposicions aplicables a cada categoria), tenint en compte el període de recol·lecció, la zona de producció i la duració del transport.

El cítrics que reunesquen les condicions de maduresa definides anteriorment podran ser sotmesos a un tractament de desverdiment. Aquest tractament només es permetrà si els altres caràcters organolèptics naturals no resulten modificats.

El tractament considerat s'ha de dur a terme d'acord amb les normes establides per les autoritats administratives de cada estat membre i sota el control d'aquestes.

Els cítrics han d'estar exempts de principis de dessecació interna causada per les gelades i de ferides o pelades cicatritzades externes.

---

⁵ Aquesta disposició no s'oposa a l'olor que pugui ser causat per un agent conservant utilitzat d'acord amb les disposicions comunitàries en la matèria.

B. Contingut mínim en suc i coloració

(Contingut mínim en relació amb el pes total del fruit; l'extracció es farà mitjançant premsa manual).

a) Llimes

- Contingut mínim en suc:
  - Llimes verdelli i primofiore: 20%
  - Les altres: 25%
- Coloració:

La coloració ha de ser la normal de la varietat. S'admeten les llimes de coloració lleugerament verda que presenten el contingut mínim en suc, tenint en compte el període de recol·lecció i la zona de producció. Les llimes verdelli poden tenir una coloració verda, sempre que no siga fosca.

b) Clementines, ellendales, monreals i satsumes

- Contingut mínim en suc:
  - Monreals i satsumes: 33%
  - Clementines i ellendales: 40%
- Coloració: la coloració ha de ser la típica de la varietat almenys en 1/3 de la superfície del fruit.

c) Wilkings, tangerines i altres mandarines i híbrids

- Contingut mínim en suc: 33%
- Coloració: la coloració ha de ser la típica de la varietat almenys en 2/3 de la superfície del fruit.

d) Taronges

- Contingut mínim en suc:
  - Thomson, nàvels i tarocco: 30%
  - Washington nàvels: 33%
  - Les altres varietats: 35%
- Coloració:

La coloració ha de ser la típica de la varietat; s'admet una coloració verd clar, que no ha d'excedir d'1/5 de la superfície del fruit, tenint en compte la varietat i el període de recol·lecció.

C. Classificació

Els cítrics es classifiquen en les quatre categories que es defineixen a continuació.

a) Categoria EXTRA

Els cítrics classificats en aquesta categoria han de ser de qualitat superior. La seua forma, aspecte exterior, desenvolupament i coloració han de presentar les característiques de la varietat a què pertanguen. Han d'estar exempts de defectes, encara que s'admeten lleugeríssims defectes superficials, sempre que aquests no afecten la qualitat, l'aspecte general del producte ni la presentació de l'envàs.

b) Categoria I

Els cítrics classificats en aquesta categoria han de ser de bona qualitat. Han de presentar les característiques típiques de la varietat o del tipus, tenint en compte el període de recol·lecció i les zones de producció.

No obstant això, s'admeten els defectes següents, sempre que no perjudiquen l'aparença general ni la conservació dels fruits d'un lot determinat:

- lleuger defecte de forma,
- lleuger defecte de coloració,
- lleugers defectes epidèrmics inherents a la formació del fruit, com ara incrustacions platejades, cremades, etc.,
- lleugers defectes cicatritzats d'origen mecànic com ara senyals de pedra, rascades, fregaments ocasionats per la manipulació, etc.

c) Categoria II

Aquesta categoria comprén els cítrics que, en conjunt, no poden classificar-se en les categories superiors, però que presenten les característiques mínimes definides anteriorment.

S'admeten defectes de forma, de desenvolupament i de coloració, sempre que no perjudiquen de forma important l'aparença general ni la conservació dels fruits d'un lot determinat:

- defectes de forma,
- defectes de coloració,
- corfa rugosa,
- alteracions epidèrmiques superficials cicatritzades,
- en el cas de les taronges, separació lleugera i parcial del pericarp (la separació és normal en el cas de les mandarines, satsumes, wilkings i tangerines).

d) Categoria III

(Categoria complementària d'acord amb l'apartat 1 de l'article 2 del Reglament (CEE) núm. 1035/72. L'aplicació d'aquesta categoria de qualitat o de determinades especificacions seues està supeditada a una decisió que haurà d'adoptar-se de conformitat amb l'article 4 del mateix Reglament).

Aquesta categoria inclou els cítrics que no poden classificar-se en les categories superiors, però que presenten les característiques previstes per a la categoria II. No obstant això, poden estar desproveïts de calze.

III. DISPOSICIONS RELATIVES AL CALIBRAT

El calibre es determina pel diàmetre màxim de la secció equatorial.

A. Calibre mínim

S'exclouen els fruits que no s'ajusten a les dimensions mínimes següents:

- llimes: 45 mm per a les categories Extra, I i II; 42 mm per a la categoria III
- taronges: 53 mm
- satsumes, mandarines, wilkings, altres mandarines i els seus híbrids: 45 mm
- clementines i monreals: 35 mm

B. Escales de calibrat

S'utilitzaran les escales de calibrat següents:

TARONGES		LLIMES		CLEMENTINES, MONREALS, ALTRES MANDARINES I ELS SEUS HÍBRIDS (2)	
Calibres	Escala de diàmetres en mm	Calibres	Escala de diàmetres en mm	Calibres	Escala de diàmetres en mm
0	100 o més (1)	0	83 o més (1)	1	63 o més
1	87-100	1	72-83	2	58-69
2	84-96	2	68-78	3	54-64
3	81-92	3	63-72	4	50-60
4	77-88	4	58-67	5	46-56
5	73-84	5	53-62	6 (3)	43-52
6	70-80	6	48-57	7 (3)	41-48
7	67-76	7	45-52	8	39-46
8	64-73	8	42-49 (1)	9	37-44
9	62-70			10	35-42
10	60-68				
11	58-66				
12	56-63				
13	53-60				

(1) Únicament per a la categoria III.

(2) Pel que fa a les satsumes, tangerines, wilkings, altres mandarines i els seus híbrids amb un diàmetre superior a 63 mm, la classificació és la següent: (núm. 1 - X , 63-74), (núm. 1 - XX, 67-78), (núm. 1 - XXX, 78 o més).

(3) El calibre mínim de les satsumes, tangerines, altres mandarines i els seus híbrids és de 45 mm.

C. Homogeneïtat de calibre

S'exigeix una homogeneïtat de calibre, en la forma següent:

- a) En el cas dels fruits presentats en capes alineades, la diferència entre el fruit més xicotet i més gran, dins d'un mateix envàs, no ha de sobrepassar els màxims següents:

Taronges:

- calibres núm. 0 a 2: 11 mm
- calibres núm. 3 a 6: 9 mm
- calibres núm. 7 a 13: 7 mm

Clementines, monreals, satsumes, wilkings, altres mandarines i els seus híbrids:

- calibres núm. 1 a 4: 9 mm

- calibres núm. 5 a 6: 8 mm
- calibres núm. 7 a 10: 7 mm

Llimes:

- Tots els calibres: 7 mm
- b) Per a tots els fruits no alineats en capes, siga quin siga el mode de presentació, la diferència entre el fruit més xicotet i el més gran, dins d'un mateix envàs, no pot superar l'amplitud del calibre corresponent, d'acord amb l'escala de calibrat. Pel que fa a les llimes, cada estat membre productor podrà aplicar a la seua producció, tenint en compte les exigències del mercat de destinació, els criteris d'homogeneïtat establits per als fruits presentats en capes alineades.
- c) Per als productes expedits a granel en un mitjà de transport o en el compartiment d'un mitjà de transport, es requereix: o bé que compliquen únicament el requisit de calibre mínim, o bé que la diferència màxima corresponga a l'amplitud resultant de l'agrupació de tres calibres consecutius de l'escala de calibrat.

IV. DISPOSICIONS RELATIVES A LA TOLERÀNCIA

S'admeten toleràncies de qualitat i de calibres en cada envàs, o en cada lot en el cas dels cítrics expedits a granel, per als productes que no s'ajusten a les característiques de la categoria indicada.

A. Toleràncies de qualitat

a) Categoria extra

Un 5% en nombre o en pes de cítrics que no corresponguen a les característiques de la categoria, però que s'ajusten a les de la categoria I o que s'admeten excepcionalment en les toleràncies d'aquesta categoria. A més, un 5% com a màxim, en nombre o en pes, de fruits podran estar desproveïts de calze.

b) Categoria I

Un 10% en nombre o en pes de cítrics que no corresponguen a les característiques de la categoria però que s'ajusten a les de la categoria II o que s'admeten excepcionalment en les toleràncies d'aquesta categoria. A més, un 20% com a màxim, en nombre o en pes, de fruits podran estar desproveïts de calze.

c) Categoria II

Un 10% en nombre o en pes de cítrics que no s'ajusten a les característiques de la categoria ni a les característiques mínimes, corresponent un 5% com a màxim a fruits que presenten lleugeres ferides superficials no cicatritzades i seques (excloent-ne qualsevol senyal de podridura, de rascades pronunciades o de qualsevol altra alteració que els faça impropis per al consum) o fruits blans o pansits. S'admet, a més, un 35% com a màxim, en nombre o en pes, de fruits desproveïts de calze.

d) Categoria III

Un 15% en nombre o en pes de cítrics que no s'ajusten a les característiques de la

categoria ni a les característiques mínimes, a excepció dels productes que presenten senyals de podridura, rascades pronunciades o qualsevol altra alteració que els faça impropis per al consum. En el cas de les categories Extra, I, i II s'admet, a més, que els fruits que hagen sigut sotmesos a un tractament de coloració forçada estiguen desproveïts de calze, sempre que en els documents adjunts a la mercaderia figure la menció especial "tolerància de calibres".

B. Tolerància de calibre

En totes les categories i per a qualsevol mode de presentació: un 10% en nombre o en pes de cítrics que s'ajusten al calibre immediatament inferior o superior a l'esmentat (o als esmentats, en cas d'agrupació de tres calibres) en l'envàs o en els documents de transport.

En cas d'expedició a granel en un mitjà de transport o en el compartiment d'un mitjà de transport, sense més exigència que la del calibre mínim, la tolerància del 10% només podrà referir-se a fruits el diàmetre dels quals no siga inferior al diàmetre següent:

- llimes: 43 mm per a la categoria II; 40 mm per a la categoria III
- taronges: 50 mm
- satsumes, tangerines, wilkings i altres mandarines i els seus híbrids: 43 mm
- clementines i monreals: 34 mm

V. DISPOSICIONS RELATIVES A LA PRESENTACIÓ

A. Homogeneïtat

Cada envàs, o cada lot en cas d'expedició a granel, ha de contenir cítrics del mateix origen, varietat, qualitat, calibre (en la mesura en què, pel que fa a aquest últim criteri, s'exigisca un calibrat) i que presenten un mateix grau de desenvolupament i maduresa.

A més, per a la categoria Extra s'exigeix l'homogeneïtat de coloració.

Pel que fa als cítrics classificats en la categoria III no s'exigeix homogeneïtat de grau de desenvolupament i maduresa.

La part visible del contingut de l'envàs o del lot ha de ser representativa del conjunt.

B. Presentació

Els cítrics han de presentar-se:

- a) Alineats en capes regulars, d'acord amb les escales de calibrat, en envàs tancat o

obert. Aquest mode de presentació és obligatori per a la categoria Extra i facultatiu per a les categories I, II, i III.

b) No alineats en envàs tancat o obert, d'acord amb les escales de calibrat. A granel en un mitjà de transport o compartiment d'un mitjà de transport, amb una diferència màxima entre fruits corresponents a l'agrupació de tres calibres consecutius de les escales de calibrat. Aquests modes de presentació només s'admeten per a les categories I, II i III.

c) A granel, en un mitjà de transport o en un compartiment d'un mitjà de transport, sense una altra exigència que la del calibre mínim. Aquest mode de presentació només s'admet per a les categories II i III.

d) En envasos unitaris de venda directa al consumidor amb un pes màxim de 5 kg: quan aquests envasos es confeccionen segons el nombre de fruits, l'aplicació de les escales de calibrat serà obligatòria per a totes les categories; quan aquests envasos es confeccionen segons el pes dels fruits, serà necessari que la diferència màxima entre els diversos fruits s'incloua en el marge resultant de l'agrupament de tres calibres successius de l'escala de calibrat.

Aquest mode de presentació només s'admet per a les categories Extra, I i II.

Quan els fruits es presenten embolicats, s'ha d'utilitzar un paper fi, sec, nou i inodor⁶.

Es prohibeix utilitzar cap substància que pugui modificar les característiques naturals dels cítrics i, en particular, la seua olor o el seu sabor.

C. Condicionament

El condicionament ha de garantir una protecció adequada del producte. Els materials i, especialment, els papers utilitzats en l'interior de l'envàs han de ser nous, han d'estar nets i han d'haver sigut fabricats amb materials que no provoquen alteracions externes ni internes en els productes. S'autoritza l'ús de materials i, en particular, de papers o segells que porten indicacions comercials, sempre que la impressió o l'etiquetatge es faci amb tintes o coles no tòxiques.

Els envasos, o els lots en cas d'expedició a granel, han d'estar exempts de cossos estranys; no obstant això, es permet que els cítrics es presenten amb una branca curta no llenyosa adherida al fruit i proveïda d'algunes fulles verdes.

VI. DISPOSICIONS RELATIVES AL MARCAT

En el cas dels cítrics envasats, cada envàs ha de portar, en caràcters agrupats en un dels costats i que siguin llegibles, indelebles i visibles des de l'exterior, les indicacions següents:

⁶ Aquesta disposició no s'oposa a l'ús d'agents conservants utilitzats d'acord amb les disposicions comunitàries en la matèria.

A. Identificació

Envasador i/o expedidor: nom i domicili o identificació simbòlica expedida o reconeguda pel servei oficial.

B. Naturalesa del producte

- Denominació de l'espècie quan el producte no siga visible des de l'exterior, excepte pel que fa a les clementines, mandarines, tangerines, satsumes i altres fruits xicotets, per als quals aquesta denominació és obligatòria en tots els casos
- Nom de la varietat en el cas de taronges
- Denominació del tipus:
  - Per a les llimes: si escau, les indicacions verdelli i primofiore
  - Per a les clementines:
    - clementines sense llavors
    - clementines (d'1 a 10 llavors)
    - segons el cas, clementines monreals o clementines amb llavors (més de 10 llavors)

C. Origen del producte

País d'origen i, si escau, zona de producció o denominació nacional, regional o local.

Amb denominació d'origen del Consell Regulador de Citrics Valencians

D. Característiques comercials

- a) Categoria
- b) Calibre expressat, siga quin siga el mode de presentació, d'acord amb l'escala de calibrat, mitjançant el número de referència de l'escala i el nombre de fruits en cas de presentació en capes alineades.

c) Si escau, indicació de l'agent conservant utilitzat d'acord amb la normativa comunitària en la matèria.

d) Desverdiment: quan es comprova que, com a conseqüència de la utilització del procediment de desverdiment, s'han superat o poden superar-se els percentatges normals admesos de fruits desproveïts de calze, en els documents adjunts a la mercaderia ha de figurar la menció "desverdiment" o "fruits sotmesos a desverdiment".

E. Marca oficial de control (facultativa)

En el cas dels cítrics expedits a granel (càrrega directa en un mitjà de transport o en un compartiment d'un mitjà de transport), les indicacions esmentades anteriorment han de figurar en un document adjunt a la mercaderia o a la fitxa que es col·locarà en un lloc visible de l'interior del vehicle. El calibre dels lots dels fruits formats per l'agrupació de tres calibres consecutius s'ha d'indicar mitjançant els números extrems de referència de l'escala de calibres.

Fèlix Quirós Candau

A

APÈNDIX SOBRE ELS ARQUETS

Apèndix sobre els Arquets

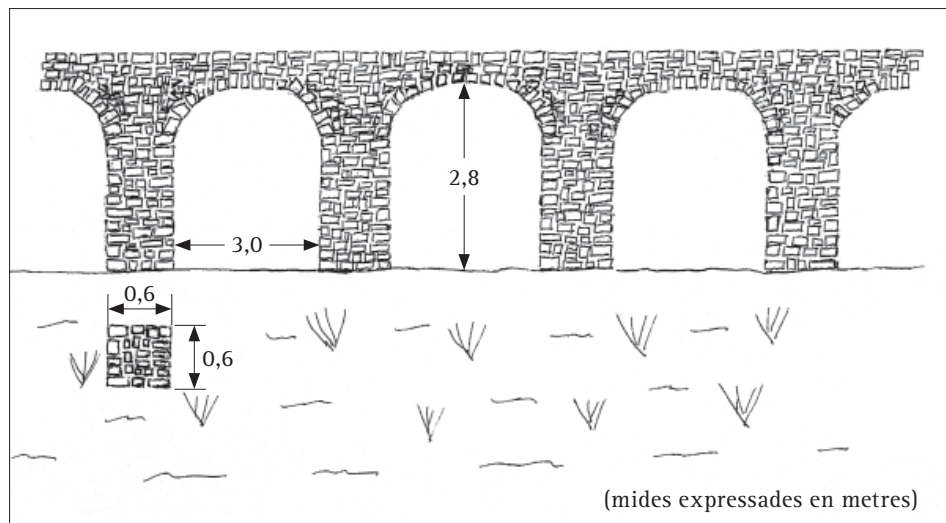
En la revista *Font* número 15, maig de 2013, vaig publicar un article “Apunts sobre els Arquets, els pilars del pont al riu Sec i el Salt” que entre altres coses parlava dels Arquets. Allí vaig fer un esbós d’aquests seguint les indicacions de persones que els havien vist, per tal que quedaren en el record de la manera més aproximada a com se suposava que eren.

Uns pocs dies després que aquest número vera la llum, em va telefonar un lector per a comunicar-me que tenia una fotografia dels Arquets. Per a mi, aquesta va ser una gran notícia, ja que vaig estar molt de temps buscant-la sense obtenir resultats positius. És per això, que no he volgut perdre l’ocasió de publicar-la i que queden enregistrats per a la història com eren els Arquets.

Com podeu comprovar comparant el dibuix que jo vaig fer amb la fotografia, ens vam aproximar bastant. La diferència més destacable és que els arcs del dibuix eren de mig punt rebaixat i els arcs de veritat estaven construïts amb arcs de mig punt.

Foto cedida per Enric Arenós Cortés

Dibuix aparegut a la revista *Font* número 15 en referència a les últimes restes que quedaven dels Arquets. Dibuix de l'autor

Agraïments: A Enric Arenós Cortés, *Quique*, per facilitar-me la foto. A Carme Martí i Herrera, Elena Chiva Roca, Mónica Soler Beltrán i Pasku per la gran tasca que realitzen a través del Departament de Normalització Lingüística.

Ajuntament de Vila-real
Normalització Lingüística i Tradicions

PORCELANOSA®

innpulso
Ciutat de la Ciència
i la Innovació
MINISTERI D'ECONOMIA I COMPETITIVAT

